

Narıngül Məlikova

MƏDƏNİYYƏTDƏN DİLƏ AÇILAN QAPI

Naşir:

Müşfiq XAN

Korrektor:

Nihat Pir

Texniki redaktor:

Esmira Kamal

Dizayn və qrafika:

Fərid İlham

Narıngül Məlikova. *Mədəniyyətdən dilə açılan qapı*
Bakı, "Mücrü" nəşriyyatı, 112 səh.

Bu kitab "Mücrü" nəşriyyatının "Proza" seriyasında nəşr edilmişdir. "Mücrü" nəşriyyatının rəsmi razılığı olmadan kitabın, yaxud onun hər hansı bir hissəsinin təkrar çapı qadağandır.

ISBN: 9789241221368

© "Mücrü" nəşriyyatı / 2021

Göz qəbin aynası olduğu kimi, dil də xalqın aynasıdır.

Müəllif

GİRİŞ

İnsan nəsli yarandığı dövrdən bu günə qədər müxtəlif şeylər haqqında fərqli fikirlərə sahib olmuşdur (təbii ki, hər bir xalq özünəməxsus şəkildə). Zaman keçdikcə bu fikirlər daha da oturmuş və nəhayət, xalqın atalar sözlərində, məsəllərində öz əksini tapmağa başlamışdır. Sonralar isə bu təsir özünü idiomlarda göstərmişdir. Qeyd olunan atalar sözləri, məsəllər və idiomlar isə bu və ya digər bir dildə ifadə olunduğu üçün dil xalq güzgüsünə çevrilmişdir.

Vaxtilə böyük alman dilçi-mütəfəkkiri V. fon Humboldt deyirdi ki, dil xalqın ruhunun sanki xarici təzahürüdür, dil xalqın ruhu, xalqın ruhu isə xalqın dilidir. Humboldt bunu heç də təsadüfi deməmişdir. Hər halda dilçinin ruh deyərkən nəzərdə tutduğu isə xalqın mədəniyyətidir. Dil və mədəniyyət – onları ər və arvada bənzətmək olar. Elə ona görə də biz lüzumsuz cəsarət göstərüb hansının mövqeyinin digərinə nisbətən üstün olduğunu deməyə cəyik. Lakin onu deyə bilərik ki, onlar “qarşılıqlı hörmət” prinsipinə sadiq qalaraq biri digərini şərtləndirir. Odur ki mübahisə də bu səbəbdən yersizdir. Nəticədə atalar sözünün xalqın dünyagörüşü, yəni mədəniyyətini əks etdirdiyini və buna görə də mədəniyyətin dilə təsirini əsas olaraq qəbul edən bir tədqiqatçıya dil olmadığı təqdirdə bu atalar sözünün də olmayacağını deyə bilən dilçi hər zaman tapılacağından, biz burada “ər və arvad” arasına girilməz atalar sözünü əsas alacağıq.

Əgər bir şəxs hər hansı bir xalqın dilini dərindən bilirsə, o dildə həmin xalqın keçmişini, bu gününü, ədəbiyyatını, milli mentalitetini, bayramlarını, mətbəxini, musiqisini, kinosunu, hətta memarlıq abidələrini, qısaı o xalqa aid hər şeyi onun dilində tapa bilər. Biz bu kitabda ingilis mədəniyyətinin İngilis dilində təzahürü haqqında ətraflı danışacağımızdan burada digər dillərdə olan bu təzahürə qısaca nəzər salmaqla qeyd etdiyimiz cümlənin mənasını aydınlaşdırırıq. Hind dilində belə bir atalar sözü var:

“Jalebi varagī sidhī” – Jalebi kimi düz. Təsəvvür edək ki, bizim hind mədəniyyətindən xəbərimiz yoxdur, belə olan təqdirdə böyük bir ehtimalla bu atalar sözü kimin haqqında deyilirsə, biz onu doğru, dürüst biri hesab edəcəyik. Nəticədə buradakı düz sözü bizə əsas verir ki, bu qənaətə gələk. Lakin bəs Jalebi bizə belə düşünməyə imkan verirmi? Əlbəttə ki, yox. Jalebi hind mətbəxinin, yəni hind mədəniyyətinin ayrılmaz

bir parçasıdır. Bu şirniyyatın xalqın həyatındakı vacib yerə sahib olması isə onun dilə öz təsirini göstərməyindən bəllidir. Bu şirniyyatın formasına gəldikdə isə (elə əsas məsələ də bundadır), deməli ki, o heç də düz deyildir. Oksinə, kifayət qədər dolaşıqdır.

Odur ki əgər biri hər hansı bir şəxs haqqında onun Jalebi kimi düz olduğunu deyirsə, deməli, haqqında danışılan adam nadürüst, əxlaqsız, yalançı, satqın və bu qəbildən olan sifətlərə malik biridir. Lakin əvvəldə də qeyd olunduğu kimi, hind mətbəxini bilməyən biri üçün bu atalar sözünün anlamı elə Jalebi qədər dolaşıqdır.

Yapon dilində qadınlar haqqında olan bəzi atalar sözlərinə nəzər salaq: **Onna wa mamono – qadınlar şeytan kimidir; nyonin ni kenjin nashimüdrük qadın yoxdur; yome to shū tome, inu to saru – gəlin və qaynana it və meymun kimidir** (Bu heyvanların bir-biri ilə yola gedə bilməməsi əsas alınmışdır).

Əvvəlcə qeyd edək ki, bu qəbildən olan atalar sözlərinin sayı yapon dilində kifayət qədər çoxdur, lakin biz onlara qısaca nəzər salacağımızdan yuxarıdakılarla kifayətlənirik. Buradakı atalar sözlərindən belə məlum olur ki, yaponlar da bir çox xalqlar kimi qadınlar haqqında yaxşı fikirdə olmamışlar. Onların da düşüncəsində ağıl kişiyə xas bir şey olmuşdur. Üstəlik, qadın isə insanı yoldan çıxara bilən şeytani potensiala malik bir varlıq hesab edilmişdir. Sonuncu atalar sözündən isə belə məlum olur ki, gəlin və qaynana arasındakı münasibətlər də əksər xalqlardakı kimi olmuşdur. Yəni gəlin əri ni, qaynana da oğlunu başqası ilə bölüşməkdən məmnun olmamışdır. İkinci dünya müharibəsindən sonra 1947-ci ildə Yaponiyada yeni qəbul olunan konstitusiyada kişilər və qadınlar arasında hüquq bərabərliyi elan olunmuşdur. Bu tarixdən sonra aşağıdakı tipli atalar sözləri Yapon dilində özünə yer tapmışdır:

“Uchi no nyō bō nya hige ga aru” – Mənim arvadımın bıığı var.

Görünür, yapon kişiləri arvadlarının onlarla bərabər hüquqlara sahib olmasını bir o qədər də xoş qarşılamamışdırlar və bunun da nəticəsində bu tipli istehza ilə deyilmiş atalar sözləri ortaya çıxmışdır.

Məlumat üçün qeyd edək ki, Hind xalqının da qadına baxış tərzi Yaponlarla, demək olar ki, eyni olmuşdur. Bir hind atalar sözü ilə bu fikrimizi rahatlıqla sübuta yetirə bilərik: **teeaan jumdiyyan nu hai hai – əgər bir qadın qız övlad dünyaya gətirərsə, bu, Pəncab xalqına lağ etmək deməkdir.**

Qadınlar haqqında fərqli millətlərin eyni fikrə sahib ola biləcəyi artıq bizə aydındır. Lakin bu, heç bir qanun deyil ki, eyni şey haqqında iki fərqli xalq vahid düşüncəyə sahib olsun. Məsələn, bir bina və ona baxdıqdan sonra

öz təəssüratını ifadə edən iki millətin nümayəndəsini təsəvvür etsək (əlbəttə, buradakı bu iki şəxs xalqın təmsilçisi olaraq qəbul olunur, yəni eyni xalqın nümayəndəsi olub müxtəlif düşüncələrə sahib olan fərdlərin varlığını danmaq fikrində deyilik), görərik ki, onlar fərqli düşüncəyə sahibdir. Məsələn, onlardan biri ingilis, biri də çinlidir, ingilis ingilis “gözü” ilə, çinli isə çinli “gözü” ilə baxıb qeyd olunan binanı dəyərləndirəcəkdir. Bu fikrimizi dildən gətirilən misallarla dəqiqləşdirək. Çinlilər **əjdaha və atlara bənzər xalq ruhu** dedikdə vəziyyətin çox gözəl olduğunu vurğulamış olurlar. Lakin ingilislər **əjdaha kimi qadın** deməklə bu qadının diktator, tiran xüsusiyyətlərinə sahib olduğunu göstərir. Göründüyü kimi, çinlilərə görə əjdaha gözəl, ingilislərə görə isə pis bir məxluqdur. Nümunədən artıq iki fərqli millətin nümayəndəsinin eyni bir şey haqqında fərqli görüşlərə sahib olduğu sübuta yetirildi. Lakin bu fərqli görüşün səbəbini bilmək də vacib olduğundan əjdahanın bu xalqların mədəniyyətindəki yerinə də nəzər salmalıyıq. Çində əjdahalar 5000 ildən çox tarixə malikdir. Çin xalqının inanclarına görə isə o, gücün simvolu və Allahın təcəssümüdür. Lakin İncildə (ingilislərin dini kitabı) isə Allahla mübarizə aparən şeytan böyük əjdaha adlanır. Odur ki çinli üçün gözəl olan əjdaha ingilis üçün heç də xoş deyildir.

Əvvəldə qeyd etmiş olduğumuz cümlədə, hətta memarlıq abidələrinin belə dilə təsir edə biləcəyini vurğulamışdıq. Bu, bir o qədər də çox rast gəlinən hal olmadığından, burada fikrimizi sübuta yetirmək üçün ingilis dilində olan belə bir idioma nəzər salaq: **put on the the Ritz** (Ritz nümayiş etdirmək).

Bu idiomun mənası dəbdəbə və ya israfçılıq nümayiş etdirmək deməkdir.

İdiomun bu mənanı ifadə etməsinin səbəbini aydın dərk etmək üçün buradakı Ritz nədir onu bilməliyik. Ritz Londonda mövcud olan hoteldir. Həmin hoteldən həmçinin Paris və Nyu-Yorkda da var. Bu hotellərin qurucusu isə isveçrəli C.Ritz olmuşdur. Hər üç hotel öz dəbdəbəsi ilə göz oxşayır. Odur ki bu hotelin

adı dəbdəbə, təmtəraq sözləri ilə sinonim olaraq qəbul olunur. Təbii ki, bu qədər tərifiyəliq bir hotelin qiyməti də kifayət qədər yüksəkdir. Bu cəhətləri nəzərə alan ingilislər yuxarıdakı idiomun yaratmışlar.

Vermiş olduğumuz azsaylı misallardan da aydın olur ki, mədəniyyətdən dilə açılan çox mühüm bir qapı vardır. Lakin bu qapı bildiyimiz sadə qapılar kimi deyildir. Ona görə də onu açmaq istəyənlər iki şəxsin ikisi də özü tərəfdən tutub açsınlar. Yəni bu qapı mədəniyyətdən dilə doğru açılı bildiyi kimi, dildən də mədəniyyətə doğru açılı bilər.

İNGİLİS DİLİ HAQQINDA

Şübhəsiz, hər hansı bir dildə onun mədəniyyətinin izlərini axtarmazdan öncə bu dilin özü haqqında məlumat vermək daha düzgün olacağından biz də burada ilk olaraq İngilis dili haqqında bəzi məsələlərə qısa da olsa, diqqət yetirəcəyik.

İngilis dili bu gün Avropanın, Amerika, Asiya, Afrika, Avstraliya, Yeni Zelandiyanın müxtəlif hissələrində, Atlantik adalarının bəzilərində, Hindistanda istifadə olunur. Bunlardan Britaniya, ABŞ kimi ölkələrdə İngilis dili əhalinin birinci (ana dili) dilidir. Lakin Hindistan, Kenya, Sinqapur kimi yerlərdə isə əhalinin ikinci dili olaraq istifadə olunur. İngilis dilinin dünya üzərində müxtəlif ərazilərə yayılması isə 17, 18-ci əsrlərdə ingilislərin Şimali Amerika, Cənubi Amerika, Avstraliya və Asiyada məskunlaşması ilə başlamışdır.

İngilis dilinin tarixi: Ümumilikdə götürdükdə İngilis dilinin yarandığı tarixdən sonrakı dövr dilçilikdə 3 yerə ayrılır:

1. Old English (Qədim İngilis dili);
2. Middle English (Orta dövr İngilis dili);
3. Modern English (Müasir İngilis dili).

Məlumdur ki, ingilis dilinin yaranma tarixi hind-Avropa dilləri üçün başlanğıc dil olan kök dilin yaranması tarixi ilə bağlıdır. Bu kök dil isə əksər dilçilərə görə, Sanskrit dili hesab olunur. Dilçilər arasındakı bu düşüncə isə heç də təsadüfi formalaşmamışdır. Hələ 18-ci əsrin sonlarında Hindistanda yaşayan britaniyalı hüquqşünas William Jones Sanskrit dilini öyrənməyə başlamış və Sanskrit, Latin, Yunan, İngilis dilləri arasında bir çox oxşarlıqlar olduğunu ortaya çıxarmışdır. Jonesin ortaya çıxardığı leksik oxşarlıqlardan bəzilərinə nəzər salsaq, bu oxşarlıqların hansı səviyyədə olduğu ortaya çıxar:

Sanskrit	Latin	Yunan	İngilis
Pitr	Pater	Pater	Father
Matar	Mater	Matr	Mother
Asti	Est	Esti	İs
Trayah	Tres	Treis	Three
Sapta	Septem	Hepta	Seven

Yuxarıda qeyd olunan oxşarlıqlar Jonesə bu dillər haqqında əsaslı araşdırma aparmaq üçün sitimul verir. Və artıq o, 1786-cı ildə tam əminliklə yazırdı ki, Sanskrit, Latin, Yunan, İngilis dilləri hazırda mövcud olmayan ümumi bir

mənbedən əmələ gəlmişdir. Jones-un qeyd etdiyi ümumi mənbə (common source) bu gün Proto-İndo-European kimi tanınır. Məsələn araşdıran tədqiqatçılar bu fikirdədir ki, vaxtilə kurqan adlanan bir qrup insan bu dildə danışmışdır. Ümumilikdə Kurqanların e.ə 5000-ci ildən sonra bu gün cənubi Rusiya kimi tanınan ərazidə yaşadıkları haqqında da müəyyən fikirlər mövcuddur.

1) Qədim İngilis dilinin formalaşmasına qədər İngilis dilinə müxtəlif xalqların və əlbəttə, bunun nəticəsində müxtəlif dillərin təsiri olmuşdur. Lakin Qədim İngilis dili Anglo-Saxonların adı ilə bağlıdır. E.ə 5-ci əsrin sonlarına doğru Keltlər Qara dəniz, Türkiyə, Cənub-qərbi İspaniya, Mərkəzi İtaliya, İngiltərə və İrlandiya istiqamətində yola çıxmışdılar. Bu zamandan etibarən, işğallarına başlayan Keltlər İngiltərəyə daxil olduğu dövrdən etibarən, İngilislərə müəyyən təzyiqlər göstərmişdirlər. Şübhəsiz, bu təzyiqlər dildə də öz əksini tapmış və Qal dili İngilis dilinə öz təsirini göstərmişdir. Lakin bunun ardınca olan Romalıların b.e 43-cü ildə etdiyi işğallar nəticəsində Qal dilinin İngilis dili üzərindəki təsirinin yerini Latın dili tutmuşdur. 3-cü əsrin ortalarından etibarən, German tayfalarının güclənməsi nəticəsində Romalıları işğal etmiş olduğu torpaqlarda öz nüfuzunu itirməyə başlamışdır. Nəhayət, 410-cu ildə romalıları Britaniyanı tərk etmişdir.

B.e 449-cu ildə müasir Danimarka ərazisində yaşayan Jutlandlar Cənubi Britaniyaya, Angleslər isə Qərbi Britaniyaya çatmış və burada məskunlaşmışdılar. B.e 470-ci ildə isə hazırkı Almaniya ərazisindən gələrək cənubi və cənub-qərbi Britaniyada məskunlaşmışlar. İşğalçılar britaniyalı Keltləri **weales**, yəni foreigners (əcnəbilər) adlandırmışlar. Və öz növbəsində, britaniyalı Keltlər də ilk olaraq bütün işğalçıları Saxon adlandırmışlar. Lakin 6-cı əsrdə bütün işğalçıları ifadə etmək üçün Angli sözündən istifadə olunmuşdur. Sonralar Angli Engle şəklinə çevrilmişdir. Bu gün biz onları ümumi olaraq Anglo-Saxons deyərək adlandırırıq. Qədim İngilis dilinin tarixi də Anglo-Saxonların işğalından etibarən başlayır və 12-ci əsrin ortalarına qədər davam edir. Anglo-Saxonlar öz dillərini saxlamış və Britaniya Keltcəsini öyrənməmişdirlər. Odur ki qədim İngilis dilində, təxminən, 20-yə yaxın Kelt sözü tapmaq olar. Bu sözlər xüsusilə şəhəratrafi ərazilərin bəzi hissələrini adlandırmaq üçün (məsələn, dərin vadi (deep valley) ifadə etmək üçün istifadə etdikləri **cumb** sözü Keltcə olmuşdur) və yaxud müxtəlif şəhər, çay adlarını bildirmək üçün Kelt sözlərindən istifadə edilmişdir: London, Leeds, Esk, Thames (bu sözün keltcədə mənası qaranlıq çay (dark river) deməkdir) və s. Qədim İngilis dilində german dilində olmayan bəzi sözlərdə olmuşdur ki, bu sözlər Anglo-Saxonlar tərəfindən Britaniyanı işğal etməmiş-

dən əvvəl Latin dilindən alınmışdır: mæs; weal (wall), stræt (street). Qeyd edək ki, bu sözlərin sayı elə də çox olmayıb, təxmini sayı 50-yə çatır.

Avqustin və 40 rahibin 597-ci ildə gəlişi ilə Anglo-Saxonların Britaniyadakı həyatında və Qədim İngilis dilində müəyyən dəyişikliklər olmağa başladı. Rahiblər kilsələr tikir, bununla yanaşı, xristianlıqla birlikdə Yunan, Latin poeziyasından şeirlər öyrədir və beləliklə, Latin və Yunan sözləri kütləvi şəkildə Qədim İngilis dilinə daxil olurdu. Bütün bunlara baxmayaraq, Qədim İngilis dilinin lüğət tərkibi demək, olar ki, əsasən, German dilinin lüğət tərkibi ilə eynilik təşkil edirdi. Hazırda müasir İngilis dilində bu sözlərin 85%-i mövcud deyildir və mövcud olmayan sözlər isə Latin və Fransız sözləri ilə əvəzlənmişdir. Bu gün də mövcud olan və Qədim İngilis dilindən gələn bəzi sözlərə nəzər salaq: **ford** (çayın keçə bildiyi ərazi – müasir dövrdə biz buna Oxford sözünün tərkibində rast gələ bilərik), **ham** (kənd – bu gün Birmingham sözünün tərkibində rast gəlinir), **cild** (uşaq), **ton** (ferma və yaxud kənd) və s.

8-ci əsrdə Vikinglər Britaniya ərazisinə gəlmişdir. 850-ci ildə böyük Viking ordusu London və Canterbury ərazisini ələ keçirmiş və bundan sonra başlayan müharibə 878-ci ilə qədər davam etmişdir. Sonrakı müharibələrdə qələbə qazanan kral Alfred həlledici döyüşlərin birində uğur əldə edərək Vikinglərlə razılığa gəlmiş və İngiltərəni 2 hissəyə ayırmışdır. Beləliklə, İngiltərənin şimal və qərb hissələri xaricində olan ərazilər kral Alfred hakimiyyəti altına keçmişdir. Bu tarixdən etibarən, Alfred latınca olan əsərlərin İngilis dilinə tərcüməsi ilə bağlı lazımı tədbirlər görmüş və nəticədə İngilis dilinin nüfuzunu artırmışdır. Vikinglərin İngilis dilinə olan təsiri isə yer adlarında özünü göstərmişdir. İngiltərənin şimalında (yəni Vikinglərin hakimiyyətində olan ərazidə) 1500-dən artıq yer adı Skandinav mənşəlidir: **Whitby** (sözün sonundakı “by” hissəsi ferma və yaxud şəhər mənalarına gəlir), **Scunthorpe**, **Blacktoft** və s.

1066-cı ildə isə Normandlar Britaniyaya daxil olmuş və növbəti 4 il ərzində öz işğallarını tamamlamışlar. Beləliklə, 12-ci əsr boyu fransız dilinin Britaniyada istifadəsi davam etmişdir. Lakin yavaş-yavaş ingilis dili Normandlar arasında populyarlığını artırmışdır. Zaman keçdikcə Normandların ingilis qadınlarla evlənməsi nəticəsində onların uşaqları da ingiliscə danışdığı üçün ingilis dilinin işləklilik səviyyəsi yuxarı qalxmışdır. 1204-cü ildə İngiltərə kralı John Normandiyanı Fransa kralına uduzduqdan sonra gözlənilən əksinə olaraq fransız dili İngilis dilinə genişmiqyaslı təsir göstərə bilməmişdir. Əksinə, adi insanlar fransız dilini öyrənməyə nə ehtiyac duyur, nə də həvəs göstərirdilər. Xüsusilə, 1348 və 1375-ci illərdə İngiltərədə yayılan qara ölüm adlı xəstəlikdən sonra İngilis dili daha da məşhurlaşdı. Belə ki, bir

çox rahiblər və məktəb müəllimlərinin ölməsi nəticəsində onların yerinə daha az savadlı şəxslər gətirilirdi ki, onlar da yalnız ingiliscə danışa bilirdi.

2) 12-ci əsrdən sonra Normand işğalları ilə davam edən 4 il boyunca ingilis dili çox böyük dəyişikliklərə məruz qaldı. Fransız dilindən minlərlə söz dilə daxil oldu və bunlara qarşılıq olan Qədim İngilis dilindəki sözlər isə dili tərk etdi. Bu sözlərə misal olaraq aşağıdakıları göstərmək olar: **blanket, fruit, dance, literature, music, poet, crime, flower, river, ocean** və s. Bu dövrdə istifadə olunan İngilis dili Orta dövr ingiliscəsi adlandırılır.

Orta dövr İngilis dilinin ən böyük yazıçısı Geoffrey Chaucer olmuşdur. O da öz əsərlərində italyan və fransız poeziyasında istifadə olunan qafiyə formalarından istifadə etmişdir. Öz dövründə fransız dilinin ingilislər tərəfində özlərinə məxsus şəkildə istifadə olunduğunu isə yazıçı "Canterbury Tales" əsərində belə ifadə edir:

And Frensh she spak ful faire and fetisly, After the scole of Stratford atte
Bowe
For Frensh of Paris was to hir unknowe.

(Və o fransızca həddindən artıq gözəl danışdı,
Stratford-at-Bow lu ləhcəsi ilə
Çünki Parisin fransızcası ona məlum deyildi).

3) 16-cı əsr Avropada dəyişikliklər zamanı hesab olunur. Avropalılar Ame-rika, Afrika, Asiyanı araşdırmağa başlayırlar. Bu dövrdə İngiltərədə yaranan yeni ideyaları ifadə etmək üçün ingilis dili daha da genişlənməyə başlayır. Və yenə də başqa dillərdən sözlər alınmağa davam etməsinə baxmayaraq, ingiliscəyə qarşı olan münasibətdə də müsbətə doğru dəyişikliklər baş verir. Xüsusilə, William Shakespeare-nin İngilis dilinə verdiyi töhfələrlə ingilis dili daha da zənginləşmişdir (Bu haqda ətraflı danışılacağı üçün burada bu məsələyə toxunulmayacaqdır). Bu dövr isə yeni dövr İngilis dili hesab olunur.

Lüğətlər: İlk ingiliscə-ingiliscə lüğət (English-English dictionary) də 3-cü dövrdə ortaya çıxmışdır. Bu lüğət 1604-cü ildə məktəb müəllimi Robert Cawdrey tərəfindən yazılmışdır. "A Table Alphabeticall" adlandırılan bu lüğət 2500 sözü əhatə edirdi. Sözlərin mənaları izah olunur və bəzən hansı dildən alındığı da qeyd olunurdu. Lüğətdən bir misala nəzər salaq:
(fr) accomplish, to finish, or to make an end of;

Göründüyü kimi, burada həm accomplish sözünün bitirmək, nəyinsə sonunu hazırlamaq mənaları ilə birgə, həm də fransız dilindən alındığı qeyd olunmuşdur.

1755-ci ildə isə Johnson Samuelin “A Dictionary of the English Language” lüğəti ortaya çıxır və böyük uğur qazanır. Bu lüğət 42000-dən çox sözü izah edirdi. Lüğətin əsas diqqət çəkən cəhətlərindən biri isə tez-tez ədəbiyyatdan misalların verilməsidir.

İlk Oxford English Dictionary (OED) isə 1928-ci ildə tamamlanmışdır. Burada 414,800 söz və ifadənin mənası və tarixi izah olunmuş və ədəbiyyat, həmçinin digər yazılardan misal gətirilmişdir. 2-ci OED 1989-cu ildə tamamlanmış və burada 615,100 sözün mənası izah olunmuşdur.

Beləliklə, İngilis dili hazırda tarix müasir dövr ingilçəsi adlandırılır. Lakin bunu da unutmamaq olmaz ki, 21-ci əsr ingilçəsi 16 və ya 17-ci əsr ingilçəsindən əsaslı şəkildə fərqlənir.

BRİTANIYA, AMERİKAN, AVSTRALIYA, YENİ ZELANDIYA, KANADA, ŞOTLANDIYA, AFRIKA VƏ S. İNGİLİSCƏSİ?

Əvvəlcə onu qeyd edək ki, yuxarıdakı başlıqdan da məlum olduğu kimi, burada çox vacib bir məsələyə aydınlıq gətirməyə çalışacağıq. Bu məsələyə başlamazdan öncə qeyd edək ki, biz dil və mədəniyyətin kontaktı aspektindən İngilis dilini, yəni daha dəqiq desək, Biritaniya İngiliscəsini təhlil etməyi qarşımıza məqsəd qoymuşuq. Odur ki burada əsas məqsəd Amerikan İngiliscəsi və İngilis dilinin digər aksentləri ilə Britaniya ingiliscəsinin linqvokulturoloji aspektdən təhlilinin bir-birinə qarışdırılmamalı olduğunu aydınlaşdırmaqdır.

Məlum olduğu kimi, bir İngilis dili mövcuddur. Ümumilikdə götürdükdə Amerikan, Kanada ingiliscəsini ayrıca bir dil kimi qəbul etmək düzgün olmazdı. Ən azından, ona görə ki Amerikan danışdığı zaman bir ingilis onun çox rahatlıqla nə demək istədiyini başa düşəcək. Lakin, məsələn, bir hindli danışarsa, Hind dilini bilməyən bir ingilisin onu başa düşməyəcəyi isə aydın məsələdir. Demək, yuxarıda qeyd olunan (yəni məhdud sayda, çünki biz bura Şotland, Uels, Hind və s. ingilis dili aksentlərini daxil etməmişik) aksentləri ayrıca bir dil kimi qəbul etmək bir o qədər də doğru səslənmir. Amma bu da var ki, İngiltərənin özündə mövcud olan aksentlər belə standart İngilis dilindən fonetik, leksik və hətta bəzi hallarda qrammatik cəhətdən fərqlənirsə, Amerikada danışılan İngils dilinin fərqlənməsi kifayət qədər real səslənir.

Bizim məqsədimiz Britaniya İngiliscəsini tədqiq etmək olduğundan burada İngilis dilinin aksentləri arasında olan fonetik, qrammatik fərqliliklərdən danışılmayacaq. Biz burada İngilis dilinin aksentlərini bir-birindən ayıran çox vacib bir məsələyə – mədəniyyət fərqi məsələsinə diqqət yetirəcəyik. Məlum olduğu kimi, mədəniyyətin izləri dildə daha çox leksik qatda özünü göstərir. Və bu da aydın bir məsələdir ki, leksik qatda olan bir idiom bir dildən başqa dilə çox rahatlıqla keçə bilər. Amma bu proses həmin idiomun hansı xalqın tərəfindən yaradıldığı reallığını dəyişmir (nəticədə ingilis latın sözündən istifadə etdiyi zaman, yəni latıncadan söz aldığı zaman o söz öz latın mənşəyini qətiyyənlə itirməz). Yəni daha da dəqiqləşdirsək, İngiltərədə də bir ingilis “Catch-22” ifadəsinin nə mənə ifadə etdiyini çox düzgün şəkildə anlayır. Bu, təbii bir şeydir, çünki mədəniyyətlər də bir-biri ilə ünsiyyətə girə bilər. Amma bu idiomu ingilisin başa düşməsi onu bir amerikan yazıçısının yaratdığı reallığını dəyişmir. Gəlin bir az da dərinə gedək.

“Catch- 22” amerikan yazarı Joseph Hellerin romanının adıdır. Müəllif bu əsəri 1953-cü ildə yazmağa başlamış və 1961-ci ildə ildə isə ilk çapını həyata keçirmişdir. Romandakı hadisələr 2-ci dünya müharibəsindən bəhs edir. Əsas obraz isə kapitan John-dur. Əsərdə çətin vəziyyətdə olduqlarını bildirmək istəyən Daneeka ona sual verən şəxsə belə deyir:

– You mean there is a catch?

“Sure there’s catch” Doc Daneeka replied”. Catch-22.

– Demək istəyirsiniz ki, burada bir tutulma var?

“Əlbəttə, burda bir tutulma var, – deyə doc Daneeka cavab verdi.

Tutulma-22.”

Hazırda ingilis dilində çətin situasiyanı, çıxılmaz vəziyyəti, heç bir qaçışı olmayan hər hansı bir problemi ifadə etmək üçün “Catch-22” idiomundan istifadə olunur. Bu idiomun Amerika sərhədlərini aşması və digər ingilis dilli ölkələrə yayılmasının əsas səbəblərindən biri də əsər üzərində amerikan filminin çəkilməsi olmuşdur. Qeyd edək ki, film 1970-ci ildə Mike Nichols-un rəhbərliyi altında çəkilmiş və böyük uğur qazanmışdır. Şübhəsiz, ədəbiyyat da, film də mədəniyyətin bir parçası olduğundan Amerikan mədəniyyəti onun dilində öz əksini tapmış və onu Britaniya ingiliscəsi və həmçinin digər İngilis dilinin aksentlərindən fərqləndirmişdir.

Həmçinin amerikan ingiliscəsinə xas olan, amma digər İngilis dili aksentlərində də istifadə olunan “You are good man, Charlie Brown” (Sən yaxşı adamsan, Charlie Brown) ifadəsi də amerikan mədəniyyətinin bir parçasıdır. Burada Peanuts cizgi film obrazı olan Charlie Brown-dan söhbət gedir. Bu obraz həyatında bir o qədər də xoşagələn hadisələrlə qarşılaşmır, amma, buna baxmayaraq, yenə xoşbəxt olmağı bacarır, kifayət qədər də sadələvh biridir. Buna rəğmən, dostları onu bəzən aldatsalar belə, çox sevir və ona “You are good man, Charlie Brown” – deyə müraciət edirlər. Charlinin hayatındakı bu maraqlı qarışıqlıq onun geyimində də öz əksini tapır:

Göründüyü kimi, Charlie-nin köynəyi üzərində ziq-zaq var və bu onun dolaşq həyatını ifadə edir. Lakin onun həyatında olan dolaşqılığı anlamaq üçün bir az dərinə getmək lazımdır. Buna görə Charlie-nin həyatına baxış keçirməliyik. Lakin onu da qeyd edək ki, biz onun həyatından olan nümunələri burada daha anlaşqılı olsun deyə eyni adlı cizgi film əsasında yazılmış “You are good man, Charlie Brown” mətni üzərindən verəcəyik.

Charlie Brown

Bir yerdə Charlie deyir:

“Some days I wake up early to watch the sunrise, and I think how beautiful it is, and how my life lies before me, and I get a very positive feeling about things. Like this morning for instance: the sky’s so clear and the sun’s so bright. How can anything go wrong on a day like this?”

“Bəzi günlər mən gündoğumunu seyr etmək üçün erkən qalxıram və mən fikirləşirəm ki, bu necə də gözəldir və həyatım gözümün önündə canlanır və mən hər şey haqqında müsbət hisslərlə doluram. Məsələn, bu sabahkı kimi: səma necə də aydın və günəş necə də parlaqdır. Belə bir gündə nə cür hər hansı pis bir şey baş verə bilər?”

Yuxarıdakı misaldan da aydın olur ki, Charlie hazırda kifayət qədər pozitiv və müəyyən mənada da sadələvhüdür. Nəticədə belə olmasaydı, idi bilərdi ki, hadisələrin pisləşməyinə təsir edən belə gözəl bir gün yox, mənəvi cəhətdən heç də gözəl olmayan bir insan ola bilər. Həmçinin Charlie-nin dostlarının da onu çox sevdiyini aşağıdakı misaldan görə bilərik:

That you’re a good man Charlie Brown.
You’re prince, and a prince could be king.
With a heart such as yours
You could open any doors,
You could go out and do anything.
You could be king, Charlie Brown,
You could be king!

Sən yaxşı adamsan, Charlie Brown.
Sən şahzadəsən və şahzadə kral ola bilər.
Səninki kimi bir ürəklə
Sən istənilən qapını açə bilərsən,
Sən gedib istədiyin şeyi edə bilərsən.
Sən kral ola bilərsən, Charlie Brown,
Sən kral ola bilərsən!

Bütün bunlara rəğmə, bəzən dostları onun sadəliyindən də istifadə edir və onu aldadırlar (əlbəttə, bu həyatı zərərverici səviyyədə olmur). Məsələn, dostu Lucy ona belə deyir:

“Today is April Fool’s Day, Charlie Brown ... I think I’ll play a little trick on you ... I think I’ll try a little trick ... You understand what I am saying, don’t you? You understand this is April Fool’Day? You’re sure? I want to be certain you understand! Okay? Hey, Charlie Brown, guess what?”

That little red-haired girl is over there, and she wants to give you hug and kiss!!”

“Bu gün Aprel Axmaqlar Günüdür, Charlie Brown... Mən fikirləşirəm ki, sənə balaca bir zarafat edəcəyəm ... Mən fikirləşirəm ki, çalışacam bir balaca zarafat ... Sən mənim nə demək istədiyimi başa düşürsən elə deyilmi? Sən bunun Aprel Axmaqlar günü olduğunu başa düşürsən? Sən əminsən? Mən sənə tam başa düşdüyünə əmin olmağımı istəyirəm. Oldu? Hey, Charlie Brown, tap görək bu nədir? Balaca qırmızı saçlı qız ordadır və o səni qucaqlamaq və öpmək istəyir.”

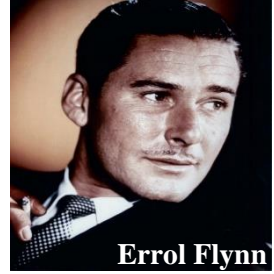
Yuxarıdakı misaldan da məlum olur ki, dostları onun sadələvhlüyünü bilir və onun bu cəhətini bilib məsxərəyə qoyurlar. Hər halda birinə Aprel axmaqlar günü olduğunu deyib, üstəlik, zarafat edəcəyimizdən onu xəbərtdən etdikdən sonra o bizim sözü müzə inanırsa, bu onun sadələvh olduğunu və bizim də onu məsxərəyə qoyduğumuzu göstərir.

Lakin bütün bunlara baxmayaraq Charlie çox dözümlüdür. Odur ki deyir:

All I need is one more try
And I'm not the kind of guy
Who gives up easily –
Mənim ehtiyacım olan tək şey
bir dəfə daha cəhd etməkdir
Və mən asanlıqla yorulacaq
Oğlanlardan deyiləm.

Artıq məlumdur ki, bir amerikan “You’re good man Charlie Brown” deyəndə nə nəzərdə tutur. Bu ifadə kimisə qəmli gördükdə onu pozitiv olmağa çağırış kimi istifadə edilə bilər. Həmçinin yaxşı biri olduğu üçün başına bir iş gəlmiş adama da deyilə bilər. Bununla qarşıdakı şəxsə yaxşılığın utanılacaq bir şey olmadığı və daim pozitiv olmaq lazım olduğu anlatılmış olur. Beləliklə, istər cizgi film, istərsə də cizgi film əsasında yaranan mətn etibarilə bu idiom amerikan xalqının mədəniyyətini özündə əks etdirir.

İndi isə belə bir idiom nəzər salaq: **“To be in like Flynn”** (Flynn kimi olmaq). Bu idiom avstraliya ingiliscəsinə məxsusdur, amma əvvəldə də qeyd etdiyimiz kimi, digər ingilis aksentlərində də rast gəlinə bilər (şübhəsiz, bu Avstraliyadakı qədər olmayacaq). Bu idiomda adı qeyd olunan Flynn Avstraliyalı aktyor Errol Flynn-a istinaddır. Flynn çox məşhur və yaraşığı aktyor olmuşdur. Odur ki Avstraliya xalığı uğur, müvəffəqiyyət qazanmış, yüksək vəzifədə olan və yaxud yaraşığı, güclü xarakterə malik bir insanı təsvir edərkən belə deyirlər: **“You’re in like Flynn”** (Sən Flynn-a bənzəyirsən). Göründüyü kimi, Avstraliya mədəniyyəti də avstraliya ingiliscəsində öz əksini taparaq onu digər ingilis dili aksentlərindən fərqləndirir. Son olaraq ingilis dilində çox işlək olan, amma Şotland mədəniyyətinə aid bir idiom haqqında danışacağıq. Lakin bu idiomu başa düşmək üçün Şotlandiyalı yazar Robert Stevensonun **“The Strange Case of Dr. Jekyll And Mr. Hyde”** əsərindən və ya bu əsər əsasında çəkilən **“Dr. Jekyll and Mr. Hyde”** flimindən xəbərdar olmaq lazımdır. Əvvəlcə idiom və onun işlənmə yeri haqqında danışaq. İngilislər bir insanın həm müsbət, həm də mənfi xüsusiyyətlərinin olduğunu və ya daimi olaraq birinin həm müsbət, həm də mənfi xüsusiyyətlər sərgilədiyini bildirmək istədikdə o insan haqqında belə bir ifadə işlədə bilərlər:

You are Jekyll and Hyde (Sən həm Jekyll-san, həm də Hyde-san). Əlbəttə, Şotland mədəniyyətinin bir parçası olmadan və ya bu mədəniyyətdən xəbərdar olmadan yuxarıda deyilən fikrin yaxşı, yoxsa pis olduğunu demək çətindir. Hər halda bu da məlumdur ki, Şotlandiya da, İngiltərə də Birləşmiş Krallığın bir parçası olduğundan Şotland mədəniyyəti İngilis mədəniyyətinə çox rahatlıqla təsir göstərə bilər, amma bütün mümkün hallarda belə bu idiomun mənşəyi Şotland mədəniyyəti olaraq qalmaqda davam edir. İndi isə Jekyll və Hyde-nin kim olduğuna qısa bir nəzər salaq, əks təqdirdə yuxarıdakı idiom bizim üçün anlaşılmaz olmağa davam edəcək. Qeyd olunan əsərdən məlum olur ki, bu iki şəxs əslində bir adamdır. Lakin ilk olaraq tam mənası ilə Jekyll mövcud olduğu zamanlarda Hyde Jekyll-ın içərisində gizli şəkildə böyüməklə məşğul olmuşdur. Elə buradaca qeyd edək ki, böyük bir ehtimalla müəllif ikinci obraza Hyde adını verərkən onun Jekyll-ın içərisində gizli olaraq yaşadığını da nəzərə almışdır. Çünki bildiyimiz kimi, ingilis dilində **To hide** gizlənmək, gizlətmək mənalarına gəlir. Görünür, müəllif məhz bu mənalara işarə etmək istəmişdir. Biz bu fikrin doğruluğunu əsərdə hüquqşünas Utterson-un Hyde haqqında deyilən aşağıdakı cümləsindən də

görə bilərik (bu cümlə ingilis dilində sitat xarakteri daşıyır və bugün əsərdəkinə bənzər mövcud bir situasiyada istifadə olunur):

“If he be Mr.Hyde,’ he had thought, ‘I shall be Mr.Seek.”

“Əgər o cənab Hyde (müəllif to hide feilinə işarə edir) ola bilirsə, o fikirləşmişdi, mən də cənab Seek (ingilis dilindəki to seek (nəyisə axtarmaq, araşdırmaq deməkdir) felinə işarə olunur) olacam.”

Utterson bununla, əslində, demək istəyir ki, əgər o gizlənen, gizləndə olandırsa, mən də axtarış olub onu ortaya çıxaracam. Şübhəsiz, Uttersonun bu ifadəni işlətdiyi zaman axtardığı şeyin gözünün qabağında olduğundan xəbəri yoxdur. İndi isə görək bu bir bədəndə olan iki insan kimdir. Dr.Jekyll, doğrudan da, həkimdir və əsərdə orta yaşlı (təxminən 50) biri kimi təsvir olunur. Ta əvvəldən içərisində başqa bir insanın (təbii ki, hər cəhətdən özündən daha fərqli) olduğunu düşünən Jekyll həkim olduğdan sonra xüsusi dərman vasitəsilə içərisindəki bu insana çevrilməyin yollarını axtarmağa başlayır və nəhayət, həmin dərmanı düzəldir. Jekyll dərmanı içdikdən sonra Dr.Jekyll-dan içərisindəki insan olan Mr.Hyde-yə çevrilmə anını belə təsvir edir:

“... a grinding in the bones, deadly nausea, and a horror of the spirit that can not be exceeded at hour of birth or death. Then these agonies began swiftly to subside, and I came to myself as if out of a great sickness. There was something strange in my sensations, something indescribably new and ... incredibly sweet. I felt younger, happier in body ... unknown but not an innocent freedom of the soul. I knew myself, at the first breath of this new life, to be more wicked ... sold a slave to my original evil ...”.

“... sümüklərimdə daşlaşma, öldürücü ürəkbulanma və doğulma və ya ölüm saatında belə bundan üstün ola bilməyəcək ruhun dəhşəti. Sonra bu əzablar sürətli bir şəkildə sakitləşməyə başladı və mən sanki çox böyük bir xəstəlikdən qurtulmuş kimi özümə gəldim. Mənim hissiyatımda qərribə nəşə bir şey var idi, təsvir edilməyəcək yeni bir şey ... inanılmaz şirin bir şey. Mən bədən cəhətdən daha gənc, daha xoşbəxt hiss edirdim ... bilinməyən, amma ruhun heç də günahsız olmayan azadlığı ... Yeni həyatın ilk nəfəsindən mən özümün daha mürdar, bədəməl bir olduğumu ... içimdəki şeytana satıldığımı bildim.”

Əslində, Jekyll-ın bu çevrilmə haqqındakı yuxarıdakı fikirləri əsərdə baş verən prosesləri aydınlaşdırır. Belə ki, bu çevrilmədən sonra o, Danvers-i öldürür, ətrafında olan bütün insanlara qarşı pis davranmağa və həmçinin içərisində olan bütün mənfi ehtirasların tələbatını da heç çəkinmədən ödəməyə başlayır. Bir gün Hyde-ın bədənindən çıxıb və Jekyll-a çevrilməmə ehtimalını da nəzərə alaraq Jekyll olanda dostu Utterson-a ortadan itərsə

bütün varını Hyde-ın adına keçirilməsini təsdiqləyən bir sənəd də verir. Lakin əsərin gedişatından məlum olur ki, Utterson bu işin heç də normal olmadığını düşünərək yuxarıdakı fikrində də qeyd etdiyi kimi “Mr. Seek” olmağı və Hyde-nin həqiqi kimliyini ortaya çıxarıb onun Jekyll ilə nə kimi bir əlaqəsi olduğunu öyrənməyi qərara alır. Sonda isə Jekyll-ın Hyde şəklində öldükdən sonra yazdığı məktub ilə hər şey ortaya çıxır.

Jekyll-ın etmiş olduğu bütün pis əməllərə baxmayaraq onun dilindən deyilən aşağıdakı cümlə ilə Jekyll-ın da Hyde olmaqdan sevinc duymadığı ortaya çıxır (şübhəsiz, Hyde-a çevrildiyi zaman etdiyi şeylərin ən böyük xoşbəxtlik olduğunu düşündüyü də bir həqiqətdir):

“If I am the chief of sinners, I am the chief of sufferers also (səh.41).”

“Əgər mən günahkarların qabaqda gedəniyəmsə, həmçinin əzab çəkənlərin də qabaqda gedəniyəm.”

Burada onu da qeyd edək ki, yuxarıda verilmiş olan fikir sitat halına gələrək bu gün ingilis xalqının dilində təsadüf olunur. Müəllif isə bu fikirlə bir daha onu demək istəmişdir ki, insanın içərisində olan “şeytan” ilə yalnız qalmaq heç də yaxşı bir şey deyildir. Digər bir tərəfdən isə Jekyll-ın başına gələnlərlə müəllif bir insanın ancaq yaxşı hisslərlə qaldığı və mənfi ehtiraslarını sıxışdırdığı zaman bu ehtirasların bir gün daha quduzlaşmış, vəhşi şəkildə ortaya çıxacağını göstərmək istəmişdir. Odur ki oxucunun buradan çıxarmalı olduğu nəticə heç də bütün həyatı boyu “mələk” kimi yaşamaq olduğu deyil, əksinə içindəki **“mələk”** və **“şeytan”** arasında olan balans qorunmalı olduğu və yaxşı biri olmağa çalışarkən içində olan mənfi ehtirasları – hər halı ilə insanın bir parçası olan bu ehtirasları da sıxışdırmamalı olduğudur (təbii ki, bu proses “mələk” in üstünlüyü ilə həyata keçirilərsə, daha yaxşı olar).

Artıq yuxarıda verilən bəzi misal və izahlardan sonra aydın olur ki, ingilis dilində “you are Jekyll and Hyde” deyərək bir insanın həm mələk kimi, həm də şeytani tərəfinin olduğu və bunun normal bir hal olmasını göstərməyə çalışılır.

Sonda Jekyll və Hyde obrazı haqqında daha aydın təsəvvürə malik olmaq üçün əsər üzərində çəkilən filmlərin birində bu obrazları canlandıran aktyorlara baxmaq daha düzgün olardı (bax. şəkil 2). Hər halda insanın daxilinin müəyyən mənada xaricində öz əksini tapması fikrini əsas olaraq

götürsək, bu aktyorların hansının Hyde, hansının Jekyll olduğunu tapmaq o qədər də çətin olmaz.

Ümumilikdə, yuxarıda verilən misallardan ortaya çıxan nəticə digər İngilis dilinin aksentləri üçün də keçərlidir. Yəni onları da Britaniya ingiliscəsindən ayıran əsas cəhətlərdən biri mədəniyyət fərqi-dir.

ÇAY MƏDƏNİYYƏTİNİN İNGİLİS DİLİNƏ TƏSİRİ

Çay? Şübhəsiz ki, çay deyəndə hərənin ağılına bir şey gəlir. Bu da çox təbii, çünki insanların özünəməxsus fərdi düşüncələri mövcuddur. Amma dəqiq olan bir şey var ki, bir azərbaycanlının və ingilisin ağılına başqa-başqa şeylər gəlir. Yəni, məsələn, bir azərbaycanlı ilk olaraq armudu istəkan, Lənkəran-Astara limonu, yayın istisi, çardağ altını təsəvvür edə bilər. Ümumən, bundan təbii bir şey də düşünmək olmazdı. Amma gəlin, baxaq görək bir ingilis üçün çay hansı mənəni kəsb edir?

Bunun üçün əvvəlcə bir az keçmişə qayıtmaq lazım olacaq. Əslində, 1660-cı illər ərafəsində çay içmək İngiltərədə məşhurlaşmışdı, amma bu məşhurluq hələ çaya ingilis mədəniyyətinin ayrılmaz bir parçası olmağa şərait yaratmamışdı. Təxminən, 17-ci əsrin sonları və 18-ci əsrin əvvəllərində ingilislər çay içmək üçün toplandıqları mərasimləri genişləndirməyə başladılar. Və şübhəsiz, ilk dövrlərdə çayın qiyməti kifayət qədər baha olduğundan yalnız zəngin ailələr çay içə bilirdilər. Lakin vaxt keçdikçə çayın artıq qalan qismindən də olsa kasıb təbəqə də çay içməyə nail oldu. Burada əsas sual isə budur: çay nə üçün bu qədər baha idi? Bunun birinci səbəbi o idi ki, çay Britaniyada becərilirdi və Çindən gətirilirdi. Əvvəllər, əsasən, yaşıl çay gətirilirdi, amma sonralar bu işlə məşğul olan şəxslər başa düşdü ki, yaşıl çay yolda qara çaya nisbətən tez xarab olur. Odur ki artıq qara çay ölkə ərazisinə gətirilməyə başladı. Düzdür, əvvəllər onun dadı bir o qədər də yaxşı deyildi, amma ingilislər çox keçmədən bunun da çarəsini tapdılar – qara çaya süd əlavə etdikdə qara çayın daha da yaxşı bir dad qazandığını görüb bu ənənəni davam etdirdilər. Onu da qeyd edək ki, Britaniyalılar arasında ən məşhur qara çay **bohea** idi. Və artıq 18-ci əsrin ortalarından etibarən, qara çay hətta yaşıl çaydan da artıq həcmdə idxal olunmağa başladı. Artıq bu dövrdən etibarən çay satışı ilə məşğul olan mağazaların sayı Britaniyada artmağa başlamış və kasıblar da çay içmək üçün daha çox şans qazanmışlar.

İlk dövrlərdə İngiltərədə içilən çayın Çində içiləndən elə də böyük bir fərqi yox idi. Lakin zaman keçdikcə ingilislər çay içməyi özlərinin mədəniyyətinin bir parçası etdikdən sonra artıq bu çayın Çindəkinə oxşarlığı demək olar ki, qalmadı. Əvvəla, yuxarıda da qeyd olunduğu kimi, ingilislər çaya süd qatmağa başlamışdılar. Bir az sonra buna şokolad da əlavə olundu. Başlarda Çindən gətirilən çaydanlar bir müddət sonra ingilislər arasında məşhurluğunu itirdi. Bu da təbii idi, çünki Çindən gətirilən çaydanlar kifayət qədər ağır çəkiyə malik idi. Əslində, Çinin çaydanlarına tam mənəsi ilə

bugünkü dövrün çaydanı gözü ilə baxmaq doğru olmazdı, bunun əksinə olaraq ingilislər hazırladıkları isə müasir dövrdə olanlara daha yaxın olmuşdur. Bundan başqa ilk dövrlərdə mövcud olan çay qaşıqlarının tutacaqları da çox uzun idi və bu da bir az sonra ingilislərin xoşuna gəlmədiyindən artıq 1770-ci ildən etibarən İngiltərədə qısa tutacaqlı qaşıqlar ortaya çıxmağa başladı. Sonrakı dövrlərdə İngiltərədə çay ticarəti daha da genişlənməyə başladı və odur ki bu ticarətlə məşğul olan şəxslər gəlirlərini daha da artırmağa qərar verdilər. Ona görə də çay reklam olunurdu və bu reklamlar, əsasən, şəkillərdən ibarət idi. Bu şəkillərin birini sözlə belə təsvir edə bilərik: Kraliça Viktoriya Amerikanın prezidentinə bir fincanda çay uzadır. Fonda isə hindli bir kişi xidmətçinin şəkli görünür. Başlıqda belə yazılıb:

“A Royal Beverage. Mr.President, may I offer you a cup of pur tea from Ceylon and India?”

“Kraliyyətin içkisi. Cənab prezident,mən sizə Seylon və Hindistandan bir fincan təzə çay təklif edə bilərəm.”

Elə buradaca bir məsələni də qeyd etmək yerinə düşər ki, Çindən sonra İngiltərə çayı Hindistandan idxal edirdi, çünki artıq Viktoriya zamanında İngiltərə Hindistanın işğalını başa çatdırmışdı. Əlbəttə, həm Çinin, həm də Hindistanın çay becərmə texnikasını öyrəndikdən sonra İngiltərədə də çay becərilməyə başlamış və başqa ölkəyə olan asılılıq səviyyəsi aşağı düşmüşdür. Amma, şübhəsiz, bu ən çətin situasiya üçün nəzərdə tutulmuşdu. Nəticədə Hindistanda çay idxal etməyə heç nə maneə olmurdu. Hətta Hindistanda, Seylonda olan çay plantasiyalarının rəhbərləri içində nəinki britaniyalılar, şotlandlar da var idi. Qısaı, yalnız İngiltərə deyil, o yerlər Böyük Britaniya tərəfindən mənimsənilmişdir. Bugün məşhur markalardan biri olan Liptonun mənşəyi də Şotlandiyalı plantator Thomas Lipton-un Seylondakı çay ticarəti ilə bağlıdır.

Məlum olduğu kimi, ingilislərin çay mədəniyyətinə görə günün müəyyən saatlarında konkret çay zamanları da müəyyənləşib. Bunun da özünəməxsus bir tarixi vardır: 19-cu əsrdə Bedford hersoqunun arvadı Anna Maria Russel səhər və günorta yeməyi arasındakı zaman aralığında həmişə acliqdan şikayət edirdi. Odur ki Anna bu zaman kəsiyində tort və digər çərəzlərlə çay içmək adətini yaratdı və bu vaxtdan etibarən bugünkü dövrə qədər bu ənənəyə çevrilərək **Afternoon Tea** (Günorta Çayı) adını aldı. Bunun ardınca zaman keçdikcə artıq günün müxtəlif konkret saatlarında da çay içmək ənənəyə çevrildi. Və artıq çay yalnız evdə deyil, həm də **Tea Garden** (Çay Bağçası) adlanan yerlərdə içilməyə başladı ki, bu da ingilislərin çay mədəniyyətinə xas bir cəhət olmuşdur.

Artıq yuxarıda verilən məlumatlardan sonra çayın ingilislərin həyatında hansı yeri tutduğu aydın olur. Şübhəsiz, bu qədər önəm daşıyan çay mədəniyyəti ədəbiyyatda və dildə öz izlərini buraxmadan keçə bilməzdi. Ədəbiyyatda buna aid kifayət qədər misal var, amma bizi hazırda daha çox dildə olan izlər maraqlandırdığı üçün ədəbiyyatdan bir misal verməklə kifayətlənəcəyik.

İngilis dilinin lüğət tərkibinin genişlənməsində çox böyük rolu olan Lewis Carrol-un (irəlidə bu məsələdən geniş danışılacaq) Alice's Adventures in Wonderland əsərində çox maraqlı bölmələrdən biri də **“A Mad Tea Party”** (Çılgın Çay Qonaqlığı) adlanır. Bu hissə də baş verən hadisələr nə qədər gülüş doğursa da, əslində, ümumi yanaşdıqda ingilislərin çay içmə ənənəsini doğru ifadə edir. Alice qonaqlığın olduğu yerə gəlir və burada çay süfrəsi başında aylaşmış March Hare, Dormouse, və Hatter-ni görür. Burada Hatter və March Hare çay içməklə məğul ikən Dormouse onların arasında yatır. Alice stola nəzər salıb çaydan başqa orda heç nə olmadığını görür. Sonradan məlum olur ki, burada ancaq çay içmək mümkündür, çünki saat həmişə Afternoon Tea-nın baş verdiyi vaxtı göstərir və ona görə də hər kəs ancaq çay içməlidir. March hare saatını çayın içinə atır, dostları yatan Dormouse-nin burnunun üzərinə isti çay tokür və bir az sonra onu çaydanın içinə salmağa çalışırlar və s. Sonda Alice bunun indiyə qədər gördüyü ən axmaq çay qonaqlığı olduğunu düşünüb oranı tərk edir. Əlbəttə, başqa bir üsulla da L.Carrol bu obrazlarla gülüş yarada bilərdi, amma bir halda ki göz hər gün bu partiləri görür,axı nəyə görə də başqa bir üsul axtarmalı idi ki?

Beləliklə, yavaş-yavaş xalqın mədəniyyətinin bir parçası olan çay, ordan ədəbiyyata və dilə keçid etdi. Odur ki, indi də bu mədəniyyətin dilə təsirinə nəzər salaq.

İngilislər nəyinsə onların zövqünə uyğun olduğunu bildirmək üçün belə deyirlər: **“It is my cup of tea”** (bu mənim çay fincanımdır). Şübhəsiz, bu mənim su fincanımdır da deyə bilərdilər, amma su içmək yox, çay içmək xüsusi bir hadisə və mədəniyyətin ayrılmaz bir parçası olduğundan su yox, məhz çay deyirlər. Bu da çox təbii səslənir, çünki almanlar da hər hansı bir işin onlara heç bir aidiyyəti olmadığını, qıساسı bu məsələyə qarışmayacaqlarını bildirmək istədikdə **“Das ist nicht mein Bier”** (Bu mənim pivəm deyil) deyirlər. Hər halda bu da məlumdur ki, onlar da su və ya çay deyə bilərdi, amma bir halda ki xalq olaraq pivəni üstün tutur və ona daha çox önəm verirlər, demək ki, pivə də onların mədəniyyətinin bir parçası olduğundan başqa bir şey yox, məhz pivə bu idiomda özünə yer tapmışdır. Həmçinin ingilislər bir şeyin onların zövqünə uyğun olmadığını bildirmək üçün də yenə

çaya müraciət edir və deyirlər: **“It is not my cup of tea”** (Bu mənim çay fincanım deyil).

Əgər bir ingilis **“This is Husband’s tea”** (bu ərin çayıdır) desə, nə fikirləşmək olar? İlk olaraq real mənada yanaşsaq burdan elə də xüsusi bir mənə ortaya çıxmıyacaq. Məcəzi mənəni düşünsək, o zaman ortaya çıxan isə yenə də çay mədəniyyəti ilə əlaqədardır. Məlum olduğu kimi, ingilislər çayı çox içirlər, hərçənd bu gün amerikalıların təsiri ilə kofe də öz yerini İngiltərədə bərkitməyə doğru getsə də, yenə də çaya olan tələbat və ingilislərin çaya verdiyi dəyər səviyyəsinə çatmamışdır. Bu idiom da öz növbəsində çayın çox içilməsini və sevilməsinə əsas olaraq almışdır və Husband’ tea dedikdə spirtli içki nəzərdə tutulur. Məlum olduğu kimi, ingilislər də spirtli içkiyə meyillidirlər, xüsusilə də, kişiləri (nəticədə Krismas bayramı zamanı hazırlanan tortun içərisinə belə alkoqol tokdükələrini nəzərə alsaq, qeyd olunan fikrin yerində deyildiyini görə bilərik). Odur ki xalq ərin içkisi yerinə,ərin çayı ifadəsini işlədərək ingilis kişilərinin həm alkoqolu çox sevdini, həm də daimi olaraq içdiyini göstərmişdir.

Təsəvvür edin ki, iki ingilisin başına çox əhəmiyyətsiz, qətiyyətlə həyəcanlanmağa dəyməyəcək bir hadisə gəlib və dostu isə bu boş məsələni böyütməkdə israr edir. Belə bir situasiyada bu ingilis dostuna nə deyə bilər? İngilis olduğu üçün: **“This is a storm in a teacup”** (Bu çay fincanı içində olan bir fırtınadır) deyəcək. Yəni nəticədə çay fincanının içində nə qədər qorxulu bir fırtına ola bilər ki? Bu vəziyyəti, həyəcanlanmağa heç bir əsas olmadığını izah etmək üçün bu idiom olmadan, bəlkə də, xeyli danışmaq lazım olardı, amma çay mədəniyyəti burada da fikrin qarşıdakı şəxsə daha tez və aydın bir şəkildə çatdırılması üçün köməyə gəlir.

İndi isə yuxarıdakı misal üzərindən davam edərək başqa bir vəziyyət təsəvvür edək: bu iki ingilis dost çox vacib bir məsələni müzakirə edir. Bir az öncəki misalda məsələni böyüdən şəxs indi də dostunu dilə tutmağa çalışır ki, universitetdə imtahana girmək yerinə Londonda yeni açılan bir bara baş çəkməyə getsinlər. Amma bu fikrin bir o qədər də yaxşı olmadığını düşünən digər dost elə bir cavab vermək istəyir ki, bu cavabın qətiliyi üzərinə hər hansı bir israrla qarışmasın. Nəhayət dilin gücündən istifadə etmək qərarına gəlir və belə deyir: **“This idea is as good as chocolate teapot. So I won’t go for all the tea in China”** (Bu fikir şokoladdan hazırlanmış çaydan qədər yaxşıdır. Odur ki mənə Çində olan bütün çayı versələr də yenə də getməyəcəm). Hər halda bu cavabın üzərinə israrla qarışmaq bir o qədər normal olmadığından anormal bir hal yaşanmadığı təqdirdə getməyə razı olmayan ingilis rahatlıqla imtahana girə bilər. İndi də gəlin yuxarıda verilən və ingilislərin tez-tez istifadə etdiyi bu 2 idiomu bir az daha yaxından baxaq.

Məlumdur ki, çay qaynama prosesi zamanı çaydan adi əllə toxunulmayacaq qədər isti olur. 100% temperaturda bu da çox normaldı. Bir anlığa düşünək ki, bu çaydan metaldan yox, şokoladdan hazırlanıb. Yəqin ki, bunu düşünə bilmirik, çünki şokoladdan hazırlanan bir çaydanın 100% temperatura qədər obrazlı desək “sağ qalması” qətiyyənlə real səslənmişdir. Belə olan halda bu çaydan da heç kimə çay qaynatmaq üçün lazım deyil. Elə buna görə də imtahana girmək istəyən ingilis dostuna yuxarıda qeyd olunan idiomu deməklə, imtahana girməməyin heç bir faydası olmadığını, bu fikri tətbiq etməyin də çay qaynatmağa yaramayan şokoladdan hazırlanan çaydan almaq qədər ağılsızlıq olacağını bildirmiş olur. 2-ci idiomla gəldikdə isə əvvəldə də qeyd etdiyimiz kimi, ilk dəfə çay Britaniyaya Çindən gətirilirdi və böyük əhəmiyyətə malik idi. Odur ki əgər birinə Çində olan bütün çayı versələr, qarşılığında da hər hansı bir şey istəsələr, o bunu sevinərək qəbul etməli idi. Axı bu başqa şey yox, məhz çay idi və üstəlik də Çində olan çay (hər halda Çindəki çayın həcmnin kifayət qədər böyük olduğunu da unutmaq olmaz). Yox əgər bunu normal düşüncəyə sahib olan biri qəbul etmirsə, deməli ki qarşılığında istənilən şeyi etmək onun üçün çox böyük həyatı önəmə malik olmalı idi. Yəni bir tələbə üçün imtahan kimi. Odur ki dostuna qulaq asmayan ingilis Çindəki bütün çayı da versə, yenə də onunla razılaşmayacağını və imtahana girməyə üstünlük verdiyini deyir.

İngiltərədə bir-birindən xəbər tutmaq və ya baş vermiş bir hadisə haqqında məlumat almaq istəyən zaman iki şəxs bir-birinə belə müraciət edir: **“Spill the tea”** (çayı tök). Bunu deyərkən 2 mənə əsas götürülür: birincisi odur ki, çay qonaqlığına başlayaq və orada olan hadisələr haqqında danışaq, ikincisi isə çayın real mənada tökülməsi prosesidir ki, bu zaman da çaydandan görünməz olan çay töküldüyündə hər kəs onu görə bilər. Nəzərə alsaq ki, bir məsələni aşkara çıxarmaq istədikdə istifadə olunan **“Spill the bean”** (lobyanı tök) ifadəsində lobyanın real olaraq hər hansı bir qabın içərisindən tökülməsi nəzərdə tutulur, o zaman bu idiomla da həmin prinsiplə yanaşmaq olar.

Düşünsək ki, çay ingilis dilinə bu şəkildə bir təsir göstərmiş, onunla birgə süfrəyə qoyulan şirniyyatların təsir göstərmədiyini düşünmək səhv olardı. Burada isə buna misal olaraq 1 idiomu verməyi məqsədə uyğun hesab edirik. Bir insanın daxilən və ya yaxud xaricən gözəl olduğunu düşünən ingilis bu fikrini belə ifadə edə bilər: **“You’re as nice as pie”** (Sən piroq kimi gözəlsən). Burada ilk olaraq əlbəttə piroqun şirinliyi nəzərdə tutulur və bu mənada ilk olaraq insanın daxilən olan gözəlliyi göz önünə gəlir. Amma bugün elm də sübut etdiyi üzərə insanın xarici görkəmində olan cizgilər onun daxilini

də əks etdirir. Odur ki bu idiomu ayrı-ayrılıqda hər iki mənada və ya bu iki mənənin vəhdətində düşünmək olar.

Yuxarıdakı misallardan da görüldüyü kimi çay mədəniyyəti ingilislərin həyatının müxtəlif sahələrinə təsir etdiyi kimi dilindən də yan keçməmişdir.

İNGİLİS ƏDƏBİYYATININ İNGİLİS DİLİNƏ TƏSİRİ

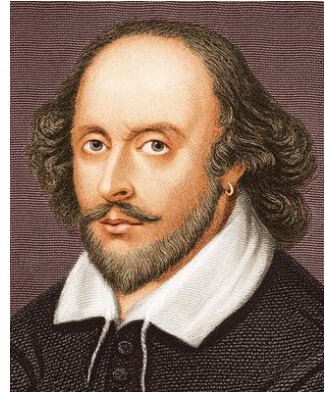
Ədəbiyyat hər zaman insan həyatının ayrılmaz bir parçası olmuşdur. İstər yazılı, istərsə də şifahi ədəbiyyat insanlara nəyisə öyrətməyə çalışmış, bəzən mənfi bir obrazın sonunu göstərərək bizi onun kimi olmaqdan çəkindirməyə, bəzən də müsbət bir obrazı göstərərək bizi onun kimi davranmağa yönləndirməyə çalışmışdır. Əslində, buraya, əsasən, bədii ədəbiyyatı daxil etsək də, məsələn, elmi ədəbiyyat siyahısında olan psixologiyaya aid yazılmış dəyərli kitabları da gözardı edə bilmərik. Bizim qeyd etdiyimiz “əsasən”dən qəsdimiz isə budur ki, nəticədə elmi ədəbiyyat təkcə psixologiyadan ibarət deyil.

Hansı peşyə sahib olmağından asılı olmayaraq, demək olar ki, hər kəs bədii ədəbiyyata maraq göstərir, amma hər kəs kimyaya maraq göstərmir. Üstəlik bu da var ki, hər hansı bir bədii əsəri ilk dəfə oxuyan birinin oradan anladıkları, ilk dəfə kimyada olan bir mövzunu əhatə edən kitab oxuyarkən anladıklarından çox olacağı dəqiqdir. Hətta savadsız bir insan da bədii ədəbiyyatı rahat şəkildə oxuyub anlaya bilər. Elə bu səbəbdən də, insanların əksəriyyəti bədii ədəbiyyatı sevərək oxuyur. Bunun nəticəsində də bu ədəbiyyat dilə rahatlıqla yol tapa bilər. Ədəbiyyatın dilə bu qədər tez, geniş nüfuzunun bir səbəbi də bədii əsərlərə istinadən çəkilən filmlərdir (burada onu da nəzərə alaq ki, riyazi bir məsələ haqqında belə filmləri görmək çətin məsələdir). Hətta bəzən ilk öncə film izlənir və sonra da maraq nəticəsində kitab özü oxunur. Bunun da yekununda onsuzda dilə yolu açıq olan bədii ədəbiyyatın yolu bir az da açılmış olur. Bu təsirin növünə nəzər salsaq görərik ki, xalq daha çox əsərin və obrazların adını, həmçinin obrazların dilindən deyilmiş və sitat səciyyəsi daşıyan fikri mənimsəyib dilə daxil etməyə meyillidir. Amma buna paralel olan bir növ daha var ki, bu da dildə ümumiyyətlə olmayan lakin yazıçılar tərəfində yaradılan və əsərin sevilməsi ilə də tez bir şəkildə dilə daxil olan sözlərdir. Bu, bədii ədəbiyyatın gücüdür. Nəticədə bir düşünək, bu gün bir adam gəlir və ingilis xalqına ingilis dilində onsuz da mövcud olan və yeyilən qidanın mədədə hər hansı bir problem yarandığı üçün qaytarılması prosesinə to vomit (qusmaq) yerinə bu gündən sonra həm də to puke (qusmaq) deyilə biləcəyini deyir. Buna inanmaq çətindir ki, xalq da bunu qəbul etsin. Amma bu sözü vaxtı ilə ingilis ədəbiyyatının əsas sütunlarından olan Shakespeare “As you like it” əsərində işlədib və xalq da sevə-sevə qəbul edib. Artıq bədii ədəbiyyatın gücünə də şübhə qalmadığını düşünərək qeyd edək ki, biz də əsərin bu bölməsində bu və ya digər şəkildə ingilis dilinə təsir göstərən ingilis ədəbiyyatına (yazılı və

şifahi olmaqla) baxış keçirəcəyik. Burada onu da vurğulamaq lazımdır ki, yazılı ədəbiyyat nümayəndələrinin əsərlərinə nəzər salarkən yazıçının yaşadığı dövr yox, dilə təsiri əsas götürülərək sıralanma aparılacaq və dildə öz yerini sabitləşdirmiş təsirlər əsas alınacaqdır.

Shakespeare və ingilis dili

William Shakespeare-in İngilis dili üzərində təsirinə nəzər salmazdan öncə bu dahi şəxsiyyət haqqında məlumat verməyi vacib hesab edirik. Shakespeare 1564-cü ildə İngiltərədə, Stratford-upon-Avon-da dünyaya gəlmişdir və burada da böyümüşdür. Onun doğulduğu tarix tam olaraq bilinməsə də bu, adətən, 23 aprel kimi qəbul olunur. Ehtimal ki, o, təhsilini də Stratford-da King's New School-da almışdır. Shakespeare 18 yaşında Anne Hathaway ilə evlənmişdir və bu evlilikdən onun 3 uşağı olmuşdur: qızı Susanna və oğlanları Hamnet və Judith. Lakin Hamnet 1596-cı ildə bilinməyən səbəbdən 11 yaşında vəfat etmişdir.

O, 1589 və 1613-cü illər aralığında özünün ən məşhur əsərlərini yazmışdır. Onun ilk əsərləri içərisində komediyalar və tarixi motivli əsərlər əsas yer tuturdu. Lakin bundan sonra 1608-ci ilə qədər, o, özünün məşhur faciələrini – “Hamlet”, “Romeo and Juliet”, “Othello”, “King Lear”, “Machbeth” qələmə alır. Elə buradaca onu qeyd edək ki, Shakespeare yalnız yazmış olduğu faciələr ilə deyil, həmçinin komediyaları ilə də kifayət qədər tanınmışdır ki, onların da bəzilərinin adını burada qeyd edirik: “The Comedy of Errors” (Səhvlər komediyası), “The Taming of Shrew” (Deyingən arvadın əhiləşdirilməsi), “Twelfth Night” (On ikinci Gecə), “The Merchant of Venice” (Vesiyalı Tacir), “Midsummer Night's Dream” (Yaz Gecəsi yuxusu) və s. Yazmış olduğu əsərlər ilə isə xalqın sevimlisinə çevrilmişdir. Yuxarıda da qeyd edildiyi kimi xalq onu sevdiyi üçün onun tərəfindən yaradılan yeni sözləri də çətinlik çəkmədən ingilis dilinin bir parçasına çevirmişdir.

Bu dahi şəxsiyyət 23 aprel 1616-cı ildə 52 yaşında vəfat etmiş və elə Stratford-upon-Avon-da da basdırılmışdır.

Shakespeare-in yaratmış olduğu sözlərdən və ifadələrdən danışarkən ilk olaraq onu qeyd etməliyəm ki, o, bu sözləri heç bir əsası olmadan yaratma-

mışdır. Belə ki, bəzən dildə olan bir ismi əsərlərində feil kimi işlətmış, bəzən bu isimdən sifət yaratmış, bəzən də tarixə qayıdaraq qədim ingiliscədə (Old English) olan sözləri əsas alaraq, bəzən isə başqa dillərdə olan sözlərə dəyişikliklər edərək dilə daxil etmişdir. Odur ki bəzi tədqiqatçılar bu məsələlərdən danışarkən Shakespeare-nin rolunun böyüdüldüyünü qeyd edərək onun tərəfindən yaradıldığı iddia olunan sözlərin varlığını inkar edir. İfadələrə gəldikdə isə orda da vəziyyət belədir. Burada da bəzi tədqiqatçıların fikrincə, diqqət olunmalı olan nüans budur ki, bu ifadələr Shakespeare onları əsərlərinə daxil etməzdən öncə xalqın istifadəsində olmuş, sadəcə ilk olaraq Shakespeare tərəfindən yazıya alınmışdır. Shakespeare tərəfindən yaradıldığı deyilən sözlərə bir şübhəli yanaşmanı da David Crystal “Think on my words” (Mənim sözlərim haqqında fikirləş) əsərində bu sözlərin hansının sayılıb, hansının sayılmamalı olduğundan danışarkən buradakı 5 növ çətinlikdən danışır ki, onlardan biri də Shakespeare-nin əsərlərində istifadə etdiyi bəzi sözlərin onomopoetik sözlər olmasıdır. Müəllifə görə, bu sözlərin xalq tərəfindən işlədilməsi onları Shakespeare-nin yaratdığını göstərmir. Və buna misal olaraq bildirilir ki, “Kral Lir” əsərində Edgar “seseý” deyər qışqırır və əsərdə də, bu gün də bunu deyən insanın səbəbi olduğunu göstərir. Amma seseý sözünü Shakespeare-in yaratmış olduğunu düşünmək yanlış olar.

Yuxarıdakı kiçik qeydlərdən də məlum olur ki, Shakespeare-nin ingilis dilinə nə qədər söz və ya ifadə daxil etdiyini birmənalı şəkildə demək o qədər də asan deyildir. Amma ümumilikdə götürüldükdə istər əvəldən də, xalqın dilində istifadə olunan ifadə və idiomlar, istər onomopoetik sözlər, istərsə də başqa didən və ya qədim ingilis dilindən alınmış dəyişiklik edilərək dilə daxil edilən sözlərin bugün intensiv olaraq işlənməsi Shakespeare-nin adı ilə bağlıdır. 16, 17-ci əsrdə xalqın istifadə etdiyi bir idiomun 21-ci əsrə qədər gəlib çatmasına kim qarant verə bilərdi. Bu ancaq Shakespeare-nin əsərləri ilə mümkün olmuşdur. Yaxud da başqa dildən istifadə edərək yaratdığı sözləri Shakespeare yaratmamış olsaydı, həmin sözlərin bugün ingilis dilinin lüğət tərkibinin işlək bir qismini təşkil edəcəyinin də düşünmək olmazdı. Odur ki bu gün ingilis dilində olan, təxminən, 2000 söz və ifadənin yarandığı tarix ən pis ssenari də belə Shakespeare ilə bağlıdır. Və biz burada onların çox az bir qismini nəzərdən keçirəcəyik.

Shakespeare-nin yaratdığı bəzi isimlərə baxış:

İlk olaraq “Pedant” sözünə nəzər salaq. Məlum olduğu kimi bu gün bu söz ingilis dilində müəllim, məktəb rəhbəri və dardüşüncəli pedoqoq mənasında işlənir. Lakin bu sözün yaranma tarixi Shakespeare-nin adı ilə bağlıdır. O, bu sözü 4 dəfə “The Taming of Shrew” və 3 dəfə də “Love’s Labor’s Lost” əsərində işlətmışdir. Əsər üzərində konkret misallara baxmazdan öncə

bu sözün tarixinə qısa bir nəzər salaq. O, orta dövr fransız dilindən götürülsə də, mənşəyi etibarlı ilə italyan dilindəki “pedante” – müəllim sözündəndir. İlk dövrlərdə neytral bir söz olaraq müəllim mənasında işlənən bu söz zaman keçdikcə daha çox neqativ mənada istifadə olunmuşdur. Belə ki, özünü elmi biri kimi göstərməyə çalışan insanlara pedant deyərək müraciət olunmağa başlanmış və bu Shakespeare dövründə də belə olmuşdur. Böyük əksəriyyətlə də bu insanların göstərməyə çalışdığı bilik yüksək ehtimalla həmin insanda olmur.

Bu söz Shakespeare-nin “Taming of Shrew” əsərində Hortensio obrazının dilindən Lucentio haqqında işlənir. Belə ki, adları qeyd olunan hər iki obraz Baptistanın qızı olan Bianca-ya aşıqdirlər. Amma Bapbista Biancanın böyük bacısı olan Katherine-ni evləndirmədən Biancanı evləndirməyəcəyini dediyi üçün Bianca-ya aşıq olanlar əvvəlcə kifayət qədər deyingən və acıdı olduđu üçün heç kimin evlənmək istəmədiyini Katherine-yə ər tapmağa çalışırlar. Elə bu vaxt Baptista qızına dərs vermək üçün müəllim axtardığını deyir. Bunu eşidən və Bianca-ya aşıq olan şəxslər özlərini başqa adla tanıdıb Baptistanın yanına gedərək müəllim olduqlarını iddia edib qızlara dərs vermək istəyirlər. Burada qızın sevgisini qazanmaq üçün Lucentio nökrəri il yerini dəyişir. Özünü Lucentio kimi tanıdan nökrər Tranio qızı özü istədiyini qeyd edərək, əslində, həqiqi Lucentio-ya almaq üçün əlindən gələni edir. Bu arada isə Katherine-yə musiqi dərsi verməyə gedən Hortensio qısa bir zaman sonra çox solğun geri qayıdır və Baptista ondan Katherine-dən yaxşı musiqiçi olub olmayacağını soruşduqda Hortensio deyir:

I think she'll sooner prove a soldier!
Iron may hold with her, but never lutes.

Mən fikirləşirəm ki, o, çox tezliklə əsgər olacaq!
Dəmir ona yaraşa bilər, amma rübab heç vaxt.

Bu sözlərdən məlum olur ki, Katherine onu bir o qədər də xoş qarşılamamışdır. Elə ona görə də gəlmiş olan müəllimlər yalnız Bianca-ya dərs deməyə başlayır. Hortensio musiqi dərsi, Lucentio isə başqa elmlərdən dərs verməyə keçirlər.

Və nəhayət, özünü Cambio adı ilə tanıdan Lucentio Bianca ilə evlənmək arzusuna çatmağa az qalıb qızın sevgisini qazandıqdan sonra özünü Litio adı ilə tanıdan Hortensio Bianca ilə evlənmək ümidini itirmək üzərədir. Aralarında gərginlik yaşandığı anlardan birində isə Hortensio və Lucentio tərəfindən belə bir dialoq qurulur:

Lucentio (as Cambio):

Fiddler, forbear. You grow too forward, sir.
Have you soon forgot the entertainment
Her sister Katherine welcomed you withal?

Hortensio (as Latio):

But, wrangling **pedant**, this is
The patrones of heavenly harmony.
Then give me leave to have prerogative,
And when in music we have spent an hour,
Your lecture shall have leisure for as much (səh.54)

Lucentio (Latio olaraq):

Skripkaçı, səbirli olun. Çox irəli getdiniz, cənab.
Onun bacısı sizi qarşılayanda göstərmiş olduğu əyləncəni
Nə tez unuttunuz?

Hortensio (Latio olaraq):

Amma mübahisəyə həvəsli **müəllim**, bu
Cənnət kimi harmoniyanın himayədarlığıdır.
Odur ki mənə bu imtiyazdan yararlanmağa imkan ver,
Və bizim musiqi içərisində birgə olduğumuz saatda,
Sənin mühazirən mümkün qədər çox susmalıdır.

Yuxarıda əsər haqqında verilən qısa məlumatdan da məlum olduğu kimi, burada da pedant heç də müsbət mənada işlənməmişdir. Birincisi ona görə ki, qeyd olunan obrazlar, həqiqətən də, müəllim deyildirlər. Odur ki, belə olan bir halda buradakı “müəllim” müraciəti heç də real deyildir. İkinci məsələyə gəldikdə isə onu qeyd etməliyik ki, bu obrazlar əsərdə dost olaraq göstərilərsə idi, bəlkə də bu müraciəti bir zarafat kimi qəbul etmək olardı, lakin eyni bir qızı sevən və onunla evlənməyə çalışan bu iki şəxs arasında dostluqdan ziyadə rəqabətin varlığı aşkar olduğundan, şübhəsiz, pedant deyə müraciətin altında böyük bir istehza yatır. Nəzərə alsaq ki, Lucentio bura Bianca ilə evlənməyə gəlmədiyini desə də, sonrakı hərəkətlər Hortensio da kifayət qədər şübhə oyatmışdı. Biz bunu əsərdə “pedant” sözünün işləndiyi digər səhnə də də görə bilərik:

Hortensio:

But I have cause to pry into this **pedant**.

Methinks he looks as though he were in love.

Amma mənim bu müəllimi əzişdirməyə səbəbim var.

Görünür, o aşiq olub.

Göründüyü kimi, burada da bu söz Hortensio tərəfindən və onun üçün heç də xoş olmayan bir zamanda işlədilmişdir. Yenə əsərin başqa bir hissəsində və yenə Hortensio tərəfindən Lucentio, haqqında Lucentio ona Bianca ilə birgə vaxt keçirməyə imkan vermədiyi bir zaman da aşağıdakı şəkildə işlədilir:

Hortensio (as Litio):

(aside.) How fiery and forward our **pedant** is.

Hortensio (Litio olaraq):

(Öz-özünə) Bizim müəllim necə də alovlu və birbaşadır.

Bu sözün əsərdə istifadə olunduğu digər bir situasiyadan da məlum olur ki, buradakı pedant real mənasından kənarında istifadə olumuşdur. Tranio Lucentio kimi davranaraq, nəhayət, Bianca ilə evlənmək şansı qazananda ortaya bir problem çıxır. Belə ki, həqiqi Lucentio'nun atası Vincenzio orada olmadığı üçün başqa bir şəxs tapmaq lazım olur. Elə bu zaman Lucentio'nun digər nöqəti Biondello yalandan onun atası rolunu oynamaq üçün bir tacir tapdığını aşağıdakı şəkildə ifadə edir:

Biondello:

Master, a merchant, or a **pedant**,

I know not what, but formal in apparel,

In gait and countenance surely like father (səh.79)

Ağa, tacir, yoxsa müəllim,

Nə olduğunu bilmirəm, amma rəsmi geyimdə,

Yerişdə və üzdə tam bir ata kimi.

Shakespeare'nin ingilis dilinə daxil etdiyi digər bir isim isə **Xantippe**-dir. Bu isim bu adla müraciət olunan qadının deyingən, pis xasiyyətli biri olduğunu bildirmək üçün istifadə olunur. Və bu isimi də o, "The Taming of the Shrew" əsərində istifadə etmişdir. Yenə də əsərdəki misala baxmazdan öncə bu sözün gəldiyi yerə nəzər salaq. Bu ad yunan adıdır. Lakin Shakespeare əsərdə hər hansı bir ada deyil, Sokratın arvadı olan Xantippəyə istinad etmişdir. Shakespeare-dən sonrakı yazıçılar da onun yolunu izləyərək bu adı onun istifadə etdiyi mənada işlətmişdilər. Lakin yunanlılar özləri də tez-tez bu ada istinad etmişlərdir. Burada nə üçün məhz Sokratın arvadının "hədəf" seçilməsinə gəldikdə isə bu haqda çox da dəqiq bir məlumat yoxdur. Amma çox da dəqiq olmayan bir hekayə də deyilir ki, bir gün

Xantippe Sokrata qəzəblənib evdə olan su dolu qabı götürüb onun başından aşağı tökmüş və Sokrat da ildırımından sonra həmişə yağış yağır deyərək bu hadisəyə münasibətini bildirmişdir. Görünür, bu kimi hekayələr Sokrat zamanında da kifayət qədər olmuş və xalqın dilində dolaşmışdır ki, yunan xalqı bunun üzərindən çox zaman keçməsinə baxmayaraq, bu hekayələri unutmamış və həyatlarının bir parçasına çevirmişdir. Amma elə yuxarıdakı hekayədən də məlum olur ki, Sokrat arvadına qarşı mənfi münasibət bəsləməmişdir. Axı nəticədə Xantippe onun 3 oğlunun anası idi. Ər arvad arasında yaşanan bu problemlər isə, şübhəsiz, təkcə onların ailəsində olmurdu. Sadəcə Sokrat insanlar arasında tanındığından xalq onun ailəsində olanları daha çox önə çəkərək bugünkü mənzərəni yaratmışdır. Shakespeare-nin bu adı işlətdiyi yerə gəldikdə isə, yuxarıda da qeyd olunduğu kimi, Biancanın evlənməsi üçün əvvəlcə onun deyingən bacısı Katherine-nin evlənməsi vacib idi. Əsərdəki digər obraz olan Petruchio isə özünə varlı bir qadın axtarır ki, onunla evlənsin və onun üçün bu qadının necə biri olmağı o qədər də önəmli deyil. Odur ki Petruchio deyir:

Signior, Hortensio if thou know
One rich enough to be Petruchio's wife
Be she as foul as Florentius' love,
As old as Sibly, and as curst and shrewd
As Socrates' Xanthippe, or a worse.

Cənab, Hortensio.....Əgər sən Petruchio-nun
Arvadı ola biləcək kifayət qədər varlı birini tanıyırsansa,
Qoy o Florentius-un sevgisi kimi iyrənc,
Sibly kimi qoca və Sokratın Xanthippe-si kimi
Lənət və deyingən və yaxud ondan da betər olsun.

Göründüyü kimi, Shakespeare burada başqa bənzətmələr də aparmışdır. Lakin xalq onun içərisindən sadəcə Sokratın arvadı ilə əlaqədar verilən bənzətməni dilə daxil etmişdir. Bəlkə də, ona görə ki, Xanthippe-yə istinad o dövrdə yunanlar arasında geniş yayılmış və ingilislər də zaman-zaman ona istinad etmişdir. Hər halda yenə də bunu ilk dəfə yazıya gətirən və bütün İngiltərədə məşhurlaşdırıb 21-ci əsrə qədər qoruyub saxlayan əsas qaynaq Shakespeare-in əsəridir.

Shakespeare-nin yaratdığı digər bir isim isə **Marriage-Bed**-dir. İsim ilk dəfə Shakespeare-in “The Comedy of Errors” (Səhvlər Komediyası) əsərində ortaya çıxır. Bu isim sözbəsöz tərcümədə evlilik yatağı mənasına gəlsə də,

əsərdə onun başqa bir mənanın ifadəsi üçün istifadə olunduğu məlum olur. Marriage sözü fransızca olan “**marier**” (evlənmək) feilindən götürülsə də, mənşəyi latın sözü olan “**maritus**”(evli)lə əlaqədardır. Marriage-Bed isə evlilik qurumu və ya evlilik ittifaqı mənalərini ifadə etmişdir. Belə ki, əsərdə Adriana bacısı Luciana-ya ərindən şikayətlənir. Əslində, bu şikayətdə, ümumən kişilərə qarşı bir şikayət ruhu var, çünki Adriana kişilərin qadınlara nisbətən azad olmasını, qadının daim kişiyə qulluq etməsini və kişilərin bunu lazımınca qiymətləndirməməsini qəbul edə bilmir. Və bacısı Luciana-nın evlənmək istəməməsini isə kişiyə kölə olmaqdan qaçınmaq duyğusu ilə izah edir. Lakin bacısı bunu qəbul etmir və aralarında aşağıdakı dialoq baş tutur:

Adriana:

This servitude makes you to keep unwed.

Luciana:

Not this, but troubles of the **marriage bed**.

Adriana:

Bu köləlik duyğusu sənə evlənməyə imkan vermir.

Luciana:

Buna səbəb evlilik ittifaqının əziyyətlərindən başqa bir şey deyildir.

İstər evlilik ittifaqı, istərsə də qurumu kimi tərcümə edilsin, hər iki halda evlilikdən sonra ər və arvadın üstünə düşən vəzifələr və ya ümumən evliliyin özü nəzərdə tutulmuşdur.

Nəzər salacağımız digər bir isim də məhz bu əsərdə yer alan **fortune-teller** (gələcəkdən xəbər verən adam və yaxud peyğəmbər mənalərində)-dir. Əsərdə əkiz qardaşlar olan Ephesus-lu Antipholus və Syracuse-lu Antipholus bir-birinə qarışıdırılır. Odur ki onlar bir-birinin yerinə etmədikləri şeylərə görə günahlandırılırlar. Sonda Ephesus-lu Antipholus-un arvadı Adriana ərinin dəli olduğunu düşünərək onu müayinə etməsi üçün həkim Pinch-i çağırır. Həkim isə onun bədəninə şeytanın girdiyini əsas gətirərək onun qaranlıq bir otaqda saxlanmasını məsləhət görür. Odur ki sonradan onların əlindən qurtularaq qaçan Antipholus hamının önündə bu həkim haqqında belə deyir:

They brought one Pinch, a hungry, lean-faced, villain,

A mere anatomy, a mountebank,

A threadbare juggler, and a **fortune-teller**...

Onlar Pinch adlı bir ac, sifətsiz, rəzili,

Sadəcə nəfəs alan varlıq, şarlatanı,

Əldən düşmüş oyunbaz və falçıni gətirdilər.

Buradakı misaldən də məlum olur ki, fortune-teller daha çox ironiya ilə işlədilmişdir. Yəni peyğəmbərdən daha çox gələcəyi gördüyünü iddi edən falçılar nəzərdə tutulmuşdur.

Shakespeare-nin yaratdığı digər bir isim isə “**hint**”-dir. Bu gün bu isim fürsət, imkan (şans mənasında), təklif və ya açar (açar söz, açar fikir) mənalarını ifadə edir. Bu isim ilk dəfə Shakespeare-nin “Othello” əsərində ortaya çıxmışdır. İsim orta dövr ingilis dilində (Middle English) olan hent-dən gəlir ki, bu da nəyisə ələ keçirmə və yaxud nəyisə tutub saxlamaq prosesinə mənə gəlir. Shakespeare bu ismi təklif və imkan mənalarında istifadə etmişdir. “Othello”-da Othello Desdemona-nın sevgisini nə cür qazandığını hersoqa izah edərkən bu sözdən istifadə edir:

Her father loved me, oft invited me,
Still questioned me the story of my life
I ran it through, even from boyish days
To th’ very moment that he bade me tell it.....
It was my **hint** to speak-such was my process.....
Upon this **hint** I spake.
She loved me for the dangers I had passed,
And I loved her that she did pity them. (səh.24-25)

Onun atası məni sevirdi, tez-tez qonaq çağırırdı,
Durmadan məndən həyat hekayəm haqqında soruşurdu.....
Mən də həтта ta balaca oğlan olduğum vaxtlardan başlayaraq
Onun məndən soruşduğu hər anı danışırıdım.
Bu mənim başıma gələnləri danışmağım üçün bir imkan idi.....
Mənim bildirdiyim bu sözlərə görə.
O məni başımdan keçən təhlükələrə görə
Və mən də onu bu təhlükələrdən ötrü can yandırdığı üçün sevdim.

Burada birinci “hint” imkan ikinci “hint” isə təklif mənalarında istifadə olunmuşdur.

Bu gün ingilis dilində işlək olan sözlərdən biri də **bedroom** (yataq otağı) isimidir. Hər halda, ilk baxışda bunun bir yazıçı tərəfindən dilə gətirilmiş olduğunu düşünmərik. Amma bir az dərinə və sözün yaranma tarixinə nəzər saldıqda bu sözü də Shakespeare-nin dilə gətirdiyini görürük. Yazıçı bu ismi “Midsummer Night’s Dream” əsərində işlətməmişdir. Əsərdə bu söz içində yataq olan bir otağı ifadə etmək üçün işlədilmişdir. Əsərdə Egeus qızı Hermia-nı sevdiyi şəxs olan Lysander-la yox, Demetrius-la evləndirmək istəyir. Buna görə də Hermia və Lysander bir yerdə qaçmağa qərar verirlər.

Bunun üçün ilk öncə meşəyə gedib oradan da istədikləri yerə keçməyi planlaşdırıb meşəyə üz tuturlar. Orada yorulduqları zaman uzanıb dincəlməyi qərara aldıklarında Lysander Hermia-ya yaxın uzanmaq istəyir və Hermia da bunu qəbul etməyərək ondan bir az kənarda uzanmasını xahiş edir. Bu zaman Lysander deyir:

O, take the sense, sweet, of my innocence!
Love takes the meaning in love's conferance.
I mean that my heart unto yours is knit.....
Then by your side no **bed-room** me deny,
For lying so, Hermia, I don't lie.

Oh, başa düş, günahsızlığım qədər şirin olan!
Sevgi sevgi toplantısında bir mənə tapır.
Demək istəyirəm ki, mənim ürəyim sənin ürəyinə bağlanıb....
Belə olan halda sənin yatdığı heç bir otaq məni rədd etmz,
Uzanmağa gəldikdə isə, Hermia, mən uzanmayacam.

Əslində, əsərdən də məlum olur ki, yazıçı tərəfindən burada konkret bir otaqdan daha çox çarpayının olduğu (yəni bu yatmaq üçün olan hər hansı bir şey ola bilər) bir ərazi nəzərdə tutulur. Nəzərə alsaq ki, Hermia və Lysander meşədədirlər, o zaman aydın olar ki, Lysander konkret bir otağı nəzərdə tutmur.

Burada nəzər salacağımız başqa bir isim isə **excitement** (həyacan, coşqunluq)dir. İlk dəfə "Hamlet" əsərində ortaya çıxmışdır. Mənşə olaraq **excite** feilindən götürülən bu feil ilk dəfə 14-cü əsrdən etibarən işlənməyə başlamışdır. Excite feili isə öz mənşəyini latıncadakı **excitare** (nəyisə (əsasən, hissi) oyatmaq, doğurmaq) sözündən almışdır. Əsərdə bu söz Hamletin dilində o, başına gələn şeylər haqqında danışarkən bu şəkildə istifadə olunur:

... How stand I, then,
That have a father killed, a mother stained,
Excitements of my reason and my blood,
And let all sleep, while to my shame I see.

Bəs yaxşı mən necə dayanıram ki,
Ata öldürülmüş, ana isə ləkələnmişdir.
Səbəblərim və qanımin coşqunluqları,
Mən ayıblarımı görəndə siz hamınız yatın.

Ümumilikdə, Shakespeare bu ismi 2 dəfə (hər dəfəsində cəm formasında olmaqla) işlətmişdir. 2-ci dəfə biz onu “Troilus and Cressida” əsərində görürük.

Son olaraq Shakespeare-nin yaratmış olduğu **engagement** (tərtibat, iş, öhdəlik, əhd, və yaxud nişan) isiminə nəzər salaq. Engage feili 15-ci əsrdə orta dövr fransızcasından alınmışdır. Qeyd edək ki, bu sözün nişan mənası Shakespeare-dən sonrakı dövrə təsadüf edir. Belə ki, bu mənaya müraciəti biz Charles Dickens-in 1859-cu ildə yazmış olduğu bir məktubda rast gəlirik. Shakespeare isə bu sözü daha çox iş, öhdəlik mənalarında yalnız bir dəfə “Julius Caesar” əsərində işlətmişdir. Əsərdə Brutus-un düşüncələri Caesar-ı öldürmək haqqındakı məsələlərlə məşğul ikən arvadı Portia gəlir və fikirli olmasının səbəbini soruşur, amma Brutus əvvəlcə demək istəmir. Lakin arvadı israr edir. Və demədiyi təqdirdə özünü təhqir olunmuş sayaraq onun arvadı yox, ancaq məşuqəsi ola biləcəyini bildirir. Sonda isə Brutus olanları deməyə qərar verdiyi anda qapı döyülür və arvadına deyir:

O you gods,

Render me worthy of this noble wife!

Hark, hark, one knocks. Portia, go in awhile.....

All my **engagements** I will construe to thee...

Ey siz, tanrılar,

Məni bu nəcib arvadın ləyaqətində yox edin,

Hark, hark, qapı döyülməsi. Portia, sən indilik get....

Mən sənə nə öhdəliyim, işim varsa, hamısını deyəcəm.

Şübhəsiz, Shakespeare tərəfindən ingilis dilinə daxil edilən isimlər yuxarıdakılarla bitmir. O, **academe (Love’s Labor Lost)**, **alligator (Romeo and Juliet)**, **amazement (Richard II)**, **outbreak (Hamlet)**, **bandit (Henry VI)**, **critic (Love’s Labor Lost)**, **luggage (Henry IV)**, **eyeball (Midsummer Night’s Dream)**, **farmhouse (Marry wives of Windisdor)**, **manager (Loe’s Labor Lost)**, **savagery (King John)**, **watchdog (The Tempest)** və s. ingilis dilində işlək olan çoxsaylı isimin də yaradıcısıdır.

Shakespeare-nin yaratdığı sifətlərə bir baxış:

Haqqında danışacağımız ilk sifət **madcap** (düşüncəsiz, axmaq)dir. Biz bu sifətə “The Taming of Shrew”, “Love’s Labor’s lost”, “Henry IV” (mad-headed şəkildə) əsərlərində rast gəlirik. Bildiyimiz kimi, **mad** dəli deməkdir və “**cap**” isə papaq mənalarında işlənir. Sadəcə burada onu da nəzərə almalıyıq ki, cap bəzi mürəkkəb sözlərin tərkibində baş mənasını verir. Henry IV əsə-rində də Shakespearenin madcap yerinə ona sinonim olaraq mad-headed sifətini işlətməsi madcap sözündəki cap-in də baş mənasını

verdiyini göstərir. Burada bu sözün “The Taming of the Shrew” əsərində işlənmə yerinə nəzər salacağıq. Əvvəldə də qeyd olunduğu kimi, Katherine ilə evlənməyi yalnız Petruchio qəbul edir (əlbəttə, pul üçün). Lakin belə bir qadınla evlənməyin və bir ömür onun deyingənliyinə dözməyin çətinliyini də çox yaxşı anlayan Petruchio özünü ondan da deyingən göstərməyə, türklərin də dediyi kimi “dinsizin haqqından imansız gələr” deyimini praktik olaraq tətbiq etmə-yə başlayır. Lakin bu proses müddətində o Katherine-ə onun dili ilə cavab verməklə yanaşı həm də çox nəzakətli görünməyə çalışır. Bu prosesi tam olaraq dəqiq şəkildə başa düşmək üçün onların aralarında keçən dialoqlar-dan birinə qısa bir nəzər salaq:

Katherine:

... Remove you hence. I knew you at the first

You are a movable.

Petruchio:

Why, what's a movable?

Katherine:

A joint stool.

Petruchio:

... Come, sot on me.

Katherine:

Asses are made to bear, are you.

Petruchio:

Women are made to bear, and so are you.

Katherine:

Rədd ol burdan. Elə mən əvvəldən bilirdim ki,

Sən daşına bilənsən.

Petruchio:

Niyə, daşına bilən nədir ki?

Katherine:

Şərikli stul.

Petruchio:

Onda gəl üstümdə otur.

Katherine:

Eşşəklər dözmək üçün yaradılıb, belə çıxır ki, sən də...

Petruchio:

Qadınlar da dözmək üçün yaradılıb, belə çıxır ki, sən də...

Belə “xoş söhbətlər”in ardından təbii olaraq özündən betər biri ilə qarşılaşıb heyrətlənən Katherine atası fikrini soruşmağa gəldikdə Petruchio ilə evlənməyəcəyini deyir və əsas olaraq da onun dəliliyini göstərir.

Katherine:

Call you me daughter? Now I promise you
You have showed a tender fatherly regard,
To wish me wed to one half lunatic,

A madcap ruffian and a swearing Jack ... (səh.48)

Katherine:

Sən mənə hələ də qızım deyirsən? İndi mən tamam əminliklə deyirəm ki,
Məni yarım ağıl, dəli bir zorba və söyüscül Jack ilə
Evləndirməklə sən mənə
Mehriban bir ata münasibəti göstərmisən.

Verilən misallardan məlum olur ki, madcap deyə müraciət olunan Petruchio, əslində, heç də dəli deyil. Sadəcə olaraq özündən betər biri ilə evlənməkdən qorxan Katherine atasını onun dəli olduğuna inandırmaq üçün belə deyir. Ümumən bu cəhətlərə baxdıqda aydınlaşır ki, Shakespeare bu sözü əsərdə bir o qədər də həqiqətən dəli mənasında işlətməmişdir. Real həyatda bəzən başqalarının etdiyi şeylər bizim düşüncəmizə uyğun olmadığı zaman biz onlara, adətən belə deyirik: “Sən dəli olmusan?” Məhz Shakespeare obrazının haqqında danışdığı dəlilik də belələrindəndir. Odur ki müasir ingilis dilində də bu söz qeyri-adi olan, başqaları üçün çılğınlıq kimi səslənən şeylər haqqında danışılarkən istifadə olunur. Bunu bəzi ifadə-lərin içərisində də görə bilərik. Məsələn, “madcap comedy” (çılğın kome-diya), “madcap heiress” (çılğın varis) və s.

Shakespeare-nin dilə daxil etdiyi digər bir sifət isə **traditional** (ənənəvi)dır. Bu söz tradition (ənənə) isimindən yaranmışdır. Lakin mənşə etibarını ilə latın dilindəki **trade** (ötürmək, satmaq) feilindəndir. Biz bu sifətin Shakespeare-nin “Richard III” əsərində görürük. Əsərdə əvvəllər üçüncü Richard-ın yanında yer alan Buckingham kardinal gənc şahzadə ilə bağlı bəzi fikirlərini söylədiyində ona belə deyir:

You are too senseless-obstinate, my lord,
Too ceremonious and **traditional**.

Siz boş yerə inadkarlıq edirsiniz, mənim lordum,
Həddindən artıq təntənəli və ənənəvi olaraq.

Diqqət edəcəyimiz digər bir sifət isə **hush** (sakit və yaxud hər hansı bir məlumatın ortaya çıxmasının qarşısını almaq)dir. Shakespeare bu sözü sakit mənasında “Hamlet” də işlətmişdir. Burada atasının qatilini ifşa etmək arzusunda olan Hamlet kiçik bir tamaşa ilə həqiqəti ortaya çıxarmağa çalışır. Aktyorlar gəldiyi zaman onlar Pyrrhus və Priam arasında keçən hadisələri canlandırırlar. Tamaşa zamanı Pyrrhus Priamı öldürmək istədiyi yerə gəldikdə 2-ci aktyor deyir:

So as a painted tyrant Pyrrhus stood
(And,) like a neutral to his will and matter,
Did nothing.

But as we often see against some storm
A silence in the heavens the rack stand still,
The bold winds speechless, and the orb below

As hush as death....

Nəhayət, tiran Pyrrhus qana boyanmış olaraq dayandı
(Və) öz arzusuna və etdiyinə laqeyd kimi,
Heç nə etmədi.

Bizim gördüyümüz bəzi fırtınaların əksinə
Cənnətlərdəki, qəfəslərdəki kimi hələ də sakit dayanıb,
Cəsarət heç bir sözsüz külək kimi əsir və aşağıda yer kürəsi
Ölüm kimi səssiz ...

Təsvir olunan situasiyadan – Priamın qətlindən sonrakı səssizlikdən də məlum olur ki, Shakespeare bu sözü sakit, səssiz mənalarında işlətmişdir.

İndi isə digər bir sifətə – **consanguineous** (eyni qandan olan, qanbir olan mənalarında)-a nəzər salaq. Bu söz mənşə olaraq latın dilində qan mənasına gələn **sanquius**-la əlaqəlidir. Bu sözə Shakespeare-nin “Twelfth Night” əsərində rast gəlinir. Əsərdə Olivia-nın qohumu Toby və onun dostu Andrew içki içdikləri anda Təlxək gəlir. Onlar da Təlxəyə mahnı oxutmağa məşğul ikən Olivia-nın xidmətçisi Maria daxil olur və xanımının onları digər xidmətçi olan Malvolio vasitəsilə çölə atacağını deyir. Bu zaman Maria-nın sözlərinə qəzəblənən Toby ona deyir:

Am not I **consanguineous**? Am I not of her blood? (səh.33)

Mən onunla qanbir, qohum deyiləm? Mən onun qanından deyiləm?

Göründüyü kimi, ikinci cümlə sanki birinci cümlədə Shakespeare-nin yaratdığı yeni söz üçün definisiya səciyyəsi daşıyaraq yeni yaranan sözün mənasını xalq üçün anlaşqlı etmişdir.

Son olaraq münasibət bildirəcəyimiz sifət isə **rival** (eyni bir şeyi istəyən, bir-biri ilə rəqabətdə olan mənalarını verir)dir. Bu sözə ilk dəfə olaraq Shakespeare-nin “Midsummer Night’s Dream” əsərində rast gəlinsə də, son-

ralar bunu yazıçı “The Merchant of Venice” da da işlətməmişdir. Sözü mənşəyi Latın dilindəki **rivalis**-dəndir. Əsərdə Lysander və Demetrius, əslində, Hermia-nı sevmələrinə baxmayaraq, sehrin təsiri altında Helena-ya sevgi etrafi edirlər. Və bu zaman ikisi də Helena-nın sevgisi üçün bir-biri ilə mübahisəyə girişirlər. Hər biri Helena-nın sevgisinə daha çox özünü layiq görür. Lakin heyrət içərisində olan və onlara edilmiş sehdən xəbərsiz Helena isə bu sevgi etiraflarına inanmayaraq deyir:

You both are **rivals** and love Hermia,
And now both **rivals** to mock Helena.

Siz ikiniz də bir-biriniz ilə rəqabətdəsiniz və Hermia-nı sevirsiniz,
Və indi isə ikiniz də Helena-nı lağa qoyursunuz.

Lakin burada onu qeyd edək ki, yuxarıdakı misalda göründüyü kimi rival isimləşmiş şəkildə işlənmişdir.

Əsərin digər bir hissəsində isə hersoq Theseus Lysander və Demetrius haqqında deyir:

I know you two are rival enemies.

Mən bilirəm ki, siz bir-biriniz ilə rəqabət aparın düşmənsiniz.

Şübhəsiz, Shakespearenin İngilis dilinə daxil etdiyi sifətlər yuxarıdakılarla məhdudlaşmır. Odur ki burada haqqında danışılmayan bəzi sifətlərin də sadəcə adını çəkməklə kifayətlənəcəyik:

Epilectic (King Lear), deafening (Henry IV), cold-blooded (King John), fashionable (Troilus and Cressida), heartburning (Love’s Labor’s Lost), aerial (Othello), lucluster (as you like it), quarrelsome (The Taming of the Shrew) Laughable (The Merchant of Venice) və s.

Feillərə bir baxış:

Nəzər salacağımız ilk feil **denote** (müəyyənləşdirmək, göstərmək)-dir. Bu latın dilindəki denote feiliindəndir, lakin latın dilində qeyd etmək, işarələmək mənalarında işlənmişdir. Bu feilin müəyyənləşdirmək, göstərmək mənalarındakı istifadə şəklinə isə Shakespearenin “Romeo and Juliet” əsərində rast gəlirik. Əsərdə Tybalt-ı öldürən Romeo evə gələrək göz yaş axıdır. Bu göz yaşının əsas səbəbi isə yenicə Juliet ilə evlənməsidir. Və Tybalt Juliet-in qohumu olduğu üçün, həm də bu ölümün qarşılığında onu Juliet-dən ayıracaq ağır bir cəzanı gözlədiyini bildiyi üçün göz yaş axıdır. Elə bu anda Julietin dayəsi gəlir və Juliet-in də həm Romeo, həm də Tybalt üçün ağladığını xəbər verir. Bu xəbərdən sonra Romeo daha da pis vəziyyətə düşərək ağlamağa və özünü günahlandırmağa başlayır. Bu zaman onu bu halda görən Friar Lawrence Romeo-ya müraciətlə deyir:

Hold thy desperate hand!

Art thou a man? Thy form cries out thou art.

Thy tears are womanish; thy wild acts **denote**

The unreasonable fury of a beast. (səh.78)

Yorğun düşmüş əlini saxla!

Sən kişisən? Sənin görkəmin deyir ki, kişisən.

Sənin gözyaşların qadın sayığıdır. Vəhşi hərəkətlərin isə

Bir divin səbəbsiz qəzəbi kimi görünür.

Əsərdən də məlum olur ki, Shakespeare bu sözü qeydə alınmaqdən ziyadə göstərmək, müəyyən etmək mənalərində istifadə etmişdir.

Növbəti üç feil isə “Hamlet” əsərində Hamletin anası ilə danışığı zamanı ortaya çıxan **reword** və **film, rant** sözləridir. Reword təkrar etmək, bir şeyi fərqli şəkildə ifadə etmək mənalərində işlənmişdir. Shakespeare bu sözü re prefiksi və keçmişdə danışmaq mənasını verən word-ü birləşdirərək yaratmışdır. Film feilinin kökü isə Qədim İngilis dilinə dayanır. Belə ki, feil olaraq nazik və yaxud şəffaf bir örtüklə örtünmək mənalərinə gəlidiyi halda isim olaraq dəri, membran kimi istifadə olunur ki, bu da Qədim ingilis dilində olan **filmen** sözündəndir. Burada Shakespeare qədim isimi feilə çevirmişdir. Digər feil olan rant isə həddindən artıq təmtəraqlı, qəliz bir şəkildə danışmaq mənalərinə gəlir. Bu feil isə Holland dilində olan **ranten** (sayıqlamaq) feilindən yaranmışdır. Əsərdə Hamlet anası ilə söhbət edərkən atasının ruhunu görür və onunla danışır. Anası onunun kiminlə danışdığını soruşduqda isə Hamlet anasının atasını görmədiyinə və səsini eşitmədiyinə heyrətlənir. Bunu görən kraliça isə Hamletin dəli olduğunu düşünür və Hamlet bu reaksiya ilə qarşılaşdıqda belə deyir:

(Ecstasy?)

My pulse as yours doth temperately keep time

And makes as healthful music. It is not madness

That I have uttered. Bring me to the test,

And (I) the matter will **reword** ...

Mother, for love of grace,

Lay not that flattering unction to your soul

That not your trespass but my madness speaks.

It will but skin and **film** ... (səh.92)

(Cuş?)

Mənim nəbzim səninki kimi mülayim vurur

Və sağlam bir musiqi yaradır. Sənə dediyim şeylər

Dəlilik deyil. İstəyirsən məni sınağa çək,

Və yenə eyni şey təkrarlanacaq ...

Ana, sevginin lütfünə,
Öz etdiyin qanunsuzluqları yox, mənim dəliliyim
Danışdıqlarını ruhuna yaxın buraxma.
Bu bir örtük və nəyinsə üstün qapamaqdan başqa bir şey olmayacaq.

Digər feildən isə Ophelia-nın basdırılma anında yenə Hamlet tərəfindən istifadə olunur. Hamının Hamletə qəzəbli olduğu bir anda Hamlet onlara fikir vermir və sevgilisi üçün kədərlənir. Bu sırada isə bu dəfə kral onun dəli olduğunu Laertes (Ophelia-nın qardaşı)ə deyir. Anası isə hər kəsdən Allah xatirinə oğlunun dəliliyinə dözmələri üçün yalvarır. Bu yalvarışlardan sonra Hamlet onların Ophelia-nı ondan çox sevə bilməyəcəklərini, onların Opheli üçün etdiyi hər şeyi özünün də edə biləcəyini deyir. Belə ki, əgər onlar onun sevgilisi üçün ağlaya bilirsə, o da bunu edə bilər, əgər onlar onun sevgilisini basdırırsa, bunu da edə bilər, yox əgər məsələ onlar kimi ancaq lüzumsuz, dəbdəbəli danışdırsa bunu da edə biləcəyini aşağıdakı sözlərlə ifadə edir:

I'll **rant** as well as thou.

Mən də sizin kimi yaxşı, dəbdəbəli bir dillə danışacam.

Baxış keçirəcəyimiz növbəti iki feil isə “The Comedy of Errors” əsərində rast gəlinən **hurry** və **gossip** feilləridir (başqa əsərlərdə də işlənməsinə baxmayaraq ilk istifadəyə burada təsadüf olunur). Hurry sözünün mənşəyinin orta dövr İngilis dilindəki horyen-dən gəldiyi düşünülür ki, bu da özlüyündə nəyinsə çox sürətli hərəkəti zamanı çıxardığı bir səs kimi qəbul oluna bilən **hor** və yaxud **hurr** təqlidi sözlərindəndir. Shakespeare-nin işlətdiyi mənasına gəldikdə isə harasa tələsmək, bir yerdən başqa yerə sürətli hərəkət etmək mənalarında işlənmişdir. Gossip feilinə gəldikdə isə Shakespeare bu sözü yuxarıda qeyd olunan əsərində şənlənmək, şadlanmaq mənalarında işlətməmiş olmasına baxmayaraq, bu gün bu kiminləsə tanış kimi davranmaq, boş-boş danışmaq (adətən, başqaları haqqında) şəklində istifadə olunur. Bu sözün mənşəyi isə Qədim İngilis dilində god və sabb sözlərinin birləşməsi olan godsabb (xaçatası, geniş mənada qohum mənalarını verir) sözündəndir. Əsər-də Antipholus-lu Ephesus-un arvadı olan Adriana hersoqa ərinin dəli olması haqqında məlumat verərkən deyir:

... He **hurried** through the street,
With him his bondman, all as mad as he,
Doing displeasure to the citizens
By rushing in their houses, bearing thence
Rings, jewels, anything his rage did like.

O, küçə boyunca tələsik qaçırdı,
Özü kimi dəli olan qulluqçusu ilə,
Evlərə girib oradan üzük, ziynət əşyaları
Kefi nə istəsə, onu götürməklə
Vətəndaşlara narahatçılıq verərək.

Digər feilə isə əsərin sonunda hersoqun dilində təsadüf olunur. Sonda hər şeyin sadəcə bir təsadüf olduğunu hər kəs başa düşür və əkiz qardaşların bir-biri ilə qarışıq salındığı ortaya çıxır. Buna görə də şənlik vermək qərara alınır və hersoq bu şənlikdə iştirak etmək arzusunu aşağıdakı sözlərlə ifadə edir:

With all my heart I'll **gossip** at this feast.

Çox böyük bir məmnuniyyətlə bu ziyafətdə şənlik edəcəm.

Və yenə əsərin sonunda – ziyafət haqqında qərar verildikdən sonra Ephesus-lu Dromio Syracuse-lu Dromio-ya belə deyir:

Mething you are my glass, and not my brother.

I see by you I am a sweet-faced youth.

Will you walk in to see their **gossiping**?

Sən mənim qardaşım yox, qədəhimsən.

Mən səndə özümü şirin üzlü bir gənc kimi görürəm.

Onların şənliyinə baxmağa gedəcəksən?

Buradakı misalda isə gossip feili, məsdər formasında işlənmişdir.

Son olaraq Shakespeare-nin “The Taming of The Shrew” əsərində işlədərək ingilis dilinə daxil etdiyi **undress** (soyunmaq) feilinə nəzər salağ. Dress sözü qədim fransız feili olan **drecier** (təşkil etmək, sahmana salmaq) feilindəndir. Amma onu da qeyd edək ki, fransız dilindəki bu feil də öz növbəsində Latın dilindəki **dirigere** (istiqamətləndirmək, yönəltmək) feilindən alınmışdır. İngilis dilində dress paltar mənasını verdiyindən bu sözə un prefiksini artırdığımız zaman onun əksi olan bir şey təsəvvür oluna bilərdi ki (yəni paltarsız), Shakespeare də bu sözü feil olaraq işlətdiyi üçün soyunmaq mənasında əsərinə daxil edir. Əsərin əvvəllərində Sly adlı bir dilənçi obrazına qarşı oyun qurmaq qərarına gələn varlı lord Sly-ın içdikdən sonra qapısının önündə yatdığını gördüyü zaman hər həsə o ayıldaqlıqda ona sanki varlı biri imiş kimi davranmalarını və bu vaxta qədər isə bir xəstəlik üzündən öz kimliyini unudaraq varlı biri yox, dilənçi olduğunu iddia etdiyinə Sly-ı inandırmağı tapşırır. Nəhayət, Sly ayılır və Lord-un tapşırığı ilə qadın kimi geyinən evdəki kişi qulluqçu Sly-ın yanına gedərək onun arvadı olduğunu, bu vaxta qədər onun üçün ağladığını deyir. İlk vaxtlar bu olanlara inanmayan

Sly axırda deyilənlərin doğruluğuna inanır və bu “qadın”ın (əsərdə yalnız Madam deyə adlandırılır) da arvadı olduğunu bilən kimi xidmətçilərə belə deyir:

‘Tis much. – Servants, leave me and her alone. –

Madam, undress you, and come now to bed (səh. 16).

Daha bəsdir. – Qulluqçular, bizi tək buraxın.

Madam, siz də soyunun və indi yatağa gəlin.

Burada da Shakespearenin yeni dilə gətirdiyi digər sözlərdə olduğu kimi burada da hadisələrin gedişatından yeni sözün nə mənə ifadə etdiyi bu sözü ilk dəfə görə bir oxucu üçün aydındır.

Son olaraq Shakespearenin yaratdığı bir neçə feilin adını çəkməklə kifayətlənəcəyik:

To blanket (King Lear), besmirch (Hamlet), negotiate (Much Ado about Nothing), compromise (Merchant of Venice), dislocate (King Lear), cow (Machbet), Enmesh (Othello), swagger (Midsummer’s Night’ Dream), lapse (Twelfth Night) və s.

Zərflərə qısa bir baxış:

Əvvəlcə onu qeyd edək ki, burada yalnız iki zərf haqqında danışılacaqdır: **Trippingly** (cəld və asan şəkildə; canlı (bir işi canlı etmək. Məsələn, yeməyini canlı ye, cümləsində olduğu kimi)); **obsequiously** (kədərli, pərişan, qəfildən, vəzifə olaraq). Trippingly sonralar “Hamlet” də işlənsə də ilk olaraq bu zərfin istifadəsinə “A Midsummer’s Night’s Dream” əsərində rast gəlinir. Bu zərf rəqs etmək, addımlamaq və yaxud sürətli şəkildə hoptanmaq mənalarını verən **trip** feilindən yaranmışdır. Əsərin sonlarına doğru böyük bir qarışıqlığı ortadan qaldırırdıqdan və Hermia, Lysander, Helena, Demetrius-un həyatları normal şəkilə gətirildikdən sonra Oberon deyir:

Through the house give glimmering light,
By the dead and drowsy fire.
Every elf and every sprite,
Hop as light as bird from brier,
And this ditty after me
Sing and dance it **trippingly**.

Ev boyunca parıldayan işıq ver,
Ölgün və yarıyuxulu alov ilə.
Bütün cırtıdanlar və sehirlir ruhlar,
Hoppanın tikanlı koldan çıxan quş kimi işıqlı,
Və qarşımdakı cılız
Oxu və rəqs et sürəkli.

Nəzər salacağımız digər bir zərf isə *obsequiously*-dir. Bu söz *obsequious* sifətinə istinadən yaradılıb. *Obsequious* sifəti isə öz növbəsində Latın dilində olan *obsequi* (yerinə yetirmək, tabe olmaq, güzəştə getmək) feilindəndir. “III Richard” da hakimiyyəti ələ keçirmək üçün ağıla gələ biləcək hər cür pisliliyi edən Richard ölümünə səbəbkar olduğu Edward-ın arvadı Anne-ı da ələ keçirmək qərarına gəlir. Odur ki yenə də ölümündə günahkar olduğu VI Henry-nin dəfnində iştirak edir. Burada olan və Richard-ın etdiklərindən xəbərdar Anne-da qaynatasının cəsədi gətirilərkən deyir:

Set down, set down your honorable load –
If honor may be shrouded in a hearse –
Whilst I awhile **obsequiously** lament ...
To hear the lamentations of poor Anne,
Wife to thy Edward, to thy slaughtered son,
Stabbed by the selfsame hand that made these wounds! (səh.15)

Şərəfli yükünüzü yerə qoyun, qoyun –
Mən pərişan bir halda nalə edərkən,
Əgər şərəf məfədə kəfənlənə bilərsə ...
Sənin Edward-ının, sənin öldürülmüş oğlunun,
Bu yaraları açan eyni əllə bıçaqlanmış oğlunun arvadı,
Bu yazıq Anne-nin nalələrini eşit ...

Qeyd olunan epizoddan da məlum olduğu kimi *obsequiously* zərfi Shakespeare tərəfindən kədərli, pərişan mənalarında işlənmişdir. Və bu hadisələrin gedişatından, təsviri zamanı istifadə olunan sözlərdən də aydın olaraq oxucu üçün qaranlıq qalmır.

Shakespeare yaradıcılığından gələn ifadələr:

Shakespeare-nin dilə daxil etdiyi ifadələr haqqında konkret misallar haqqında danışmazdan öncə əvvəldə ötəri olaraq toxunduğumuz bir məsələyə qayıtmalıyıq. Məlum olduğu kimi, bugün Shakespeare-nin dilə daxil etdiyi sözlərin sayı haqqında mübahisə olduğu qədər və bəlkə də daha çox mübahisə onun dilə daxil etmiş olduğu ifadələr haqqındadır. Bunun səbəbinə gəldikdə isə, yazıçının dilə daxil etdiyi sözlərin bu və ya digər şəkildə xalq üçün yeni olması, ifadələrin yeni olmasına nisbətən daha real səslənir. Nəticədə xalqın latın dilindən, arxaik ingilis dilindən və ya başqa bir dildən sözü götürüb üzərində dəyişiklik edərək hamılıqla qəbul etməsi bir o qədər də inandırıcı deyildir. Amma xalqın öz dilində olan sözlərdən istifadə edərək hər hansı bir həyat situasiyasına uyğun və ya öz mədəniyyətinə istinadən bir

idiom yarat-ması isə o qədər də qəribə səslənmir. Məs.; bağda ərik var idi, salam məlek var idi deyən bir azərbaycanlının nə demək istəməsi tamamilə aydındır. Hərçənd belə bir ifadənin yaranması üçün bir yazıçının əsərində bunun işlənməsinə ehtiyac yoxdur, amma bu da bir həqiqətdir ki, biz mövcud ədəbiyyat nümayəndələrimiz arasında bu ifadəni işlədən birinə də rast gəlmirik. Odur ki bu şəkildə olan ingilis dilindəki idiomlar haqqında da müəyyən mənada bu sözləri demək olar. Sadəcə burada olan tək məsələ Shakespearenin də bu qəbildən olan idiom və ifadələri əsərlərində istifadə etməsidir. Hər halda burada Shakespeare-dən əvvəl bu idiomların istifadəsini də istisna etmirik. Bəzən isə dildə elə idiomlara rast gəlinir ki, bunu yuxarıdakı Azərbaycan dilindən verilən misalda olduğu qədər sadə bir dillə, başqa bir yerə istinad etmədən izah etmək olmur. Məsələn, bu gün ingilis dilində hər hansı bir məsələnin aydın olmadığını, başa düşülmədiyini göstərmək üçün istifadə olunan **“It is all Greek to me”** (bu mənim üçün tamamilə yunan dili kimidir) ifadəsini izah etmək lazım gəlsə, nə deyə biləcəyimiz haqqında fikirləşək. Əvvəlcə nəzərə alaq ki, bu ifadənin Shakespeare dövründən sonra xalq arasında istifadəsi qeydə alınmışdır. Shakespearenin **“Julius Caesar”** əsərini (yuxarıdakı ifadənin qeydə alındığı əsər) dəqiq bir il qeyd olunmasa da, təxminən, 1599 və yaxud 1600-cü ildə yazdığı məlumdur. Bu isə Modern English (müasir dövr ingilis dili) dövrünə təsadüf edir. Əsər yazıldığı zaman isə İngiltərədə kraliça I Elizabeth hakimiyyətdə idi. Modern English dövründən əvvəl daha çox fransızcadan dilə söz daxil olmuşdu və kraliça I Elizabeth öldükdən sonra hakimiyyətə gələn kral I James zamanında isə İncil belə ingiliscəyə tərcümə olunmuş, yeni ingilis dilinin inkişafı istiqamətində addımlar atılmış, az da olsa dilə alınma sözlərin daxil olması prosesinin qarşısı alınmışdı. Lakin qeyd olunan idiomun ilk olaraq Shakespeare-nin istifadəsindən sonra qeydə alındığını düşünsək, biz ümumilikdə yeni dövr İngilis dilindən daha çox I Elizabeth-in hakimiyyəti zamanında İngilis dilində baş verən və yeni dövrün əsas xüsusiyyətini özündə əks etdirən proseslər haqqında danışa bilərik. Bu zaman kəsiyində isə dilə yalnız yunan dilindən deyil, fransız, italyan, ispan, portuqal dillərindən də söz daxil olmaqda idi. Amma bunlara baxmayaraq, yeni sözlərin alındığı əsas dil bu dövrdə Latın dili olmuşdur. Bundan əvvəlki dövr olan Middle English-də isə yeni sözlərin alındığı əsas dil fransız dili idi. Dildə baş verən bu proseslərin yanı sıra qeyd olunması vacib olan həqiqət isə budur ki, yazıçılar və xalq dilə yeni sözlərin daxil olmasına qarşı çıxır və artıq əsərləri yazarkən ingilis dilində olan sözlərlə də fikri ifadə etməyin mümkünlüyünü göstərməyə çalışırdılar. Shakespeare dildə və xalqın baxışında yuxarıda qeyd olunan dəyişikliklərin gətirdiyi bir dövrdə **“Julius Caesar”** əsərini

yazmışdır. Elə burada qarşımıza iki fikir çıxır. 1-cisi odur ki, Shakespeare əsərdə istifadə etdiyi bu cümlə ilə xalqın fikrini ifadə etmişdir, yəni ingilis dilinin ana dili olmasını və bu dildən istifadənin vacibliyini. 2-ci fikir isə odur ki, bəs yaxşı əgər Shakespeare bunu xalqın düşüncəsinə istina-dən yazırdısa axı məhz nə üçün Yunan dilini hədəf seçmişdir. Nəticədə bu əsər yazılarkən yeni sözləri alındığı əsas dil Latın dili idi və hətta bir az da əvvələ baxsaq, orda da fransız dilini görəcəyik. Yunanlara gəldikdə isə yunan dilinin əsas olduğu zaman çoxdan arxada qalmışdı. Əgər Shakespeare xalq dilində olan bir ifadə işlətsə idi, hər halda bu latınca və ya bir az da uzağa getsək, fransızca olmalı idi. Shakespeare-in bu əsəri yazdığı zaman İngiltərənin işğalçıların (Latın, Fransız və yaxud başqaları) hakimiyyətində olmadığını da nəzərə alsaq, Shakespeare-nin hakimiyyətdə olanlardan da qorxması üçün bir səbəb olmadığını görürük. Yəni əgər yazıçı əsərdə yunan yox, başqa bir dil adı çəkmək istəsə, bunu etməsi üçün hər hansı bir əngəldə olmadığı ortaya çıxır. Burada geriyə qalan tək şey isə, Shakespeare əsərinin məzmunudur. Belə ki, əsərdə hadisələr Romada baş verir. Burada Casca Cassius və Brutus-a yığıncaqda olanları danışır və senat Cicero-nun çıxışını Yunan dilində etdiyini, onu başa düşənlərin bir-birinə güldüyünü, başlarını yellətdiyini dedikdən sonra özünün nə başa düşdüyünü belə ifadə edir:

... But for mine own part, it was Greek to me.

... Amma mənim öz payıma, bu mənə Yunan dili kimi idi.

Yəni əsərə görə bu ifadə yerində işlənmişdir, belə ki, tarixən heç də dostca keçinməyən bu iki xalqın bir-birinin dilini sevməsi və öz dillərinin yerinə bu dildə danışması bir o qədər də real səslənmir (hərçənd dostca keçinən xalq üçün bu sözləri demək mümkündür).

Yuxarıda toxduğumuz bir sıra həqiqətlərə görə inanmaq olar ki, bu ifadə-nin ilkin istifadəsi Shakespeare-yə məxsusdur. Shakespeare bu ifadəni xalqın dilindən yox, xalq onun əsərindən götürmüşdür. Lakin əlavə olaraq onu da qeyd edək ki, müzakirəni uzatmaq istəsək, qeyd etdiyimiz fikrin əleyhinə yenə nəsə bir dəlil tapmaq olar. Sadəcə olaraq biz əldə olan əsas dəlilləri rəhbər tutaraq yuxarıdakı fikri qəbul etməyin tərəfdarıyıq. Amma bu da var ki, bu fərziyyənin doğru olmadığı bir halda belə, haqqında danışdığımız ifadənin bu günə qədər ingilis xalqının dilində qorunub saxlanmasına əsas səbəb Shakespeare-in əsəridir.

Shakespeare tərəfindən dilə daxil olan digər bir ifadə isə **“break the ice”** (buzları ərit)-dir. Bugün küsmüş olan iki şəxsin barışması, aralarında olan incikliyin götürülməsi mənalarında işlənir. Biz bu ifadəyə **“The Taming of the Shrew”** əsərində rast gəlirik. Artıq əvvəldə verilmiş olan bəzi epizodlardan bu əsər haqqında qeyd olunan ifadənin mənasını tam şəkildə başa

düşəcək qədər məlumatımız olduğuna görə burada qeyd olunan ifadənin işlənmə yeri haqqında məlumatla kifayətlənəcəyik. Petruchio Katherine-ni aldıqdan sonra arzularına çatacağını yaxşı bilən Tranio (Lucentio obrazında) Petruchio-ya müraciətlə belə deyir:

And if you break the ice and do this (feat),
Achive the elder, set the younger free
For our acces ...

Və əgər sən buzları əridə və bu (şücaəti) göstərə bilsən,
Böyük olanı ələ keçir və bizim ona olan yolumuzun açılması üçün gənc olanı isə azad et.

Şübhəsiz, burada buzları əritmək dedikdə Petruchio-nun Katherine-i yola gətirməsi nəzərdə tutulmuşdur. Və bu ifadənin ilk dəfə Shakespeare tərəfindən yazıya alınmasından başqa xüsusi bir dəlil yoxdur ki, yaradıcı olaraq Shakespeare göstərilsin. Yəni bunu ilk olaraq xalq da işlətməmiş ola bilərdi. Amma ümumən bu haqlı olaraq Shakespearenin adı ilə bağlanılır və əksi üçün də tutarlı bir dəlil yoxdur.

Shakespeare-nin İngilis dilinə daxil etdiyi ifadə və idiomların sayının kifayət qədər çox olmasına baxmayaraq biz burada son olaraq biri haqqında danış-maqla kifayətlənməli olacağıq.

Məlumdur ki, qarşımızdakı şəxsə həqiqətləri demək (özü, başqası və ya hər hansı bir hadisə haqqında) hər zaman sevindirici olmaya bilər. Sevindirici olmayan bir şeyin kədərli olması və bunu eşidən insanın da kədərlənməsi isə təbiidir. Məhz bu kimi situasiyalarda ingilislər belə deyirlər: **“I must be cruel only to be kind”** (mən mərhəmətli olmaq nəminə qəddar olmalıyam). Yəni həqiqəti indi sənə dediyim anda kədərlənə və məni qəddar biri olaraq da görə bilərsiniz, amma zaman keçdikcə mənim düz edib həqiqəti dediyimi dərk etdiyində isə şübhəsiz mənim sənə nə qədər xeyirxah davrandığımı özün də görə bilərsiniz. Biz bu ifadəyə “Hamlet”də rast gəlirik. Əsərdə əmisi ilə evlənmiş olan anasına qarşı real düşüncələrini deyən Hamlet anasını günahlandırır və etdiyi şeyi atasına, özünə xəyanət hesab edir. Sonda isə anasına deyir:

I must be cruel only to be kind.

Mən xeyirxah olmaq nəminə qəddar olmalıyam.

Bu ifadənin yaradıcısı haqqındakı düşüncələr bundan öncə qeyd olunan idiomla eyni olduğundan burada əlavə bir söz deyilməyəcəkdir.

Son olaraq onu qeyd etməliyik ki, Shakespeare-in İngilis dilinə vermiş olduğu töhfənin bu kitabda qeyd olunanlarla sərhədləndiyini düşünmək tamamilə yanlış olardı. Çünki biz burada tədqiqatın obyektini tam əhatə etmək nəminə bu məsələlər haqqında vacib olan məqamları əlimizdən gəl-

diyincə qısa şəkildə vermişik. Əks təqdirdə Shakespeare-in tək bir əsərini ingilis dilinə vermiş olduğu töhfələr nöqtəyi-nəzərindən təhlil edib ayrıca bir kitab da həsr etmək mümkündür.

Charles Dickens, Lewis Carroll və ingilis dili

Charles John Huffam Dickens 1812-ci il 7 fevralda İngiltərədə Landport, Hampshire-də dünyaya gəlmiş ingilis yazıçısıdır. Ümumən, onun ingilis ədəbiyyatında oynadığı rolun böyüklüyü haqqında geniş məlumat verməsək də, qısa şəkildə də olsa, yaradıcılığına nəzər salmağı vacib hesab edirik. Əvvəlcə onu qeyd edək ki, yazarın çoxsaylı əsərləri olmasına baxmayaraq, onlar arasında daha çox tanınan və İngiltərə sərhədlərini aşaraq daha geniş auditoriyanın marağına səbəb olan əsərləri içərisinə təxminən aşağıdakıları daxil edə bilərik (lakin təbii ki, bir qismini):

“A Krısmas Carol”; “Oliver Twist”; “The Old Curiosity Shop”; “A Tale of Two Cities”; “Pickwick Paper”; “Nicholas Nickleby”; “Great Expectation”; “The Signal Man” və s.

C.Dickens yazmış olduğu çoxsaylı əsərlərlə nəinki, ədəbiyyata həmçinin İngilis dilinə də böyük töhfə vermişdir. Bu böyük şəxsiyyət 1870-ci ildə İngiltərə, Kent-də vəfat etmişdir. Lakin onun əsərləri bu günə qədər həm ədəbiyyatçılar, həm də dilçilər tərəfindən tədqiqat obyektinə çevrilmişdir. Düzdür, biz burada onun əsərlərinə əsasən dilçilik nöqtəyi-nəzərindən müraçit edəcəyik, amma şübhəsiz, onun dil gətirmiş olduğu ifadələrin və yeni sözlərin mənasını tam şəkildə dərk etmək üçün müəyyən mənada da olsa onun bəzi əsərlərinə ədəbiyyatçı gözü ilə də baxmalıyıq.

İngilislər bir şəxsin simic olduğunu, əliaçıq olmadığını göstərmək üçün onu ingilis dilində olan müxtəlif sözlərlə təsvir edə bilirlər. Məsələn, mean, stingy, avaricious, niggardly, tight-fisted, miserly, greedy, thrifty, closefisted, chintzy, ungenerous, penny-pinching və s. Lakin qeyd olunan və bu sıradakı qeyd olunan biləcək sözlərin də gücü qarşıdakı şəxsin simicliyini göstərmək üçün kifayət etməyə bilər. Əlbəttə, ilk baxışdan bu real səslənir, çünki yuxarıda qeyd olunanlar və hələ bir də bu qəbildən olan sözlərin sayı o qədər də az deyil ki, hər hansı bir xarakterik xüsusiyyətə malik olan xəsis birini təsvir etməkdə aciz qalsın. Lakin həqiqət budur ki, bu sözlərin də təsvi-

rindən aciz qaldığı bir xəsis tipi ola bilər. Əvvəla, bir məsələdə razılaşa q ki, yuxarıda qeyd olunan sözlərlə hər hansı birinə müraciət edilsə, böyük bir ehtimalla o şəxs bunu təbii olaraq xoş qarşılamayacaq. Nəticədə xəsliliyinin kimsə tərəfindən ciddi şəkildə tənqid olunmasını xoşlayacaq bir xəsis düşünmək olmaz. Odur ki bəzən biz birinin xəsislik etdiyini ona bildirərkən daha çox bunu zarafatla etməyə üstünlük verə bilərik. Amma verilən sözlər arasında zarafat kimi səslənəcək biri isə görünmür. İkinci bir məsələ isə ondan ibarətdir ki, biz özümüzdə bu və ya digər bir situasiyada xəsislik edən birinin əslində qəlbən yaxşı biri olduğunu bildiyimizdən hazırda etdiyi şeyi ona yaraşdırmadığımızı da bildirmək üçün ona xəsislikdən əl çəkəməsi haqqında xəbərdarlıq etmək istəyə bilərik. Amma bu mənanı da ifadə edəcək sözü yuxarıdakılar arasından tapmaq çətindir. Lakin elə məhz bu situasiyada ingilis xalqı özünün mənəvi mədəniyyətinin bir parçası olan ədəbiyyata müraciət edərək istədiyi mənanı rahatlıqla ifadə edə bilər. Bu yerdə köməyə gələn ədəbiyyat nümayəndəsi isə artıq oxucunun təxmin edə biləcəyi üzərə Charles Dickens-dir. Və qeyd olunan xarakterik cəhətlərə malik bir xəsis təsvir etmək istəyən xalq Dickens-ə müraciət edərək belə deyəcək: **“You are Scrooge”** (Sən Scrooge-san və ya Scrooge kimsən). Yəqin ki, ilk olaraq baxdığımız zaman Scrooge-un bir insan adı olması xaricində bir şey aydın olmadı. Lakin bu çox təbiidir. Çünki bu ifadənin aydınlığı üçün Dickens-in “A Krismas Carol” əsərinə nəzər salmalıyıq və yalnız bundan sonra, yəni Scrooge-un kim olduğunu aydınlaşdırdıqdan sonra Scrooge-a oxşamağın nə demək olduğunu da dərk edə bilərik.

Scrooge qeyd olunan əsərdə əsas obrazdır və bütün hadisələr onun ətrafında cərəyan edir. Yaş etibarlı ilə qoca olan Scrooge tək yaşayır, lakin bundan təxminən 7 il öncə dostu Marley ilə birgə çalışmışdır. Dostunun ölümündən sonra isə artıq başqa kimsə ilə çalışmadığından tək qalmağa üstünlük verir. Əsərdə hadisələr Kristmasa bir gün qalmış cərəya edir. Hər kəs xoşbəxtdir və bir-birinin bayramını təbrik edir. Lakin, bu insanların içində bir tək Scrooge xoşbəət ola bilmir. Ola bilmir deyirik, çünki istəsə olmaq üçün kifayət qədər əsas tapa bilər. İlk səbəb odur ki, o kimsəsiz deyildir. Xüsusilə qardaşı oğlu onun tək qalmasını istəmir və hətta bayramdan bir gün əvvəl onu bayram gününə öz evlərinə nahara dəvət etmək üçün belə gəlir. İkinci səbəb odur ki, Scrooge kifayət qədər varlı biridir. Amma buna rəğmən Scrooge pulunu xərcləməyi qətiyyəən sevmir. İnsanlara acı dil ilə davrandığı üçün də sevilir. Əsərdə bu obrazı daha aydın təsəvvürdə canlandırma bilmək üçün müəllif onu aşağıdakı şəkildə təsvir edir:

“Nobody ever stopped him in the street to say, with gladsome looks, “My dear Scrooge, how are you? When will you come to see me?” No

beggars implored him to bestow a trifle, no children asked him what is was o'clock ...”.

“Heç kim küçədə onu dayandırır xoş bir baxışla soruşmazdı ki: “Əziz Scrooge, necəsən? Məni görməyə nə vaxt gələcəksən?” Heç bir dilənçi ona xırda bir şey belə verməsi üçün yalvarmazdı, uşaqlardan heç biri ondan saatın neçə olduğunu soruşmazdı ...”

Bu qeydlərdən də məlum olur ki, Scrooge ona qarşı olan bu münasibəti xəsisliyi, insanlara qarşı kobud münasibəti ilə özü yaratmışdır. Odur ki belə bir insan üçün Krismas bayramının heç bir əhəmiyyəti olmaması təbiidir. Xüsusilə əsərdə Krismas-la bağlı işlətdiyi lakin sonradan müxtəlif məsələlərə reaksiyası zamanı ortaya çıxan bir söz üzərində dayanmağı da vacib hesab edirik. Çünki bu söz ilk dəfə olaraq C.Dickens-in bu əsərində Scrooge-un dilində ortaya çıxır və sonra isə ingilis dilinin lüğət tərkibinə daxil olur. Yəni ingilis dilində indi haqqında danışacağımız bu sözün yaradıcısı da Dickens hesab olunur. Haqqında danışılan söz “**Humbug**”-dır. Bu, müasir ingilis dilində yalan, hiylə, kələk, fırlıdaq, cəfəngiyyat, boş, mənasız söz şəklində isim olaraq, aldatmaq, kələk, fırlıdaq gəlmək, fırlıdaqçılıq, dələduzluq, hiyləgərlik etmək mənalarında isə feil olaraq istifadə olunur. Qeyd olunan şəkillərdə istifadə isə Dickens-in istifadəsində ifadə etdiyi mənalara uyğun olsa da, şübhəsiz, yarandığı ilk dövrdən sonra öz sərhədlərini genişləndirmişdir. Humbug sözünü müəllifin nəyə istinadən yaratdığına gəldikdə isə, görünür, bu söz hum və bug sözlərinin birləşməsindən yaranmışdır. Hum vızıltı, vızıldama, uğultu, gurultu, zümzümə, vızıldamaq, uğuldamaq, guruldamaq, mızıldamaq, zümzümə etmək, dodağının altında oxumaq, layla demək kimi mənaları ifadə edir. “Bug” isə taxtabiti, böcək, həşərat, dəli, ruhi xəstə, var qüvvəsi ilə; böyük həvəslə işləyən adam, yoluxucu xəstəlik, başqalarının danışığını dinləmək üçün xüsusi cihaz, insanı kosmik gəmidən aya endirən və geri qaytaran uçan aparat, ayda hərəkət etmək üçün aparat, əsəbiləşdirmək, hirsələndirmək, zəhləsini tökmək kimi mənaları ifadə edir. Lakin burada onu da nəzərə alaq ki, biz hum və bug sözlərinin müasir dövrdə hansı mənaları ifadə edə biləcəyindən danışıyıq. Odur ki Charles Dickens-ın Humbug sözünü yaradarkən bug-ın insanı kosmik gəmidən aya endirən aparat və bu kimi mənalarını nəzərdə tutmadığı ortaya çıxır. Ona görə də Krismas bayramından təngə gəlmiş olan Scrooge-un məhz bu bayram haqqında demiş olduğu **Humbug** sözünü yaradarkən Dickens böyük bir ehtimalla hum-ın vızıltı ilə, bug-ın isə böcəklə əlaqədar olan mənalarına istinad etdiyini düşünmək daha doğru olardı. Və Humbug dedikdə isə, təxminən, “**boş-boş vızıldaıyıb insanı durduq yerə narahat edən böcək**”, bir az daha fərqli şəkildə desək, “**mənasız, boş bir şey**” başa düşülə bilər. Elə buradan

da bu sözün müasir dövüdə ifadə ediyi mənalar ortaya çıxa bilərdi. Artıq bu sözün Dickens istifadəsində nə mənaya gəldiyini umumən də olsa bildiyimizi nəzərə alaraq, əsərdə olan konkret misallarla fikrimizi bir az da dəqiqləşdirə bilərik. Bunun üçün Scrooge və qardaşı oğlu arasındakı dioloqa nəzər salaq: “A merry Krismas, uncle! God save you!” “Cried a cheerful voice. It was the voice of Scrooge’s nephew.....

“Bah! Said Scrooge, “Humbug!”

“Krismas a humbug, uncle!” said Scrooge’s nephew. You don’t mean that, I am sure?”

“I do” said Scrooge. “Merry Krismas! What right have you to be merry? What reason have you to be merry? You’re poor enough.”

“Come then” returned the nephew gaily. “What right have you to be dismal? What reason have you to be morose? You’re rich enough.”

Scrooge having no better answer ready on the spur of the moment, said, “Bah!” again; and followed it up with “Humbug”. (səh.9-10).

“Krismas bayramın mübarək əmi! Allah səni qorusun!” – deyə şən bir səs qışqırdı. Bu Scrooge-un qardaşıoğlunun səsi idi.

“Bah!” Dedi Scrooge, “Lazımsız, boş bir şey!”

“Krismas, lazımsız bir şey, əmi!” Dedi Scrooge-un qardaşıoğlu.

“Mən əminəm ki, sən belə demək istəmirsən düzdür?”

“Elə belə demək istəyirəm”, – dedi Scrooge. Şən Krismas! Sənin şən olmağa nə haqqın var? Sənin şən olmağa nə səbəbin var? Sən yetərincə kasıbsan.”

“Yaxşı, bəs” – deyə qardaşı oğlu gülə-gülə çevrildi.” Sənin nə haqqın var belə acınacaqlı davranmağa? Sənin nə haqqın var qəmgin olmağa? Sən ki kifayət qədər varlısan.”

Scrooge-un o anda verməyə daha yaxşı hazır bir cavabı olmadığı üçün yenidən dedi: “Bah!” və bunun ardınca “Lazımsız bir şey” ifadəsini təkrarladı.

Artıq yuxarıdakı misaldan da Dickensin Humbug sözünü hansı mənada işlətdiyi və Scrooge-un xarakteri daha da aydın olur. Scrooge bu sözü krismas bayramı haqqında işlətdiyi üçün bugün humbug yuxarıda qeyd olunan mənaları ilə yanaşı, **“Bah Humbug”** şəklində deyilərkən Krismas bayramına qarşı bir etinasızlıq da ifadə oluna bilər.

Scrooge obrazının xəsisliyi və həyata qarşı baxışı məsələsini qayıtsaq, onu deyə bilərik ki, müəllif onun xəsisliyini bir cümlə ilə belə ifadə edir:

“Darkness is cheap, and Scrooge liked it”.

“Qaranlıq ucuzdur və odur ki, Scrooge onu sevirdi.”

Lakin hadisələrin bu gedişatı zamanı ölmüş dostu Marley-in ruhu gecə onun yanına gələrək növbəti 3 gecə də onu 3 ruhun ziyarət edəcəyini deyir

və gedir. Bu ruhlar keçmiş (the Ghost of Krismas Past), indiki Krismas (the Ghost of Krismas Present) və gələcəy (the Ghost of Future)-in ruhlarıdır. Onlardan birincisi Scrooge-u keçmişinə-uşaq və gənclik illərinə aparır. Və ona bu illərdə necə xoşbəxt və şən biri olduğunu, birini sevdiyini, Krismasda da çox əyləndiyini göstərir. Növbəti gecə indiki zamanın ruhu gələrək hər kəsin Krisması necə şən keçirdiyini, qardaşı oğlunun evində nahara gəlməyi qəbul etməyib tərslək etdiyi üçün hamının onu öz aralarında məsxərəyə qoyduğunu göstərir. Burada Scrooge qardaşoğlunun digərlərindən fərqli olaraq əmisinin halına can yandırdığını və onu sevdiyini də görür. İndinin ruhu bir oğlan və bir də qızı Scrooge-a göstərərək oğlanın cahillik, qızın isə istək olduğunu bildirir və ona bu ikisi haqqında düşünməli olduğunu deyib gedir. Nəhayət, gələcəyin ruhu gəlib ona ölümündən sonra nə olacağını göstərir. Burada Scrooge pullarının ölümündən sonra yad bir adam tərəfindən mənimsənildiyini, qəbiristanlıqda isə özünün kimsəsiz qəbir daşını görür. Bundan həyəcanlanan Scrooge həyəcanla ruhdan bu sonun dəyişdirilə bilib-bilməyəcəyini soruşur. Cavab almayaraq qəbir daşının üzərinə yıxılır. Və qalxdığı zaman ruhun getdiyini, özünün isə yataqda olduğunu görür. Lakin özünün nə cür belə xəsis, pis biri ola bildiyinə inanmayaraq bundan sonra həm keçmiş, həm indi, həm də gələcəkdə yaşayacağına söz verir. Yolda hər kəsə xoş davranıb, xəsislik etmədiyi zaman isə təbii olaraq hər kəs heyrlənir və onun Scrooge olmasına belə inana bilmir. Və bu şənliklərdən sonra nəhayət qardaşoğlunun da onu çağıracağı qonaqlığa gedir. Əmisini burada üstəlik də belə şən bir şəkildə görən Fred gözlərinə inanmayaraq belə reaksiya verir:

“Why bless my soul!” cried Fred, “who’s that?”

“Sən özün ruhumu qoru! – deyə Fred qışqırdı, “bu kimdir?”

İndi tam mənası ilə aydın olur ki, ingilislər kiminsə Scrooge olduğunu dedikdə və bununla o şəxsin xəsis olduğunu bildirmək istədikdə nəyi nəzərdə tuturlar. Amma dəqiq olan bir şey də var ki, əgər biri bu adla tanınırsa bu onun pis biri olduğu anlamına gəlməz. Əsərə qısa baxışdan da məlum oldu ki, Scrooge səhvini anlayır və xəsisliyi də, başqalarına pis davranma adətini də bir kənara atır. Üstəlik gənc ikən onun belə adətləridə olmamışdır. Sadəcə yaşlandıqdan sonra həyatın da ona göstərdiyi təsirlərlə həyatdan zövq almağı unutmuşdur. Odur ki, birinə xəsis olduğunu bildirmək üçün Scrooge deyildiyi zaman bir o qədər də mənfi mənə güdülmür (lakin bu hər halda bu həmin insanın xəsis olduğunu bildirməyə xdmət edir).

Dickens-in ingilis dilinə daxil etdiyi digər sözlər haqqında isə burada qısa şəkildə məlumat verməklə kifayətlənəcəyik. Bunlardan biri **sassigassity** isimidir. Hiyləgərlik mənasına gələn bu sözü müəllif “A Krismas Tree”

əsərində istifadə etmişdir. Əsərdəki əsas obraz Krismas ağacını və onun ətrafında olan bəzəkləri təsvir edir. Və bu sırada orada olan itin hiyləgərliyindən bəhs edərkən isə yazır:

... the sassigassity of that dog is indeed surprising.

Bu itin hiyləgərliyi, əslində, çox təəccüblüdür.

Digər bir isim isə **a buzz** (səs-küy, hərəkətlilik)-dir. Bu sözə “The tale of two Cities” əsərində rast gəlirik.

Bu söz əsərdə aşağıdakı şəkildə ifadə olunur:

“When the Attorney-General ceased, **a buzz** arose in the court (səh.59)”

“Attorney-General dayanan kimi, məhkəmədə səs-küy qalmağa başladı.”

Bunlardan başqa Charles Dickens aşağıdakı söz və ifadələrin də yaradıcısı hesab olunur:

Boredom (Bleak House); flummox (Pickwick Papers); eat my hat (the Pickwick Papers); on the rampage (Great Expectations) və s.

İngilis dilinə daxil etdiyi yeni sözlərlə məşhur olan digər bir ingilis yazıçısı isə qələm adı Lewis Carroll olan Charles Lutwidge Dodgson-dur. O, 1832-1898-ci illər arasında yaşamışdır. İngiltərədə Daresbury, Cheshire-də dünyaya gələn yazıçı Guildford, Surrey-də vəfat etmişdir. O, riyaziyyatçı olmasına baxmayaraq, ədəbiyyata maraq göstərmiş və bir-birinin ardınca uşaq ədəbiyyatına daxil edilən Alice haqqındakı əsərlərini yazmışdır. Fantastik üslubda yazılan və sevilən əsərləri içərisində aşağıdakılar daha populyardır:

“Alice’s Adventures in Wonderland”; “Through the Looking-Glass”; “The Hunting of the Snark”.

Xüsusilə yuxarıdakı əsərləri ilə ingilis dilinə yeni sözlərin daxil olmasını təmin etmişdir. Biz ilk olaraq “Through the Looking-Glass” əsərinə nəzər salacağıq. Məlum olduğu kimi İngilis dilində iki sözün birləşib yeni bir söz yaratması nəticəsində alınan yeni sözə **portmanteau** deyilir.

L.Carroll bu əsəri ilə dilə həm portmanteau terminini gətirmiş, həm də portmanteau üsulu ilə və bu üsuldən kənarında yaranmış bir çox sözün də yaradıcısına çevrilmişdir. Həmin sözlər haqqında aydın məlumata sahib olmaq üçün və portmanteau sözlər deyəndə nəyin nəzərdə tutulduğunu tam mənası ilə başa düşmək üçün əsərdə verilmiş olan, Alice-in oxuduğu aşağıdakı Jabberwocky haqqında poemaya nəzər salaq:

portmanteau

“ ‘Twas **brillig**, and **the slithy toves**
Did **gyre** and **gimble** in the **wabe**;
All **mimsy** were the **borogoves**,
And the **mome raths outgrabe**.

‘Beware the Jabberwock, my son!
The jaws that bite, the claws that catch!
Beware the Jujub bird, and shun
The **frumious** Bandersnatch!

He took his **vorpal** sword in hand:
Long time the **manxome** foe he sought—
So rested he by Tumtum tree,
And stood awhile in thought.

And as in uffish thought he stood
The Jabberwock, with eyes of flame.
Came whiffling through the tulgey wood,
And burbled as it came!
One, two! One, two! And through and through
The vorpal blade went snicker-snack!
He left it dead, and with its head
He went **galumphing** back.

‘And has thou slain the Jabberwock?
Come to my arms, my beamish boy!
O frabjous day! Calloh! Callay!
He **chortled** in his joy.

“ ‘Twas **brillig**, and **the slithy toves**
Did **gyre** and **gimble** in the **wabe**;
All **mimsy** were the **borogoves**,
And the **mome raths** outgrabe.

Yuxarıda qeyd olunan bu əsərin tərcüməsini bütövlükdə qeyd etmədən öncə çox vacib bir məsələ haqqında danışmaq lazımdır. Hər halda ilk baxışdan bu əsərin ingilis dilində olduğuna buradakı sözlərlə ilk dəfə qarşılaşan Alice və oxucu üçün inanmaq çətinidir. Odur ki əsərin sonunda Alice deyir:

“It seems very pretty’... but it’s **rather** hard to understand!’... I don’t exactly know what they are! However, **somebody** killed **something**. that’s clear, at any rate – “Bu çox yaxşı bir şeyə oxşayır’... amma bunu başa düşmək olduqca çətinidir!’... Mən dəqiq olaraq deyə bilmərəm ki, onlar nədir! Baxmayaraq ki, kimsə nəyisə öldürdü. Bu istənilən halda aydındır.”

Lewis Carroll dilə daxil etdiyi yeni portmanteau və digər sözlərin başa düşülməsinin çətin olduğunu özü də çox yaxşı bilirdi. Ona görə də Alice-in dili ilə öz fikrini burada göstərmişdir. Bununla yanaşı, müəllif buradakı yeni anlaşılmaz sözlərin Alice-a izah edilməsi ilə oxucu üçün də izah vermişdir. Belə ki, əsərdə Alice-in yeni sözləri başa düşmədiyini öyrənən Humpty Dumpty bu sözləri rahatlıqla izah edə biləcəyini deyərək işə qoyulur:

“... there are plenty of hard words there. “**brillig**” means four o’clock in the afternoon ... well, “**slithy**” means “ lithe and slimy”. ‘Lithe’ is same as ‘active’. You see it’s like a **portmanteau** – there two meanings packed up into one word ... well, “**toves**” something like badgers – they are something like lizards ... “**to gyre**” is to go round and round like a gyroscope. to “**gimble**” is to make holes like a gimblet ... it is called “**wabe**”, you know, because it goes a long way before it, and long way behind it – ... well, then, “**mimsy**” is “flimsy and miserable” (there’s another portmanteau for you). And “**borogove**” is a thing shabby-looking bird with its feathers sticking out all round – something like a live mop ... well, a “**rath**” is a sort of green pig: but “**mome**” I am not certain about. I think it’s short for ‘from home’ – meaning that they’d lost their way, you know ... well, “**outgribing**” is something between bellowing and whistling, with a kind of sneeze in the middle: however, you’ll hear it done, maybe – down in the wood yonder – and when you’ve once heard it you’ll be quite content”.

“Burda çoxlu çətin söz var. **brillig** – günorta saat dörd deməkdir ... demək, sonra **slithy** – aktiv və selikli sözlərinin birləşməsindən yaranıb. Burda **lithe** – aktiv sözü ilə eyni mənaya gəlir. Gördüyün kimi, bu portmanto kimidir – iki mənə bir sözün içərisinə yerləşdirilib ... Yaxşı, demək belə, sonra toves-nəsə porsuq kimi bir şeydir – Onlar kərtəkələyə oxşayırlar ... **to gyre** giroskop kimi durmadan dövrə vurmaq deməkdir. **To gimble** gimblet kimi deşiyin düzəlməsinə deyilir ... bu da **wabe** adlandırılır, bilirsən, çünki önündə və arxasında uzun yol gedir ona görə ... Yaxşı, sonra **mimsy** gəlir ki, bu da cılız və acınacaqlı sözlərinin birləşməsidir (al sənə bir portmanto daha). Və **borogove** – bu ətrafa səpələnən lələkləri ilə pərişan görünümlü bir quşdur – nəsə canlı bir yersilən kimi ... Yaxşı **rath** yaşıl donuzun bir növüdür. Amma **mome** – bu haqda əmin deyiləm. Fikirləşirəm ki, bu evdən sözünü deməyin qısa bir yoludur. Bilirsən də, burda “onlar yollarını itir-

mişdilər” mənasına gəlir... Yaxşı, **outgribing** – nəşə arada bir asqıraq olmaqla qışqırmaq və fit çalmağın arasında çıxan səsi bildirir. Onsuzda sən bunu praktik olaraq eşidəcəksən – bəlkə də, meşəyə gedəndə ...

Göründüyü kimi, L.Carroll dilə yeni daxil etdiyi sözlərin çətinliyini nəzərə alaraq Humpty Dumpty-nin dilindən həmin sözləri aydın şəkildə izah etmişdir. Lakin biz burada bəzi məsələlər daha da aydın olsun deyə müəllifin və Humpty Dumpty-nin də Alice soruşmadığı üçün geniş toxunmadığı nüanslar haqqında danışmağı lazım bilirik. Əvvəlcə yazıçının dilə gətirdiyi yeni termin portmanteau words-ə nəzər salaq. Yazıçı iki sözün birləşib yeni söz yaratmasını portmantoya bənzədərkən təxminən şəkil 3-ü nəzərdə tutmuşdur. Portmantonun iki hissədən ibarət olduğuna və bağlandığı zaman isə bütöv bir əşyanı əmələ gətirdiyinə görə müəllif iki sözün birləşməsindən yaranan sözdə tam fərqli məna ifadə etdiyi və birləşib bütöv olanı əmələ gətirdiyi üçün bu sözləri portmanto ilə müqayisə etmişdir. Carroll bu müqayisəni etdiyi zaman onun termin kimi dilə daxil olmasını heasblayıbmı, yoxsa yox, deyə bilmərik, amma dəqiq olan budur ki, bu gün Carroll həmin terminin yaradıcısı hesab olunur. İkinci olaraq toxunacağımız nüans isə məzmunundan aydın olsa da, Humpty Dumpty tərəfin aydınlıq gətirilməyən **to chortle** feilidir. İngilis dilində burada yaradılan digər sözlərə nisbətən daha işlək olanı da elə budur (portmanteau istisna olmaqla). Bu sözün mənası qəhqəhə çəkmək, şaqqanaq çəkərək gülmək deməkdir. Və bu söz də portmanteau sözlər siyahısındandır. Belə ki, chortle-chuckle (gülmək, yaxud yavaşdan gülmək) və snort (qışqırmaq, fıxırmaq) sözlərinin birləşməsindən əmələ gəlmişdir. Yəni normal bir gülüşlə həddindən artıq ucadan olan bir gülüşün arasında olan gülmə şəkli nəzərdə tutulmuşdur və buna görə də bugün qəhqəhə çəkib gülmək mənasında qəbul edilir. Bundan başqa buradakı **galumph** da portmanteau sözdür – Gallop (sürətli şəkildə qaçmaq) və triumph (qələbə, zəfər) sözlərinin birləşməsindən yaranmışdır. Odur ki galumph əsərdə zəfər qazandıqdan sonra cəld geri dönmək mənasında işlədilmişdir. Əsərdə Carroll tərəfindən bir qisim sözlər də işlədilmişdir ki, onların nə mənaya gəldiyini sadəcə əsərin məzmununa istinadən təxmin etmək olar. Belələrinə **vorpal**, **manxome**, **snicker-snack** sözləri misal ola bilər. Artıq yuxarıda Humpty Dumpty geniş izahı və bizim verdiyimiz kiçik qeydlərdən sonra Carroll əsərdə vermiş olduğu poemanın tərcüməsi məsələsinə qayıda bilərik. Lakin burada unutmamalı olduğumuz şey isə odur ki, deyildiyi kimi şeirdə bəzi sözlərin nə manada işləndiyi aydın deyil və bununla yanaşı məzmun etibarı ilə də real hadisələrdən bəhs etmədiyini nəzərə alsaq burada ancaq ümumi tərcümədən söhbət gedə bilər:

Günorta saat dörd idi və sürüşkən, porsuğa bənzər varlıqlar
O geniş yerdə, durmadan dövrə vurur, dəşik açırdılar;
Cılız və acınacaqlı olanların hamısı borogove quşları idi.
Və yaşıl donuzlar yollarını itirmiş halda qışqırırdılar.

‘Ehtiyatlı ol, oğlum, Jabberwock!
Dişləyən çənələr, tutan pəncələr!
Özünü qoru Jujub quşu və sən
Dəhşətli qəzəbə sahib Bandersnatch qaç!’

O, qılıncını əlinə aldı:
Uzun zaman düşməni axtardı –
Nəhayət yorulub Tumtum ağacının altında dilcəldi,
Və bir müddət orada fikir içində dayandı.

Və o, əsəbi düşüncələr içərisində dayanarkən,
Alov saçan gözləri ilə Jabberwock,
Qışqıraraq tulgey meşəsi boyunca irəlilədi
Və gəlib çatanda daha da çoşdu!

Bir! iki! Bir!iki! və içəriyə, içəriyə
Qılınc sürətlə içəriyə getdi!
O, onu öldürdü və başı ilə birgə
Zəfər qazanmış olaraq geri qayıtdı.

‘Nəhayət, sən onu öldürmüşsən Jabberwock?
Gəl qollarıma mənim ağıllı oğlum!
Oh nə qədər də sevincli bir gün! Calloh! Callay!
O, sevinclə şaqqanaq çəkərək güldü.’

Günorta saat dörd idi və sürüşkən, porsuğa bənzər varlıqlar
O geniş yerdə, durmadan dövrə vurur, dəşik açırdılar;
Cılız və acınacaqlı olanların hamısı borogove quşları idi.
Və yaşıl donuzlar yollarını itirmiş halda qışqırırdılar.

Lewis Carroll sadəcə bu əsərində deyil, “The Hunting of The Snark” əsərində də bu kimi yeni sözləri yaradaraq ingilis dilinə daxil etmişdir. Lakin onu da qeyd etməliyik ki, bu sözlərin hamısı yox, müəllif tərəfindən əsərlərində izahı verildiyi üçün tam aydın mənaya malik olanlar bu gün işlək

olmasına baxmayaraq, tam olaraq dəqiq mənası bilinməyən sözlərə danışmaq zamanı təsadüfi hallarda rast gəlinə bilər.

Son olaraq ingilis dilində çox populyar olan və Lewis Carroll-un “Alice’s Adventures in Wonderland” əsərinə istinadən yaradılmış **to be as mad as Hatter** (Hatter kimi dəli olmaq) və ya **to be as mad as March Hare** (March Hare kimi dəli olmaq) idiomlarına nəzər salaq. Artıq biz ingilislərin çay mədəniyyəti haqqında danışdığımız zaman Hatter və yoldaşları haqqında qısaca məlumat vermişik. Lakin burada birini Hatter və ya March Hare kimi dəli, yəni çılğın adlandırdıqda nəyin nəzərdə tutulduğuna daha dəqiq aydınlaşdırmaq lazımdır. Bu ikisinin və dostlarının ilk çılğınlığı, şübhəsiz, hər daim çay süfrəsində oturmuş olmalarıdır. Bildiyimiz kimi, Alice onların yanına gəlib çatdıqları zamanda onlar yenə çay içirdilər. Hətta çay içməyə o qədər bağlanıblar ki, buna görə də əyləncə vaxtlarını çay süfrəsində necə dəyərləndirməyin də yolunu tapıblar. Yəni məsələn, əylənmək istədiklərində bir-birini çaydanın içərisinə salmaq və ağzını qapamaq onlar üçün maraqlı bir oyundur. Alice orada olanda isə dostlar bu dəfə Dormouse-u çaydanın içərisinə salırlar. Təsədüfə deyil ki, Carroll bu çay süfrəsində olanları nəzərə alaraq onu **A Mad Tea-Party** (çılğın çay qonaqlığı) adlandırmışdır. Hatter-nin çaya olan bu dəli-cəsinə sevgisini biz kral və kraliçənin yanına bir əlində çay fincanı və bir əlində isə yağ-çörəklə getdiyi zaman daha aydın görürük. Əsərin bu yerində Ürəklərin kralı və kraliçasına məxsus olan şirniyyat oğurlanmışdır. Və ona görə də bura gələn insanlar şahidlik etmək üçün toplaşmış olacaqları gözləyirlər. Çünki çox adi bir səbəbə görə belə Ürəklərin Kralı və Kraliçası insanların edamına qərar verirlər. Belə bir şəraitdə isə Hatter ilk şahid olaraq çağırıldığında deyir (əlində çay fincanı, yağ-çörək olaraq):

“I beg your pardon, your Majesty,” he began, “for bringing these in: but I hadn’t quite finished my tea when I was sent for.” (səh. 167)

“Bağışlayın məni, Əlahəzrət,” deyərək o sözə başladı, “bunları bura gətirdiyim üçün: amma mənim bura gəlməli olduğum mənə deyiləndə mən hələ çayımı tamamilə bitirməmişdim.”

Göründüyü kimi, günün hər anında Hatter çay içmək çılğınlığı az deyilməmişcəsinə bir də çox rahatlıqla, səbəbsiz və demək olar ki, fikirləşmədən hər kəsi öldürə bilən kral və kraliçənin də yanına çay və yağ-çörəklə gəlmək kimi bir dəli cəsarəti də nümayiş etdirmişdir. Üstəlik, kral ondan papağını çıxarmasını tələb etdiyi zaman Hatter bunu etmir və səbəb olaraq da deyir ki, bu

papaq onun özünəməxsus olmadığına görə onu istədiyi an başından çıxarmağa da haqqı yoxdur. Bu cavabdan əsəbiləşən kral onda deməli bu oğurluqdur deyir. Lakin Hatter bununla razılaşmayaraq bildirir ki, bu oğurluq deyil, sadəcə olaraq onun özü papaqçdır və başındakı papaq da satış üçün nəzərdə tutulub. Odur ki bu papağın sahibi onun gələcək alıcısı hesab olunmalıdır. Hər halda bu sözləri belə rahatlıqda və belə bir situasiyada deyə bildiyinə görə, belə xalq Hatter ilə əlaqəli yuxarıdakı idiomu yarada bilərdi, amma şübhəsiz idiomun yaranmasında onun və dostlarının çayla əlaqədar macəraları da önəmli rol oynamışdır.

Bu idiomda bəzən Hatterin yerinə March Hare-in adının çəkilməsinə gəldikdə isə onu deyə bilərik ki, burada da Hatter-nin etdiyi səviyyədə olan çilgünlüklər nəzərdə tutulur. Çünki March-Hare Hatter-nin dostudur, ona görə də çay macəralarında bir yerdə çilgünlük etdikləri kimi, kral və kraliça qarşısındakı göstərdikləri rahatlıq etibarını ilə də oxşar xüsusiyyətlərə malikdirlər. Bununla yanaşı belə bir fikir də mövcuddur ki, March-Hare-in adı ilə bağlı yaranan idiomda dovşanların çoxalma dövründə hoppanmaları da nəzərə alınmışdır. Hər halda bu bir ehtimaldır və dəqiq olanı isə onun da dostu kimi çilgün olmasıdır. Sonda məlumat üçün elə buradaca onu qeyd edək ki, məsələnin nə yerdə olduğunu başa düşdükdən sonra bu iki dost əvvəlki çilgünlüqlərini bir kənara qoyub aradan çıxmağın yollarını axtarmaqda gecikmirlər və sonda əsərdə Hatter-nin fürsət tapıb hadisə yerində qaçışı şəkildəki kimi təsvir oluna bilər.

Edward Lear, Thomas Grey, Geoffrey Chaucer, John Maddison Morton və ingilis dili

Bu müəlliflərin İngilis dilinə gətirmiş olduğu yeni söz və idiomlar haqqında danışmadan öncə onu qeyd edək ki, bu idiom və sözlər say etibarilə bizim burada toxunacaqlarımızdan daha çoxdur, lakin biz burada daha işlək və müəyyən mənada daha maraqlı olanları haqqında danışacağıq.

İlk olaraq Edward Lear-in İngilis dilinə gətirmiş olduğu yeni bir sözə nəzər salaq. Bildiyimiz kimi, spoon qaşığı deməkdir. Lakin bu qaşığı nə üçün istifadə etdiyimizdən asılı olaraq, ona başqa sözlər də əlavə edə bilərik. Məsələn, bu tea spoon (çay qaşığı), coffee spoon (kofe qaşığı), soup spoon

(şorba içmək üçün qaşığı), dessert spoon (şirniyyat yemək üçün qaşığı), dinner spoon (yemək qaşığı), salad spoon (salat qaşığı), ice Cream spoon (dondurma qaşığı) və s. ola bilər. Və biz bunların adlandırılmasına baxdığımız zaman aydın olur ki, nəyə görə belə bir adlandırma aparılıb. Yəni məsələn, çay qaşığının nə üçün çay qaşığı adlandırılması hər halda bir o qədər də qaranlıq deyil. Bu prinsipi digərlərinə də aid etmək olar. Lakin İngilis dilində bu siyahıya daxil olmayan və **runcible spoon** deyə adlandırılan bir qaşığı növü də mövcuddur. Yəqin ki, ilk baxışda bunun nə üçün digərlərindən fərqli bir prinsipə görə adlandırılması və bu prinsipin nə olması ilə bağlı suallar yarandı. Bu sualın yaranmasına səbəb isə ilk baxışda bu sözün yaranmasında xüsusi bir prinsipin görünməməsidir. Bu isə çox təbiidir. Çünki, bu sözün yaranmasında xüsusi bir prinsip axtarmaq mənasızdır.

runcible spoon

Və əgər bu sözü dilə gətirən Edward Lear xüsusi bir prinsip düşünərsə, belə bu bu gün bizə aydın deyildir. Artıq məlum oldu ki, bu sözün yaradıcısı E.Lear-dir. Və müəllif runcible spoon deyərəkən, təxminən, şəkildəki kimi bir qaşığı nəzərdə tutmuşdur. Ümumən bir çox əsərində bu qaşığı növündən bəhs etsə də, bu qaşığı növünün dilə daxil olmasına əsas təsiri müəllifin “The Owl and The Pussy-Cat” (Bayquş və pussy pişik) əsəri göstərmişdir. Bu kiçik həcmli əsərdə qeyri-real görünən hadisələr baş verir. Onu da qeyd edək ki, buradakı pussy sözünün pişiyi əzizləyərəkən istifadə olunan müraciət şəkli olduğu düşünülür. Əsərdən məlum olur ki, Bayquş və Pussy-Pişik armud yaşılı bir qayıqda dənizdə gedirlər. Yanlarında isə bal və bir miqdar pul var. Yolda Bayquş balaca gitarını götürüb mahnı oxumağa başlayır. Musiqisində isə durmadan Pussy-Pişiyin gözəlliyindən və özünün ona olan sevgisində danışır. Pussy sonda Bayquşa evlənməyi təklif edir. Bayquş bununla razılaşırsın, amma onlar evlənmək üçün üzükləri olmadığından bir il, bir gün üzüb Bong adlı ağacın böyüdüüyü yerə çatırlar. Və burada burnunun ucunda üzük olan bir donuzla rastlaşırlar. Onu razı salıb üzüyü ondan aldıqdan sonra növbəti gün evlənilirlər. Bundan sonra onların bir yerdə nahar etməsi aşağıdakı kimi təsvir olunur:

They dined on mince, and slices of quince,
Which they ate with **a runcible spoon;**

Onlar doğranmış ət və dilimlənmiş heyva ilə nahar etdilər,
Bu şeyləri onlar runcible-ucunda yarıqlar olan qaşığı ilə yedilər.

Beləliklə, Bayquş və Pussy-Pişiyin evləndikdən sonra nahar zamanı istifadə etdikləri bu qaşığın adı Edward Lear tərəfindən özünəməxsus şəkildə verilmiş olur.

Haqqında danışacağımız növbəti söz isə **madding**-dir. Mad sözünün dəli, bəzən çılğın mənasını ifadə etdiyi artıq məlumdur. Madding isə əsas olaraq “dəli olmuş” deməkdir, lakin çılğın olan, dəli kimi hərəkət edən mənalarında da başa düşülə bilər. Bu sözə ilk dəfə Thomas Grey-in əsəri olan “Elegy Written in a Country Churchyard” (Kənd qəbiristanlığında yazıya alınmış elegiya) poemasında rast gəlinir. Əsər haqqında geniş məlumat verməsək də, burada madding sözünün tam mənasını başa düşmək üçün əsərin mövzusunə qısa da olsa, toxunmağı lazım bilirik. Hələ əsərin əvvəllərindən böyük bir kədər duyulur. Bayquşun səsi ilə yazıçı bu kədəri bir az da böyüdür. Və bundan sonra müəllif birbaşa kənd qəbiristanlığına çevrilir. Grey göstərir ki, hamı bir gün öləcək və təbii ki, ölənlə birlikdə onun bütün həyatı boyu dəyər verdiyi sosial statusu, gözəlliyi, var-dövləti də ölümə məhkumdur. Sonra kasıb fermerlərin qəbrinə çevrilir və özlüyündə düşünür ki, bəlkə onlar da bir vaxtlar imperator, musiqiçi, yazar olma potensiallarına malik olmuşdurlar. Lakin həm də fikirləşir ki, onlar varlı təbəqədən uzaq durmaqla öz təmizlik-lərini də qoruya biliblər. Elə burada yazıçı, həmin varlı şəxsləri, siyasətçiləri və bu qəbildən olan digərlərini və onların mühitindən kənar olduqları üçün xoşbəxt olan kasıbları aşağıdakı kimi təsvir edir:

Far from the madding crowd's ignoble strife,

Their sober wishes never learned to stray;

Dəli olmuş kütlənin alçaq fitnəsindən uzaq

Onların təmiz arzuları heç vaxt yoldan azmağın nə demək olduğunu bilmədi.

Göründüyü kimi, burada təsvir olunan dəli olmuş kütlə yuxarıda qeyd olunan varlılar və digərləridir. Ona görə də aydın olur ki, bu söz burada heç də müs-bət mənada işlədilməmişdir. Odur ki bu söz bu gün də istər dəli, istərsə də çılğın şəklində istifadəsi zamanı müsbət mənə ifadə etmir.

Müasir İngilis dilində bir şəxs vaxtı olmadığını, məşğul olduğunu bildirmək istədikdə müxtəlif ifadələrdən istifadə edə bilər. Bunlara aşağıdakıları misal göstərə bilərik:

I am busy; I'm swamped; I'm snowed under; I don't have any time to breathe; I don't have time to think; Not a moment to spare; my diary is full; my agenda is full; I have other priorities; I'm overstretched; I've got a lot to do; I'm up to my ears və s.

Lakin əgər məşğulam, işim başımdan aşır yerinə daha poetik bir ifadəyə ehtiyac varsa, o zaman belə deyilir: **I'm as busy as bees** (Mən arılar kimi

məşğulam). Yəqin ki, nə üçün məhz arı sualı ağıla gələn ilk şey olacaq. Şübhəsiz arıların çalışqan olması hamıya məlumdur, lakin bu da var ki, axı qarışqaların çəkdiyi zəhmətin də arılarınkindən aşağı olduğunu düşünmək olmaz. Buradakı əsas sual isə bu ifadədə nə üçün başqa bir canlına deyil məhz arının seçilməsidir. İlk baxışdan bu sualın cavabını axtarmağa ehtiyac yoxmuş kimi görünür. Nəticədə bir xalq məşğul olmasını, arı ilə digər də qarışqa və ya başqa bir canlı ilə müqayisə edə bilər. Lakin elə buradaca onu qeyd etməliyik ki, İngilis dilinə bu ifadə təsadüfən daxil olmamışdır. Onun yaradıcısı Geoffrey Chaucer-dir. Chaucer özünün məşhur əsəri olan “Canterbury Tales” (Canterbury hekayələri) də bu ifadədən istifadə etmişdir. Qeyd olunan yazıçılar arasında son olaraq John Maddison Morton-ın ingilis dilinə göstərmiş olduğu təsirdən bəhs edəcəyik. Məlumdur ki, bir-biri ilə görüşmək istəyən, amma boş vaxtları eyni anda olmayan kifayət qədər insan vardır. Odur ki, belə situasiyanı ifadə etmək üçün də kifayət qədər söz və ifadənin olduğu qərribə səslənməz. Biz bu dəfə burada digər alternativlər haqqında deyil, Mortonun yazmış olduğu əsər vasitəsilə dilə daxil olan idiomdan danışmağı lazım bilirik. Bu idiom belədir: **Box and Cox** (və yaxud **to be Box and Cox**)-Box və Cox kimi olmaq. İdiomdan məlum olduğu üzərə Box və Cox şəxs adlarıdır. Lakin bu şəxslərlə bir-biri ilə görüşə bilməyən şəxslərin nə əlaqəsi olduğunu öyrənmək üçün yazıçının eyniadlı əsərinə nəzər salmalıyıq. Əsərdə Box və Cox-un hər ikisi xanım Bouncer-nin evində kirayə qaldığı göstərilir. Bu obrazlar geyim tərzlərinin müxtəlifliyinə görə bir-birindən ciddi şəkildə fərqlənirlər. Belə ki, Box-un şapqası qara, gödəkçəsi qısa olduğu halda bunun əksinə olaraq Cox-un gödəkçəsi uzun, şapqası isə ağıdır. Box nəşriyyatda işləyir və Cox isə papaqçıdır. Ev yiyəsi Box-un gecə, Cox-un isə gündüz saatlarında işlədiyini və buna uyğun olaraq da Cox-un Gecə Box-un isə gündüz evə gəldiyini nəzərə alaraq bir evi təbii ki, onların xəbəri olmadan eyni anda iki adama kirayə verir. Ona görə də hər gün Box sabah saatlarında nəşriyyatdan evə gələrkən Cox həmin anda işə getdiyindən onlar bir-birini sadəcə kənardan görür və danışmaq şansına sahib olmurlar. Şübhəsiz, bu halın hər gün bu şəkildə təkrarlanması üçün xanım Bouncer də əlindən gələni gədir. Düzdür, hər iki kirayəçi tez-tez evdən getdikdən sonra nələinsə yerinin dəyişdiyini, nəyinsə yoxa çıxdığını ev sahibinə deyir, amma Bouncer buna günahkarın pişik olduğunu deyərək, nəhayət, məsələni həll edir. Tutarlı bəhanəyə baxmayaraq bir dəfə Cox tənqə gələrək deyir ki, evdən tütün iyi gəlir və bunu pişiyin etdiyinə inanmaq çətinidir. Lakin sonda bu iki şəxs təsadüf nəticəsində eyni vaxtda evə gəlməyə nail olurlar. Və təbii olaraq əvvəlcə hər ikisi buranın onun evi olduğunu iddia edərək digərinin buranı tərk etməsini tələb edir. Lakin yekunda məsələnin nə

yerdə olduğunu başa düşür və ev sahibinə yeni otaq istədiklərini bidirirlər. Əsərdə baş verən hadisələr bunlarla yekunlaşmasa da burada qeyd olunan epizodlardan yuxarıdakı idiomun mənşəyi tamami ilə aydın olur. Son olaraq onu da qeyd edək ki, hadisələrin gedişatında bu iki şəxs arasında olan münasibət yaxşılaşmağa başlayır. Yəni elə bununla əlaqədar olaraq da bu gün iki şəxs Box və Cox-a bənzədildiyi zaman, əsasən, onların dost münasibətində olduğu və görüşmək istəyib görüşə bilmədiyini nəzərdə tutulur. Və görüşə bilməmələrinin əsas səbəbi isə birinin zamanı olanda digərinin boş vaxtının olmamasıdır. Eyni anda boş vaxtlarının olmaması əsərin əvvəllərində Box və Cox-un bir-birlərindən xəbərsiz eyni evdə kirayəçi olduqları zamanla bağlıdır, bu idiomun adətən iki dost haqqında deyilməsi əsərin sonlarına doğru onların münasibətlərinin müsbətə doğru dəyişməsi ilə bağlıdır.

Adolf Huxley, George Orwel və ingilis dili

Gəlin əvvəlcə bugün necə bir dünyada yaşadığımıza qısa bir nəzər salmaq və şərti olaraq müasir dövrü də Yeni Dünya adlandırmaq. Nə görürük bu Yeni Dünyada? İlk əvvəl yaxşı xəbərlərdən başlamaq istəsək, keçmişə nəzərən inkişaf. İnkişafa isə öz növbəsində dünyanın istənilən yerində olan şəxslərlə canlı bağlantı qurmaq, beləliklə, onların biliklərindən yararlanaraq öz fikirlərini bölüşmək, aya çıxmaq, ümumən, səmanı da insan gücünə tabe etməyə çalışmaq, yeni texnologiyalar vasitəsilə bir çox suallara cavab tapmaq və bu qəbildən olub digər şeylər. İndi isə əsas məsələyə, yəni pis xəbərlərə keçid edək: İnsanlar rahatlıqla bir-birinə yalan deyə bilər, rahatlıqla bir-birini öldürə bilər, oğul anası ilə, ata qızı ilə cinsi əlaqədə olmağı arzu edə bilər, dostun səni puldan ötrü və ya da digər bu kimi bir səbəbdən ötrü arxadan bıçaqlaya da bilər, bu dünyanın belə olduğunu görüb məcburən içində olan şeytani ortaya çıxarıb onunla yaşaya da bilərsən (nəticədə Yeni Dünyanın mələyə görə olmadığını başa düşmək o qədər də çətin deyil), lazım gəlsə, məcbur olub şərəfini, ləyaqətini də itirə bilərsən, arxanı çevirdiyin anda ərin və ya arvadın o anda sənə xəyanət də edə bilər, bunun üzərinə sən də ona xəyanət edə bilərsən, əxlaqsızlığın daha da professional şəkildə həyata keçirilməsi üçün xüsusi ilə qadınlara özəl (yaxın gələcəkdə kişilər üçün də gözlənilir) əxlaqsızlıq haqqında mühazirələrin oxunduğu universitet də görə bilərsən, əxlaqsızlıq etdikdən sonra yuyunmaqla təmizə çıxdığını düşünən və ya əxlaqsızlığın özünün təmizlik olduğunu düşünən insanlara da rast gələ bilər, özü-özü ilə və ya maşını ilə, qısaşı şəhərvət anında gözünə nə xoş gəlsə

onun ilə evlənən insanlardakı rastlaşa bilərsən və s. Qısaı ağla gələn və ağıla gəlməyən nə olsa edə bilərsən. Amma qətiyyətlə narahət olmağa dəyməz, niyə bilərsən? Çünki bu sadaladıqlarımız mədəniyyətin bir parçasıdır, yəni narahətçiliyə heç bir əsas yoxdur. Məhz bu qədər azad düşüncəyə önəm verilən bu dünyanı isə yalnız **Yeni Dünya** adlandırmaq qətiyyətlə düzgün olmaz, odur ki, gələn bu dünyanı Adolf Huxley-in sözləri ilə **Cəsur Yeni Dünya** adlandırmaq. Cəsur Yeni Dünyamıza da baxış keçirdiyimizə görə artıq ingilis dilindəki **Brave New World** (cəsur yeni dünya) ifadəsinə nəzər sala bilərik. Əvvəlcə onu deyək ki, bu idiom iki mənada istifadə olunur. Yəni bizim yuxarıda sadaladığımız yaxşı xəbərlərə istinadən ilkin mənada tarixin cəmiyyətdə baş verən dəyişikliklərlə bağlı yeni və inkişafda olan dövrü nəzərdə tutulur. Bu şəkildə müsbət mənada istifadəsi isə Shakespeare-in “The Tempest” əsərində işlənmə şəkli ilə bağlıdır. Amma biz bu idiomun müsbət yox, mənfi mənada istifadəsinə nəzər salacağıq ki, bu da Adolf Huxley-in 1932-ci ildə yazmış olduğu “Brave New World” romanı ilə əlaqəli olaraq ortaya çıxmışdır. Və mənfi mənada bu idiom bizim yuxarıda qeyd etdiyimiz pis xəbərləri ifadə etmək üçün istifadə olunur. Müasir dövrdə də əsasən bu mənada işləkliyi ilə seçilir. Əsərdə, təxminən, bizim verdiyimiz pis xəbərlərdən bəhs olunur. Lakin, şübhəsiz, bizim dediklərimiz 21-ci əsrə, Huxley-in əsərindəki mənfi hallar isə 20-ci əsrə ahatə edir. Odur ki bu gün olan mənfi halları Huxley zamanında bir az daha fəqli şəkildə görə bilərik. Lakin biz burada onların hamısını deyil idiomu tam mənası ilə anlamağa yetəcək qədərini təhlil edəcək və bu əsərdə olan, hazırda işlək idiomlardan da heç geri qalmayacaq dərəcədə populyar statlara nəzər salacağıq. Əsərdə təsvir olunan yeni dünya Shakespeare-i oxumağı mənəsiz sayan, İncil və Allah haqqında düşünməyi vaxt itkisi hesab edən, yeni nəsli kişi və qadının cinsi əlaqəsi yekununda yox, xüsusi tibbi üsullarla əldə edən bir dünyadır. Bu dünyanın nümayəndələri nəsə bir problemlə rastlaşan kimi soma içib özünü manqurtlaşdırmaqdan xüsusi zövq duyur. Bu yeni dünya ilə yanaşı birdə vəhşilərin yaşadığı yerdən bəhs olunur. Burada onu deməyi vacib bilir ki, əsərdəki yeni dünyanın nümayəndələri üçün vəhşi sayılan şəxslər əslində əsil mədəniyyət sahibi olan, əxlaqlı insanlardır. Bu “vəhşi”lərin əsas nümayəndəsi isə John-dur. Biz çox dərinə varmadan John və yeni dünyanın bariz nümunəsi olan Lenina arasında yaşanan bir hadisəyə diqqət yetirək. Bunun üçün Lenina-nın kim olduğunu bilməliyik. O, elmi işçidir və indiyə qədər də, saysız-hesabsız sevgililəri olmuşdur. Lakin biz onlardan Henry Foster, Bernard-ın adını çəkməklə kifayətlənirik. Burada inanılmaz olanı isə bunlardan Henry Foster-lə 4 ay kimi “uzun” bir müddət sevgili olmağın öhdəsindən gələ bilməsidir. Nəhayət, “vəhşi” insanların yaşadığı yerə gedərkən burada

John-u görür və şəhvətin təsiri ilə onunla da cinsi yaxınlıq etməyi arzu edir. Bu niyyətdən xəbərsiz olan və Lenina-nı təmiz bir məhəbbətlə sevən John isə onunla bir evdə olmaqdan çəkinmir. Lakin, bir anda Lenina-nı qarşısında çılpaq şəkildə və şəhvət əsəri olaraq görəndə isə özünü itirir. Hərçənd qadın niyyətinə çatmaq üçün çox israr edir, amma John-un qəzəblə ard-arda ona İmpudent strumpet (həyasız fahişə) deyərək müraciətindən sonra paltarlarını geyinib başqa bir otağa qaçmağa məcbur olur. Bu hadisələrin üzərinə yeni dünyanın iyrəncliyi qarşısında heyrətə düşən John yeni dünya və köhnə dünya haqqında olan bəzi suallarını yeni dünya nümayəndəsi olan Mustapha Mond-a ünvanlayır. Bu sualların içərisində vacib olanlarından biri də aşağıdakıdır:

– “But if you know about God, why don’t you tell them? asked the Savage indignantly. “Why don’t you give them these books about God?”

– “For the same reason as we don’t give them Othello; They are old; They’re about God hundreds of years ago. Not about God now.”

– “But God doesn’t change.”

– “Men do, though.”

– “Amma əgər siz Allahın varlığı haqqında bilirsinizsə, niyə görə onlara bunu demirsiniz?” – deyərək Vəhşi (John nəzərdə tutulur-müəllif) çox əsəbi şəkildə soruşdu. “Nə üçün siz onlara Allah haqqında yazılmış olan bu kitabları vermirsiniz?”

– “Othello-nu nəyə görə vermiriksə, ona görə. Onlar köhnədir. Onlar yüzillər bundan öncənin Allahı haqqında yazılıb. İndinin Allahı haqqında yox.”

– “Amma Allah dəyişməyib”.

– “İnsanlar dəyişib”.

Yuxarıdakı dialoqdan da məlum olur ki, yeni dünya Shakespeare-i, Allah haqqında yazılan kitabları, dini köhnə hesab edir. Ona görə ki, insanlar yenidir. Onsuz da Shakespeare-i oxuyub başa düşməyəcəkləri əvvəldən məlum ola-ola nəyə görə boş yerə vaxt itirməlidirlər ki? Lakin maraqlısı odur ki, bu sözlərin üzərinə bir də bu yeni dünyanın mədəniyyətin, özünün isə vəhşi, sivilizasiyadan uzaq bir yaşamın parçası olduğunu gördükdə John-un heyrəti artmaqda davam edir. Və nəhayət evə qayıtdığı zaman Helmholtz ondan nəsə yeyib-yemədiyini soruşur və bundan sonra John-dan aşağıdakı cavabı alır:

Savage nodded. “**I ate civilization.**”.....

“It is poisoned me; I was defiled. And then,” he added, in a lower tone, “I ate my own wickedness.”

Vəhşi (John-müəllif) başını yellədi (ac olmadığını bildirmək üçün-müəllif).

“**Mən mədəniyyət yeyib gəlmişəm**”...

“Bu məni zəhərlədi. Mən murdarlandım. Və sonra” o daha alçaq tonla əlavə etdi, “Mən öz içimdəki əclaflığı, şeytanlığı yedim”.

Yuxarıda qara hərflərlə qeyd olunan cümlə əsərdə olan ən populyar sitatlardan biridir. Buradan və əvvəlki misallardan da aydın olur ki, Brave New World necə bir dünyadır. Və Huxley-ə istinad olunan idiom da hansı mənanı ifadə edir. Yəni əgər kimsə müasir dövrü əsas alaraq dünyanı brave new world adlandırsa, bu o deməkdir ki, bu idiomdan istifadə edən şəxsə görə hazırda dünya əsərdə təsvir olunan kimidir.

1937-ci il ... qanlı faciələrin baş verdiyi o il. Neçə-neçə insanın qürurunun, mənliyinin, şəxsiyyətinin, layaqətinin tapdalandığı, alçaldığı və buna razı olmayanların isə amansızca öldürüldüyü o il. Yəqin ki, söhbətin nədən getdi-yini tarixdən az da olsa məlumatı olan hər kəs başa düşdü. Amma kiminsə bilməmə ehtimalını və ehtiyat ığidin yaraşığıdır ata sözlünü əsas alaraq biz həmin tarixdə olanlara çox qısa da olsa nəzər salaq. Məlum olduğu kimi, həmin tarixdə SSRİ rəhbərliyinin hakim olduğu yerlərdə repressiyalar başlamışdı. Əlbəttə ki, bu repressiyalar Azərbaycandan da yan keçməmiş, bizim də neçə-neçə ziyalımızın ölümü ilə müşaiət olunmuşdu. 1937 və ondan sonrakı illərə baxdığımızda Mikayıl Müşfiq, Hüseyn Cavid və digər sənətkarlarımızı isə xatırlamamaq əldə deyil. Lakin biz burda onlardan yox, SSRİ prinsiplərini Azərbaycan və digər SSRİ tərkibinə daxil olan ərazilərdə şərefini satmaqla qəbul etməyə zorlanmış olanlardan bir nümunə üzərində bəhs edəcəyik. Zirzəmilər ... Ordakı işgəncələr ... İstəmədiyi halda, bu quruluş qəbul etdiyini deməyə məcbur edilmiş ağızlar ... Bu işgəncələrdən qurtulmaq üçün dostunu belə düşünmədən satanlar ...

Yəqin düşünürsünüz ki, onlar istəsələr ölməyi də seçə bilərdilər və bununla da öz ləyaqətlərinin sındırılmağına da icazə verməzdilər. Bu düşüncə özlüyündə çox yaxşıdır və bizcə də hər bir şəxs şərefini, ləyaqətini üstün tutub rahatlıqla ölümü seçməlidir. Amma gəlin baxaq görək ki, bu ölüm şansı bizə verilənə qədər gözlədiyimiz yer beşulduzlu hoteldir, yoxsa yox. Hər halda, bu suala neqativ cavabın artıq verilmiş olduğuna inanıram. Yəni ölüm seçimi verilməyə qədər keçən dövrə dözmək üçün isə böyük bir iradəyə sahib olmaq lazımdır ki, hamının da bəhs olunan iradəyə sahib olmadığını düşünmək bir qədər də qəribə səslənməməlidir. Və bizə görə iradəyə malik olmayanları da günahlandırmaq ədalətli deyildir. Nəticədə o zirzəmilərdə ona ağın qara, 2+2-nin isə beş olduğunu əzizləyərək öyrətməyiblər. Məhz elə burada bizim yuxarıda danışdığımız hadisələrin İngiltərədə baş versə (İngiltərənin SSRİ tərkibində olmadığını nəzərə alaraq) hansı şəkildə özünü göstərə biləcəyi haqqında qısa olaraq xəyal edək. Amma, narahatlığa heç bir əsas yoxdur, çünki bunu gözlərimizin önündə canlan-

dırmaq üçün xəyal qurmaqdan ziyadə, George Orwel-in 1949-cu ildə yazdığı “1984” əsərinə nəzər salmaq kifayətdir. Lakin bizim buradakı əsas məqsədimiz bu əsərə istinadən İngilis dilinə daxil olan yeni söz və ifadələri araşdırmaqdır. İlk olaraq, bunlardan ən məşhur və işlək olanlarının bəzilərin burada qeyd edirik:

Doublethink (ikili düşüncə); Big Brother (Böyük qardaş); Duckspeak (ördək danışığı); Facecrime (üz cinayəti); Ownlife (şəxsi həyat); Good-thinkful (yaxşı düşüncəli); BlackWhite (qara ağ); Two and Two Make Five (iki üstəgəl iki beş edir); War is peace (müharibə sülhdür); Thought Police (düşüncə polisi) və s.

Yuxarıda qeyd olunan söz və ifadələri başa düşmək üçün əsərə nəzər salmalıyıq. Əvvəlcə onu qeyd edək ki, bu əsər adından da görüldüyü kimi 1949-cu ildə yazılmasına baxmayaraq, 1984-cü ildə olacaqlar haqqında bəhs edir. Burada SSRİ-yə bənzər bir quruluşun İngiltərədə də yaradıldığı və **Oceania** adlandırıldığı göstərilir. Bu yeni quruluşa görə inqilabdan əvvəl olan bütün hər şey sadəcə bir heç olmuşdur. Yalnız inqilabdan sonrakı dövrdə İngiltərə çiçəklənməyə və inkişaf etməyə başlamışdır. Məhz bu düşüncəni əsas alan qəzetlər və kitablar da İngiltərənin rifahını durmadan bu inqilabla bağlamaqdadırlar. Uşaqlar üçün yazılmış belə tarix kitablarından birinə nəzər salan əsərin əsas obrazı Winston burada olan məlumatların bir qismini öz gündəliyinə köçürərkən biz də burada inqilabın rolunun nə dərəcədə şişirdilməsinə şahid oluruq:

In old days ... before the glorious Revolution, London was not the beautiful city that we know today. It was a dark, dirty, miserable place where hardly anybody had enough to eat and where hundreds and thousands of poor people had no boots on their feet and not even a roof to sleep under ... but in among all this terrible poverty there were just a few great big beautiful houses that were lived in by rich men who had as many as thirty servants to look after them. These rich men were called capitalists ...

Keçmiş günlərdə ... möhtəşəm İnqilabdan əvvəl, London bu gün bizim gördüyümüz kimi gözəl şəhər deyildi. İnsanların güclə yeməyə nəsə tapdığı, yüzlərlə, minlərlə kasıbın ayağına geyinməyə çəkmə, altında yatmağa başının üzərində bir damın tapılmadığı qaranlıq, çirkli və acınacaqlı bir yer idi ... Amma bütün bu dəhşətli kasıbcılığın içində özlərinə xidmət üçün 30-a qədər qulluqçu saxlayan varlılara məxsus çox az sayda böyük və gözəl evlər də var idi. Bu varlı adamlar kapitalist adlandırılırdı ...”

Lakin Winston qorxaraq da olsa, keçmiş haqqında düşünmək və burada verilən məlumatların doğru olub-olmadığını bilmək istəyirdi. Təəssüf ki, bütün əsər boyu görəcəyimiz o məşhur ifadə – **“Big Brother is watching**

you” (Böyük qardaş səni izləyir) onun yolunu kəsir və beləcə düşünmək istədiyi şeyləri düşünməməyi seçirdi. Buradakı Big Brother isə Oceania-yanın rəhbəridir ki, biz onu Lenin və ya Stalinlə müqayisə edə bilərik. O, telescreen deyilən xüsusi cihazla insanlara məlumat verir və əgər onun istəyi xaricində nəse düşündüyünü görsə lazımı xəbərdarlığı edirdi. Və hər kəs onun dediklərinə qeyd-şərtsiz inanmalı idi. Əgər inanmasa belə əsərdəki adlandırılış tərzilə desək, yeni danışıqda (newspeak) olan yeni söz **doublethink**-in tələbinə görə inanmasa da, inanmalı idi. Çünki ona başqa seçim verilmirdi. Nəhayət, yaranan ikili düşüncənin yekununda **Goodthinker** sözünün tələblərinə cavab verən insan modeli ilə yekunlaşmalı idi. Belə ki, Big Brother-nin dediklərinə inananlar əlbəttəki yaxşı, doğru düşüncəli olanlardır. Və bu insanlar heç bir çətinlik çəkmədən qaraya ağı deməyə nail olmuş, beləliklə də yeni danışıqdakı BlackWhite sözünün də yaradılmasında məqsədə nail olmağı bacarmışlar. Bütün bu ciddi nəzərə baxmayaraq Winston inqilabdan əvvəlki həyatla maraqlanmaq riskini alır. Bir gün qədimdən qalan əşyaların satıldığı mağazaya yolu düşür və buradakı əşyaların gözəlliyini, onların inqilabdan əvvəlki dövrə aid olduğunu bildikdə isə şübhələri bir az artır. Araşdırmalarına davam etdiyi müddətdə bir qadının onu izlədiyini görüb onun Big Brother-nin adamı olduğunu düşünərək tələş keçirir və, nəhayət, bunun belə olmadığını, Julia adlanan bu qadının sadəcə onunla yaxınlıq etmək istədiyini öyrəndikdə isə araşdırmalarına bu qadınla davam edir. Əlbəttə ki, aralarında olan yaxınlığı isə gizli şəkildə həyata keçirirlər. Çünki bu dövrdə Big Brother-nin istəyindən kənara çıxdıkları üçün cəzalana bilərdilər. Nəhayət, Julia üçün heç bir əhəmiyyətə malik olmasa da, hər ikisi onlar kimi şübhə içərisində olan insanlarla əlaqə quraraq (əslində, özləri də bilmədən satqınlarla) Emmanuel Goldstein-in yeni cəmiyyətin həqiqətlərindən bəhs edən kitabını əldə edib oxumağa nail olurlar (Oxumaq dedikdə Winston-un oxumağı və Julia-nın isə qulaq asa-asa yatmağı nəzərdə tutulur). Bu kitabı oxuduqdan sonra isə təbii olaraq Oceania-yanın təbliğ etdiyi “War is Peace” (müharibə sülhdür); “Freedom is Slavery” (azadlıq qul olmaq deməkdir); “Ignorance is Strength” (cəhalət gücdür) şuarlarının da mənasızlığı ortaya çıxmış olur. Lakin bu kitabın oxunduğu gecə Big Brother-nin gözündən yayınmır və tezliklə **Thought Police** (Düşüncə polisi) tərəfindən həbs olunurlar. Şübhəsiz, burada onlara nə cür işgəncələrin verildiyi isə ümumən təsəvvür oluna bilər. Lakin misal olaraq verilən elektriki və təbii ki, 101 nömrəli otaqda olan işgəncələri göstərə bilərik. Bu işgəncə zamanlarından birində O’Brien və Winston arasında aşağıdakı söhbət baş tutur:

O'Brien held up his left hand, its back towards Winston, with the thumb hidden and the four fingers extended.

'How many fingers am I holding up, Winston?'

'Four'.

'And if the party says that it is not four but five-then how many?'

'Four'.

... the needle went up to sixty.

'How many fingers, Winston?'

'Four! Four! What else can I say? Four!'

O'Brien sol əlinin arxa tərəfini baş barmağı qatlanmış şəkildə qaldıraraq Winston-a tərəf çevirdi və dörd barmağı göründü.

– 'Mən neçə barmaq tuturam, Winston?'

– 'Dörd'.

– 'Bəs yaxşı əgər partiya deyirsə ki, dörd yox beşdi onda necə?'

'Dörd.'

... Əqrəb 60-a qalxdı (elektrikin nə qədər verilməsini müəyyənləşdirmək üçün olan cihazdakı əqrəbdən söhbət gedir-müəllif).

'Neçə barmaq, Winston?'

'Dörd! Dörd! Axı mən başqa nə deyə bilərəm? Dörd!'

Buradan da məlum olur ki, Winston ilk əvvəllər ikilidüşüncəni qəbul edib qaraya ağ deməyi bacarmır. Odur ki, onun işgəncələri davam edir və nəhayət özü də 2+2-nin 5 etdiyinə inandığı anda bu işgəncələr azalmağa və Julia-nı satdığı anda isə sona yaxınlaşmağa başlayır. O artıq günahı Julia-ya atıb özünü qurtarmağın dərdinə düşdükdə Big Brother rejiminin sabiq və-təndaşına çevrilir. Bu halı yazıçı əsərin əvvəllərində də müşahidə olunan aşağıdakı şeirlə təsvir edir:

Under the spreading chestnut tree
I sold you and you sold me:
There lie They, and here lie we
Under the spreading chestnut tree.

Ətrafa qol-budaq atmış şabalıd ağacının altında
Mən səni satdım, sən də məni:
Orada onlar və burda da biz yalan danışırıq
ətrafa qol-budaq atmış şabalıd ağacının altında.

Bələliklə, aydın olur ki, bugün Big Brother və ya Big Brother is Watching you deyəndə xüsusilə dövlətdəki rəhbər şəxslər və onların xalq

üzərindəki, zorakı rejimi nəzərdə tutulur. Əgər hər hansı bir dövlətə istinadən bu söz və ifadə istifadə olunursa, bu zaman əlavə olaraq həmin dövlətdə söz azadlığının yoxluğu, insanlara azad seçim hüququnun verilmə-diyi, haqqını tələb edənlərin müxtəlif üsullarla susdurulduğu haqqında danışımağa ehtiyac yoxdur. Çünki qeyd olunan idiomlar bütün bu məna yükünü öz üzərində daşıya bilər. Müasir dövrdə əsərdən xəbərdar olmayan bir ingilisin belə əsər əsasında çəkilməmiş olan filmdən xəbərdar olma ehtimalının yüksəkliyini nəzərə alsaq, sadəcə bu idiomdan istifadə ilə bir ingilisin saatlarca izaha ehtiyacı olan fikri çox rahatlıqla qarşıdakı digər ingilislə çatdırmaq şansı vardır. Əlbəttə, bu kitab və filimin ingilis dilli digər ölkələrdə də məşhur olmasını nəzərə alsaq, bir az öncəki misalı bu ölkələrin nümayəndələrinə də aid etmək olar.

Ümumən, George Orwel tərəfindən İngilis dilinə daxil edilmiş olan bu söz və idiomlar daha çox siyasətdə istifadə olunur.

Şifahi ədəbiyyat və ingilis dili

Yazılı ədəbiyyat dilə təsir göstərdiyi kimi şifahi ədəbiyyat da dilə təsir göstərir. Əslində, məsələnin dərinliyinə getsək, şifahi ədəbiyyat yazılı ədəbiyyata nisbətən daha çox təsir göstərmə şansına malikdir. Çünki bu ədəbiyyatı xalq yaradır. Odur ki biz də burada qısa da olsa, ingilis şifahi ədəbiyyatının dildə buraxmış olduğu izlərə nəzər salacağıq. Bunun üçün yenə də dilə nəzər salıb oradan şifahi ədəbiyyatı qoxusu duyulan misalları baxış keçirdək. Bizim haqqında danışacağımız idiomlar aşağıdakılardır:

A wise man of Gotham; round Robin Hood's barn; seven league boots.
A wise man of Gotham-Gothamlı müdrik insan idiomu, adətən, bir şəxsin ağılsız, axmaq olduğunu göstərmək üçün istifadə olunur. Yəni birinə axmaq demək lazımdırsa, ona “you are a wise man of Gotham – Sən Gothamlı müdrik insana bənzəyirsən” demək kifayətdir. Lakin bunu dedikdən sonra ümid etmək lazımdır ki, bu şəxs ingilis xalqının şifahi xalq ədəbiyyatından xəbərdar olmuş olsun. Əks təqdirdə, yuxarıda deyilən bu sözləri özünə tərifi kimi də qəbul edə bilər. Üstəlik, axmaq axmaq olduğunu bilsə axmaqlığından əl çəkərdi düşüncəsinə görə də qarşıdakı şəxsin bu idiomu başa düşəcəyi çətin məsələdir. Lakin yenə də çıxmayan candan ümid kəsilməz deyə biz bu idiomdan birinin axmaqlığını ona bildirmək üçün istifadə edə bilərik. Bu idiomun ifadə etdiyi mənanı tam dərk etmək üçün “A Wise Men of Gotham” adlı folklor nümunəsindən xəbərdar olmaq lazımdır. Çünki qeyd olunan idiomun mənşəyi bu hekayədir. İlk olaraq hekayədə Gotham-dan olan 12

dost təsvir olunur. Bir gün onlar hamısı toplaşaraq balıq tutmaq üçün çaya gedirlər. Xeyli balıq tutduqdan sonra isə nəhayət evə qayıtmağa qərar verirlər. Yolda yoldaşlardan biri deyir ki, bu gün biz çoxlu balıq tutduq. Amma bunun üçün risk edərək suyun dərin yerlərinə də daxil olmuşuq. Odur ki ümid edirəm, aramızdan boğulan olmamışdır. Bu sözlərin üzərinə hamısı sıra ilə bir-birini sayırlar, lakin Molla Nəsrəddin kimi mindiklərini saymadıqlarından özləri hər dəfə kənar qalır və ona görə də belə fikirləşirlər ki, 11 nəfər buradadır, biri isə boğulmuşdur. Ona görə də balıq tutduqları yerə geri qayıdırlar. Çox axtarmaqlarına baxmayaraq, 12-ci şəxsi orada tapmadıqları üçün ağlayıb fəryad etməyə başlayırlar. Birdən təsədüfən orada gəzinən qonşularından biri onları görərək gəlir və problemin nə olduğu ilə maraqlanır. Hər şeyi öyrəndikdən sonra məsələnin nə yerdə olduğunu anlayaraq onlardan 12-ci şəxsi taparsa, qarşılığında nə verəcəklərini soruşur. 12 dost isə sahib olduqları bütün pulu verəcəyini deyir. Bu vəddən sonra qonşuları onları saymağa başlayır və təbii olaraq say 12-yə bərabər olur.

Bizə görə idiomda qeyd olunan müdrik Gotham-lı şəxs bu 12 dostun ümumiləşdirilmiş obrazıdır. Nəticədə əgər burada söhbət qonşudan getmiş olsa idi, idiomun mənası böyük bir ehtimalla axmaq yox, hiyləgər adam olardı. Şübhəsiz, bunun əksinin də doğru ola biləcəyini də istisna etmirik. Hər halda, bu gün əldə olan fakt bizə birinci fikri müdafiə etməyə əsas verir. Lakin burada dəqiq olan şey isə idiomun mənşəyini bu hekayədən götürməsidir.

Məlumdur ki, qaçaqlar tarixin müəyyən dövrlərində bu və ya digər səbəbdən dünyanın müxtəlif yerlərində olmuşdur. Və bu qaçaqlar haqqında hekayələr, dastanlar da yaradılmışdır. Həmin qaçaqların bariz nümunələrindən biri Azərbaycan folklorunda Koroğludur. Və ingilislərin şifahi ədəbiyyatında Koroğlu obrazına paralel dayana biləcək xalq qəhrmanı və qaçaq isə Robin Hood-dur. Hərçənd Koroğlu ilə müqayisədən Robin Hood-un şəxsiyyəti haqqında bizdə müəyyən bir fikir formalaşmış olsa da, biz bu şəxsə qısa da olsa bir baxış keçirməyi lazım bilirik.

Robin Hood Locksley kəndində dünyaya gəlmiş və o, kral Richard-ın dövründə yaşamışdır. Richard zamanında isə vəziyyət bir o qədər ürəkəçici deyil. Belə ki, yollar bərbad vəziyyət idi və ölkə oğrularla dolmuşdu ... Bir gün anası atasın-dan icazə alaraq Robin Hood-la birgə krismas bayramını qeyd etmək üçün qardaşının evinə getdi. Burada dayısı Robin Hood-un cəsur və bacarıqlı biri olduğunu görərək ona dedi ki, sən mən ölənə qədər burada mənimlə qalmalsan, sonra isə mən öləndə mülküm sənənin olar və səndə rahat bir həyat yaşaya bilərsən. Beləliklə, Robin dayısı ilə yaşamağa başlayır. Bir gün o, ata-anasını ziyarətə getdiyi zaman dayısı Gamewell xəstələnir və din

xadimləri gələrək ona yaxşı bir insan kimi ölmək istəyirsə, bütün mülkünü kilsəyə verməli olduğunu deyir. Xəstəlikdən nə etdiyini bilməyən Gamewell Robin Hood-a verdiyi sözü unudaraq mülkünü kilsəyə verməyi qəbul edir. Robin-ə isə xəbər göndərir. Lakin o çatdıqda dayısını ölmüş, mülkünü də əldən getmiş olaraq görür. Bu hadisələrdən sonra atası da varlı olmadığı üçün Robin Hood özünü keçindirməyin yollarını axtarır. Lakin əmək tələb edən bir işlə məşğul olmağı bacarmadığından, yavaş-yavaş ətrafına adam toplayaraq Koroğlu Çənlibelini xatırladan Sherwood meşəsinə üz tutur. Vaxt keçdikcə bu adamların sayı artaraq 100 nəfəri də ötür. Burada onlar oğurluqla da məşğul olurlar. Lakin onlar heç vaxt kasıbdan oğurluq etmir, yalnız varlı təbəqənin nümayəndələrini qəsb edirdilər. Hətta Robin kasıb insanlarla qarşılaşdığı zaman onlardan pul almaq yerinə onlara pul verirdi. O etdiyi yaxşı işlərin nəticəsində isə xalq kütlələri arasında sevilməyə başlamışdı ... Bir dəfə gənc bir oğlanı sevdiyi qızı zorla sırf varlı olduğuna görə başqa biri ilə evləndirdikləri üçün qəmli şəkildə oturmuş görür və onda məsələnin nə olduğunu, qızın da bu oğlanı sevdiyini dəqiqləşdirdikdən sonra toy edilən yerə gedərək evliliyə maneə olur. Bundan sonra qızdan da kimlə evlənmək istədiyini soruşub oğlanın ona demiş olduğu cavabı alaraq bu iki gənci evləndirir. Bu isə ona qarşı olan sevginin artmasına səbəb olur. Başqa bir zaman isə yepiskopu zorla Sherwood-a gətirir və onu özü ilə birgə nahar etməyə zorlayır. Bu zaman aşağıdakı sözlərlə ona müraciət edir:

“My lord, you must dine with me today under my bower in merry Barnsdale.”

“Lordum, bu gün sən şən Barnsdale (Barnsdale İngiltərədə yerləşən bir ərazidir – müəllif) də – mənim məskənimdə mənimlə nahar etməlisən.”

Buradan da aydın olur ki, Robin Hood varlı təbəqəyə qarşı da cani olmamışdır. Hakim təbəqələr içərisində isə Robin Hood kral I Richard-ın anası kraliça Eleanor tərəfindən də sevilirdi. Odur ki kral sarayda ox atmaq üzrə yarış keçirməyə qərar verdikdə Eleanor adam göndərərək Robin Hood və adamlarını da bura çağırır. Onlar yarışa fərli bir görkəmdə gəldikdə isə kraliça onların kim olduğunu deməyərək oğlundan yarış və yarış sonrasında bu şəxslərə bir zərər yetirməməsini xahiş edir və kral da qəbul etdiyini deyir. Lakin yarışda Robin və adamlarının göstərdiyi şücaətdən onları tanıyırlar. Kral isə əvvəldən söz vermiş olduğu üçün yarış və yarış sonrası onlara toxunmur, sonra isə getmələrinə də izn verir. Lakin, bir müddət sonra kral Robin və adamlarının şücaətini nəzərə alaraq belə qərara gəlir ki, onları öz

ordusuna cəlb etsin. Bunu digər şəxslərlə də müzakirə edib razılıq aldıqdan sonra bir qrup adamla birgə din xadimi libasında Sherwood meşəsinə yollanırlar. Yolda Robin Hood ilə rastlaşırlar və Robin onların kralın adamı olduğunu bildikdə “Allah kralı qorusun” deyir. Bundan təbii olaraq kral və adamları xoşnud olurlar. Robin onlara süfrə açır və söhbət əsnasında kral deyir ki, əgər mən sizin kral tərəfindən bağışlanmanıza şərait yaradaramsa, buna sevinərsinizmi? Robinin istədiyi də bu olduğundan bunun onu ancaq xoşbəxt edəcəyini bildirir. Bu zaman kral əsil kimliyini və onu da, adamlarını da əfv etdiyini söyləyir.

Kasıba hər zaman əl tutmuş, varlıdan alıb kasıba vermiş, qadınların, uşaqların müdafiəsində durmuş olan, bizim isə öteri olaraq nəzər salduğumuz bu şəxs xalqın diqqətini çəkməyə və sevgisini qazanmaya bilməzdi. Odur ki Robin Hood təkə folklorunda yox, İngilis dilində də özünə yer tuta bilməmişdir. Və onun adı ilə əlaqədar olaraq **round Robin Hood’s barn** (Robin Hood-un daxması boyunca) idiomu yaranmışdır. Bu isə dairəvi bir yol boyunca anlamına gəlir. Lakin burada söhbət böyük bir ərazidən gedir. Tam mənasını aşağıdakı misaldan da görə bilərik:

“I looked for that house all round Robin Hood’s barn, but I didn’t find – Mən o evi tapmaq üçün o qədər yeri gəzdim, amma tapa bilmədim.”

Göründüyü kimi, xalqın düşüncəsində Robin Hood böyük bir nüfuzə sahib olmuşdur. Odur ki Robinin yaşadığı yerdə xalqın gözündə ucsuz-bucaqsız bir məkan kimi canlanmış və bu düşüncə dildə yuxarıda qeyd olunan idiomda öz əksini tapmışdır.

Son olaraq nəzər salacağımız idiom isə **seven-league boots** (yeddi-liqə çəkmələr)dir. Bu ayaqla çox sürətli şəkildə bir yerdən başqa yerə səyahət etmək anlamına gəlir. Yəni əgər kimsə yeddiliqə çəkmələrə sahib olduğunu deyirsə, bu onun piyada çox sürətlə uzun məsafəni qət etmək potensialının olduğunu göstərir. Bu idiom mənşəyi “Hop o’ my Thumb” adlı bir sehirli nağıl ilə bağlıdır. Burada təsvir olunur ki, meşədə ağac kəsməklə qazanc əldə edən ailənin 7 övladı var və onlar acliq çəkirlər. Bu səbəbdən də, uşaqlarını meşədə azdırmaq qərarına gəlirlər. Lakin ən kiçik uşaq olan Hop o’ my Thumb bundan xəbər tutur və meşəyə getməzdən öncə yola səpmək üçün ciblərinə çınqıl topladıqdan sonra qardaşları və valideynləri ilə meşəyə yollanır. Ata-anası onları orada qoyub evə qayıtdıqdan sonra məlum olur ki, varlı bir şəxs onlara maddi yardım edəcəkmış. Amma artıq valideynlər uşaqların öldüyünü düşünərək onları tapmağa getmirlər. Hop o’ my Thumb isə yoda gələrkən tökdüyü çınqılı izləyərək qardaşları ilə birgə geri dönür. Anasının ağladığını da görüb evə girirlər. Bir müddət xoş yaşadığından sonra ailənin yenə pulu qurtarır və yenə uşaqları azdırmaq qərarına gəlir. Amma

bu dəfə Hop o' my Thumb-a nəzarət edirlər ki, o yenə geri qayıtmaq üçün çinqil toplamasın. O isə ehtiyat üçün çinqil yerinə anlalarının onlara verdiyi quru çörəyi ovub getdikləri yola səpir. Və valideyinləri onları yenə meşədə azdırdıqda yola baxır və tökdüyü çörək qırıntılarının quşlar tərəfindən yeyildiyini görür. Nəhayət, meşədə dolaşıb bir divin evinə gəlib çıxırlar. Xidmətçi onları gizlətsə də, div tapır. Amma xidmətçinin məsləhəti ilə kökəldikdən sonra onları yeməyi qərara alır. Hop o' my Thumb plan quraraq qardaşları ilə oradan qaçır. Bundan xəbər tutan div **seven-league boots** adlanan çəkmələrini geyinir. Bu çəkmələr bir addımda yeddi liqalıq bir məsafəni gedə bilirdi. Odur ki div uşaqlara rahatlıqla çatır, amma onları görə bilmir. Hop o' my Thumb onu və ayağındakı çəkmələrini görüb qardaşlarına evə doğru getmələrini tapşırır. Özü isə xidmətçidən haqqında məlumat aldığı bu çəkmələri divdən oğurlamağı qərara alır. Nəhayət, div yatılı ikən onları çıxarır və bu əsnada ayılan div çəkmələri olandakı sürətinin varlığına inanaraq onu qovarkən bir uçurumdan yuvarlanıb ölür. Hop o' my Thumb isə bu çəkmələrlə tez bir şəkildə divin qəsrinə gəlib onun xəzsisəsindən gücü çatdığı qədər götürür və yenə həmin sürətlə evlərinə qayıdır. Təbii olaraq bu xəzinəni görəndə ailəsi onun geri qayıtdığına da sevinir.

Yuxarıdakı idiomda adı çəkilən çəkmələr qeyd etdiyimiz nağılda div və Hop o' my Thumb-ın sürətlə istədiklər yerə getməyinə yardım edən həmin çəkmələrdir.

MUSİQİ MƏDƏNİYYƏTİ VƏ İNGİLİS DİLİ

Dilə ədəbiyyatın daha çox təsir göstərməsindən danışarkən qeyd etmişdik ki, bunun bir səbəbi də bədii əsərlərə istinadən çəkilən filmlərdir. Yəni əsərin ekrana gətirilməsi xalqın daha çox diqqətini cəlb edir və odur ki, film vasitəsilə bu əsər daha geniş kütləyə çatmış olur. Şübhəsiz ki, bu siyahıya musiqilər də daxildir. Musiqinin auditoriyaya çatma porsesi səs və müasir dövrdə səsle yanaşı kliplərlə də həyata keçirilir. Və üstəlik musiqiyə qulaq asmaq bir iş, vəzifə olmadığından, insanın rahatlamasına xidmət etdiyindən ən çox üz tutulan şeylərdən biridir. Odur ki mədəniyyətin bu qədər diqqət mərkəzində olan hissəsi çox rahatlıqla dilə də göstərə bilər. İngilis dilinə müxtəlif, xüsusilə amerikan musiqilərinin təsir göstərməsinə baxmayaraq biz burada dilə təsir göstərmiş ingilis musiqilərdən bir neçəsi haqqında danışacağıq.

Haqqında danışacağımız ilk idiom **poor little rich girl (or boy)** – yazıq balaca varlı qız (və yaxud oğlan) idiomudur. Bu idiom maddi cəhətdən varlı olmasına baxmayaraq məmnun və xoşbəxt ola bilməyən gənc insanlar haqqında danışarkən istifadə olunur. Lakin biz belə insanlar haqqında danışarkən nə üçün məhz belə deyirik onu müəyyənləşdirmək lazımdır. Bu idiom ingilis aktyor, bəstəkar, musiqiçisi Noel Coward-ın “Poor Little Rich Girl” adlı mahnısından dilə daxil olmuşdur. Yuxarıdakı izahdan idiomun ümumən nə mənə ifadə etdiyi məlum olsa da tam dəqiqlik naminə N.Coward-ın qeyd olunan musiqisinin idiomun tam dərki üçün kifayət edəcək qisminə nəzər salaq:

N.Coward

Poor little rich girl, you're bewitched girl
Better take care
Laughing at danger, virtue a stranger
Better beware
The life you lead sets all your nerves a – jangle
You love affairs are in a hopeless tangle
Though you're a child, dear
Your life's a wild typhoon
In lives of leisure, the craze for pleasure
Steadly grows
Cocktails and laughter, but what comes after?

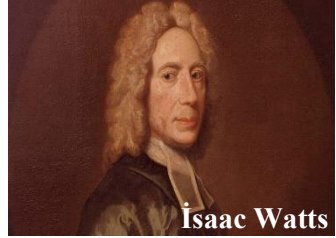
Nobody knows
... You are only a baby
You're lonely, and maybe
Someday soon you'll know
The tears you are tasting
Are years you are wasting
Life's bitter foe ...

Yazıq, balaca, zəngin qız, sən sehirlisən,
Özünə daha yaxşı bax
Təhlükədə gülüş, tanımadığın birində fəzilət
Daha ayıq-sayıq ol.
Yaşamış olduğun həyat bütün əsəblərini təlatümə gətirir.
Sən ümitsiz dolaşıqlıq içində olan işləri sevir sən.
Hərçənd sən hələ uşaqsan, əzizim,
Sənin həyatın vəhşi tayfun kimidir.
Boş zamanların canlı təsiri anında həzzə düşkünlük
Sürətlə böyüyür.
Kokteyllər və gülüş, bəs yaxşı sonra nə gəlir?
Heç kim bilmir.
Sən sadəcə körpəsən,
Sən tənhasan və bəlkə
Tezliklə birgün başa düşəcəksən ki,
Daddığın göz yaşları
Boş yerə keçirdiyin illərindir,
Həyat çox daha pis düşməndir.

Musiqidən də məlum olur ki, **poor little rich girl** gənc olduğu üçün həyatı yetərinə başa düşmür. Çünki o hələ həyatın pis üzünü görməmişdir. Odur ki onun üçün hər şey şənliklər, içki, könül oyunlarıdır. Belə biri isə düşünmədən özünü hər hansı bir həzz üçün təhlükəyə ata bilər. Həyatın qayğıları ilə tək qalmamış olan valideynlərinin böyütmə tərzilə istədiyi şeyi hər zaman çətinlik çəkmədən əldə edən biri üçün bu bir o qədər də çətin deyildir. Lakin musiqiçi bu qızı günahlandırır və etdiklərini isə uşaqlığı ilə əlaqələndirir. Və ona ömrünün şən çağlarını boş yerə keçirməməsini də məsləhət görür. Odur ki qeyd olunan idiomla kiməsə müraciət olunduğu zaman burada kinayə yox, haqqında danışılan şəxsə qarşı qayğı nəzərdə tutulur.

Noel Coward hazırda geniş toxunmayacağımız digər bir idiomun da dilə daxil olmasında mühüm rol oynamışdır. Bu **mad dogs and Englishmen** – Dəli itlər və ingilislər idiomudur. Bu idiomun Noel Coward-dan öncə də varlığı məlumdur. Lakin N.Coward-ın eyniadlı musiqisinin ardından o, ingilislərin həyatında daha vacib yer tutmağa başlamış və bu günə qədər də öz varlığını qoruyub saxlaya bilmişdir. Bu idiomun işlənmə situasiyasına gəldikdə isə, təxminən, aşağıdakı kimidir: İki ingilisin dəhşətli dərəcədə isti bir gündə yolda qarşılaşdığını təsəvvür edin. Bu zaman onlarda biri mad dog and Englishmen deyə digərinə müraciət edə bilər. Bu isə qeyd olunan situasiyadan da məlum olduğu kimi o deməkdir ki, belə bir istidə bir dəli itlər, bir də ingilis olan hər hansı bir şəxs çölə çıxmaq kimi bir ağılsızlıq edə bilər. Lakin buradan heç də o nəticəyə gəlinməsin ki, ingilislər öz xalqını ağılsız hesab etdiyi üçün bu idiomu yaratmış və Noel Coward da bu fikri dəstəklədiyi üçün eyniadlı bir musiqi yazmışdır. Nəticədə onu nəzərə almalıyıq ki, ingilis dilində bir də **I'm Englishman** ifadəsi də vardır ki, bu ifadənin işlənmə situasiyası ingilislərin bir xalq olaraq özlərini kifayət qədər yüksəkdə gördüklərini sübut edir.

Musiqi mədəniyyətinin təsiri ilə dilə daxil olan növbəti idiom isə **improve the shining hour** (parlaq saatları artır)-dur. İşlənmə situasiyasında ifadə etdiyi mənaya gəldikdə isə, vaxtını boş yerə itirmə, zamanın qədrini bil deməkdir. Bu idiom ingiltərəli məntiqçi, teoloq, kilsə himnləri yazıçısı İsaac Watts-ın 1715-ci ildə yazmış olduğu “Divine songs for Children” (uşaqlar üçün ilahi nəğmələr) musiqi toplusu içərisində olan “How doth the little busy bee” adlı mahnısından gəlir. İdiomun tam olaraq nə mənada işləndiyini isə musiqiyə nəzər saldıqdan sonra görəcəyik. Musiqi, təxminən, aşağıdakı kimidir:

Isaac Watts

How doth the little busy bee
 Improve each shining hour,
 And gather honey all the day
 From every opening flower!

How skillfully she builds her cell!
 How neat she spreads the wax!
 And labours hard to store it well
 With the sweet food she makes.

In works of labour or of skill
I would be busy too:
For Satan finds some mischief still
For idle hands to do.

In books, or work, or healthful play
Let my first years be past,
That I may give for every day
Some good account at least.

Balaca çalışqan arı hər parlaq saati
Necə də səmərəli dəyərləndirir,
Və hər açıq çiçəkdən
Hər gün bal toplayır.

O öz evini necə də bacarıqla tikir!
O öz şanını necə də səliqəli şəkildə yayır!
Və onun hazırladığı şirin yemək
Bu böyük zəhmət hesabına ehtiyat olaraq saxlanır.

Zəhmət və bacarıq tələb edən işlərlə
Mən də həmçinin məşğul ola bilərəm:
Hələ də bəzi axmaq əllərin etməsi üçün
Fitnə-fəsad tapan Şeytandan qaçınmaq üçün.

İzin ver ilk illərim kitablarda,
Yaxud iş və ya gümrahlıq verən oyunlarla keçsin ki,
Mən də hər gün ən azından
Bəzi yaxşı nəticələr göstərə bilim.

Göründüyü kimi, İ. Watts burada arıların çəkdiyi əməyi təsvir edir və bu əməyə öz vurğunluğunu ifadə edir. Arıların necə çalışqanlıqla və səbirlə şan hazırlamasına diqqət çəkərkən bununla insanların da səbirlə və ciddi şəkildə çalışmalı olduğunu da göstərmiş olur. Nəzərə alsaq ki, bu musiqilər uşaqlar üçün yazılmışdır, o zaman müəllifin məqsədi tamamilə aydın olar. Belə ki, insanların əməyə, çalışqanlığa ta kiçik yaşlarından alışdırılması, demək olar ki, onların qayğısını çəkən hər kəsin işidir. Lakin bu da bir həqiqətdir ki, qeyd olunan musiqi nəinki uşaqlar, hətta böyüklər üçün də tərbiyəvi əhəmiyyətə malik olmaqla xalqın həyatında önəmli yerə sahibdir. Odur ki bu

musiqini sevən ingilis xalqı haqqında danışdığımız idiomu məhz bu musiqini əsas alaraq dilə daxil etmişdir.

İngilis dilində hər şey yaxşıdır, öz qaydasındadır deməyin kifayət qədər çox yolu var. Bunlardan bəziləri aşağıdakılardır:

All is well; Everything is fine; Everything is ok; All is fantastic; All is fascinating və s.

Yuxarıdakı versiyaların yanı sıra hər şeyin çox yaxşı olduğunu bildirmək üçün aşağıdakı idiomdan da istifadə edilir: **everything in the garden is lovely (or rosy)** – bağdakı hər şey füsunkardır (və ya cəhrayıdır). Artıq məlumdur ki, bu idiom hər şeyin yaxşı olduğunu bildirmək üçün istifadə olunur. Lakin buradakı fərq odur ki, qeyd olunan idiom hər şeyə, müəyyən çətinliklərə rəğmən həyat yenə də yaxşıdır və işlər öz qaydasındadır mənasına gəlir. İndi isə bu idiomun hardan gəldiyinə baxaq. Bu idiom ingilis musiqiçisi Marie Lloyd tərəfindən səsləndirilən eyniadlı musiqiyə istinadən yaranmışdır. Söz yazarı Lloyd olmasa da, bu musiqini ingilislər arasında məşhurlaşdıran və nəticədə də qeyd olunan idiomun yaranmasına səbəb olan şəxs odur. Musiqidən müəyyən parçalar aşağıdakı şəkildədir:

Marie Lloyd

... and everything in the garden's lovely
But suddenly, while passing by a house that's in repair,

A painter shouts, "Take care! Look out you chap down there".

... Everything in the garden is great, you'll understand

She says "Why this laughter Sam?"

He says, "Couldn't help it, Ma'am"

Everything in the garden's lovely.

... Japan said, "China looks well on a janesey tray"

... They want sixteen million cash

Else the China goes to smash

And everything in the garden's lovely.

... Və bağda hər şey füsunkardır

Amma qəfildən təmir edilən evin önündən keçərkən,

Rəngsaz qışqırdı: "Özündən muğayət ol! Aşağıya bax, baba"

... Bağda hər şey əladır, sən özün də başa düşəcəksən

O deyir "Bu gülüş nə üçündür, Sam?"

O deyir "Özümdən aslı olmayaraq, oldu xanım"

Bağda hərşey füsünkardır.

... Yaponiya dedi “Çin yapon padnosunda əla görünür”

... Onlar on altı milyon nağd istəyirlər

Çin daha əzilməyə doğru gedir

Və bağda hər şey füsünkardır.

Musiqidən də belə məlum olur ki, yaşadığımız bu dünyada heç də hər şey yolunda deyil, amma buna rəğmən biz işlərin yolunda getdiyini deyə bilərik. Çünki bu həyatdır və belə çətinliklərin də olması təbiidir. Amma bu da bir həqiqətdir ki, burada dövlətlərarası münasibətlərə baxış da yox deyidir. Hər halda, ingilis xalqı bu musiqini sevmiş və bunun nəticəsində də qeyd olunan idiomu dilə daxil etmişdir.

Son olaraq onu qeyd edək ki, İngilis dilində musiqi mədəniyyəti ilə əlaqəli olaraq yaranmış idiomların sayı yuxarıdakılarla məhdudlaşmır. Biz burada daha populyar olanları arasından bəzilərini qeyd etdik. Bununla yanaşı İngilis dilində başqa xalqların (xüsusi ilə amerikalılar olmaqla) musiqi mədəniyyətinin təsiri ilə də yaranmış idiomlar kifayət qədər olsa da, bu idiomların mənşəyi ingilis mədəniyyətindən kənarında olduğundan burada onlar haqqında danışılmamışdır.

İNGİLİSLƏRİN BAŞQA XALQLAR HAQQINDA DÜŞÜNCƏLƏRİ VƏ İNGİLİS DİLİ

Tarixə nəzər salsaq, görürük ki, bu və ya digər şəkildə olsa da, xalqlar arasında daim müəyyən bir səbəblə əlaqəli münaqişələr yaşanmışdır. Bu səbəblərdən ən önəmlisi isə bir xalqın digər xalqın torpaqlarını işğal etmək istəyi olmuşdur. Bu gün bizim işğalçılıq adlandırdığımız bu şey tarixdə igidlik, fəth olaraq bilinmişdir. Biz insan qanı axıdıldığı üçün bunu qəhrəmanlıq adlandırmaq istəməyə bilərik, amma tarixi həqiqətlərdən qaçmağın da heç bir anlamı yoxdur. Belə ki, başqasının torpaqlarını işğal etmək istəməyən xalqlarında başına nə gəldiyini çox yaxşı bilirik. Bir zamanlar ingilislər “sakit oturanda” romalılar, yunanlar, normandlar və başqaları buna imkan vermədilər və İngiltərəni işğal etdilər. Bunun üzərinə hindlilər “sakit oturanda” ingilislər onları işğal etdilər. Bu siyahını kifayət qədər genişləndirmək olar. Amma elə buradan da o nəticəyə gələ bilər ki, “əzməsən əziləcəksən” reallıq ikən başqa bir şey də gözlənə bilməzdi. Təbii ki, bu prosesin gedişatında işğal olunan yerləri talan edib qənimət ələ keçirmək istəyi də yetərincə normal səslənir. Bu şəraitdə isə bir xalqda başqa xalqa qarşı çox asanlıqla antipatiya yarana bilər. Bunun səbəbi bəzən onun işğalçılığı, bəzən talançılığı, bəzən isə sadəcə olaraq iqtisadi, siyasi cəhətdən üstünlüyü də ola bilər. Tarix bu gün bir xalqın düşüncəsində başqa xalqa qarşı müxtəlif yönlü izlər buraxmışdır. Şübhəsiz, ingilislərin də başqa xalqlar haqqında müsbət və ya mənfi olmaqla müəyyən düşüncələri vardır. Və **göz qəlbini aynası olduğu kimi, dil də xalqın aynası** olduğundan xalqın düşüncələri də onun dilində öz əksini tapır. Biz burada ingilislərin başqa xalqlar haqqındakı düşüncələrini ortaya çıxara biləcəyimiz bəzi idiomlara nəzər salacağıq. Əvvəcdən qeyd edək ki, nəzər salacağımız idiomlar **hollandlar, çinlilər, türklər və fransızlar** haqqında olacaqdır.

17-ci əsrdə ingilislərin əsas rəqiblərindən biri hollandlar olmuşdur. Onlar Avropada öz ticarətlərini genişləndirdiyi üçün ingilis iqtisadiyyatı zərər çəkirdi. Belə bir şəraitdə ingilislərin hollandları sevməsi təbii olaraq təsəvvür olunmazdır. Oudur ki belə bir zamanda ingilis xalqının hollandlar haqqında müəyyən mənfi düşüncələri formalaşdırdı. Reallıqda ingilislərə görə mənfi olan bu xüsusiyyətlər bir o qədər də pis xüsusiyyətlər deyildi. Lakin ingilislər iqtisadiyyatlarının inkişafı önününə böyük bir daş qoyan hollandlar haqqında bir o qədər də yaxşı fikirdə ola bilməzdilər. Hər şeyə rəğmən ingilislərin hollandlar haqqında müsbət düşüncələri də olmuşdur. Hollandlar haqqındakı həm müsbət, həm də mənfi olan bu düşüncələr isə ingilis dilində

öz izini buraxmadan keçməmiş və indi haqqında danışacağımız aşağıdakı idiomlar yaranmışdır:

Dutch courage; Go Dutch; Dutch uncle; I am a Dutchman.

İngilislər uzun bir zaman hollandların içki düşkünü olduqlarını düşünmüşlər və həddindən artıq dərəcədə çox içdikləri qənaətində olmuşlar. Odur ki ingilis dilinə belə bir idiom daxil olmuşdur: **Dutch courage** (holland cəsarəti). Burada bu idiomun işlənmə situasiyasına nəzər sadıqdan sonra idiomun mənası tam aydın olacaqdır. Dost olan iki ingilis təsəvvür edin. Onlardan biri içmiş olduğundan heç nə haqqında narahatlığı yoxdur. Digəri isə dostundan fərqli olaraq hər şeyin fərqiindədir. Bu iki dost isə hər hansı bir şirkətdə işçidirlər. Lakin bu dostlar aldıkları maaşdan qətiyyənlə razı deyildirlər. Elə bu an şirkətin sahibi içkili olan dostu zəng edir. Əlbəttə, içkili olan bu dost normalda heç vaxt cəsarət edib deyə bilməyəcəyi sözləri deməyə başlayır. Bu sözlər arasında maaşın azlığı, şirkət sahibinin qəddarlığı və bunun üzərinə isə təbii olaraq bir neçə söyüş xüsusi yer tutur. Telefonu söndürdükdən sonra ayıq dostu gülərək səninki əsil holland cəsarətidir deyir. Yəni içkinin vermiş olduğu cəsarət ilə bütün bunları dediyini bildirir. Buradan da məlum olur ki, ingilislər hollandların cəsarətinin də səbəbini onların özündən kənarında axtarmışdılar.

Nəzər salacağımız digər idiom **go Dutch (holland kimi et)**-dir. Bu idiomdan belə məlum olur ki, ingilislər görə hollandlar ciddi və ədalətli davranan bir xalqdır. İdiomların sözbəsöz tərcüməsindən qeyd olunan idiomun konkret hansı mənanı ifadə etdiyinin məlum olmadığı artıq bura qədər gördüyümüz bütün idiomlardan aydındır. Odur ki, go Dutch-ın nə demək olduğunu izah etməliyik. Əgər biri iki şəxs arasında bölünən tortun ədalətli bölündüyünü düşünürsə, o zaman tortu bölən şəxsə go Dutch deyə müraciət edə bilər. Bu isə ədalətli şəkildə bölgü apar mənasına gələcək. İdiomdan ortaya çıxan nəticə budur ki, ingilislər görə hollandlar ədalətli bölgü aparən bir xalq olmuşdur. Bununla yanaşı, burada mənfi bir münasibətin izlərini də tapmaq olar. Belə ki, həddindən artıq ciddiyət də hər zaman xoş qarşılanmaya bilər. Hər nə qədər bu günkü mənasında bu o qədər sezişməsə də yarandığı zaman bu ciddiliyə qarşı bir mənfi münasibətin də mövcudluğunu düşünmək üçün yuxarıda qeyd olunan əsaslar kifayətdir.

A Dutch uncle (holland əmi) idiomunda daha çox müsbət münasibət duyulsa da, burada da mənfi yanaşma tapmaq mümkündür. Belə ki, əgər birinin bizə holland əmi kimi məsləhət verdiyini deyiriksə, bu o deməkdir ki, bu insan bizə həm qayğı ilə yanaşmış, həm də kifayət qədər ciddi, idarəedici bir tərzdə davranmışdır. Misaldan da məlum olduğu kimi, birinin qayğıkeş davranması hər nə qədər xoş olsa da, onun bizi idarə edə biləcəyini düşün-

məsi və əmərlərinin də bizim tərəfimizdən yerinə yetirilməsini gözləməsi qətiyyəən yaxşı bir şey deyildir.

I'm a Dutchman (mən hollandam) ifadəsi isə ingilislərin hollandlar haqqında olan digər bir düşüncəsinə işıq salır. Belə ki, bu idiomu istifadə edən şəxs qarşısındakına çatdırmaq istəyir ki, sənin dediklərinə inanmıram. Yəni necə ki bir holland hər deyilənə inanmaz, şübhəcil yanaşar, mən də o şəkildə sənini dediyin şeylərin həqiqət olmasına şübhə ilə yanaşıram. Burdan aydın olur ki, ingilislərə görə hollandlar hər eşitdiyinə inanmayan, şübhəcil bir xalqdır.

İndi isə ingilislərin çinlilər haqqında olan düşüncələrinin əks olduğu 3 idiom – **Chinese Whispers; Not Chineman's chance; All lombard Street to China orange** nəzər salaq. Şübhəsiz, bizim görüşlərimizə görə çinliləri geridə qalan, sivilizasiyadan kənar bir xalq kimi adlandırmaq qətiyyəən doğru deyildir. Nəticədə Konfutsi, Lao Tsı kimi filosofları olan bir xalqı bu şəkildə adlandırmaq təbii ki, yanlış olardı. Amma nədənsə burada nəzər salacağımız idiomlara görə ingilislər çinlilər haqqında bir o qədər yaxşı düşüncəyə sahib olmamışlar. Nədənsə deyirik, çünki ingilisləri çay mədəniyyəti ilə tanış edənlər və bir çox başqa sahələrdə də qarşılıqlı ticari əlaqələrlə onlara qazanc gətirənlər də çinlilər olub. Məhz bu cəhəti nəzərə alan şəxslər bu idiomların mənasının müsbət olduğunu düşünürlər. Lakin burada başqa bir reallıq da vardır. İngilis yazıçısı Daniel Defo "Robinson Crusoe" əsərində Robinson-u Çinə gətirir və burada onun dilindən çinlilər haqqında mənfi fikirlər irəli sürür. Robinson-un fikirlərinə görə də çinliləri mədəniyyətdən kənar hesab etmək lazımdır. Bu fikirlərin əsərin qəhrəmanının adından deyilsə də, Daniel Defonun öz düşüncələri olduğu görünür. Əgər ziyalı bir ingilis bu xalq haqqında belə düşünə bilibsə, xalqın digər nümayəndələrinin də belə qanaətdə olması qərribə səslənməməlidir. İkinci bir tərəfdən isə ingilislər və çinlilər arasında olan tiryək müharibələri də ingilisləri çinlilər haqqında mənfi düşüncəyə gətirib çıxara bilərdi. Hər halda çinlilərə qarşı mənfi münasibətin əks olduğu bu idiomlar və onların nə üçün məhz belə bir münasibəti əks etdirməsi haqqında tam dəqiq bir məlumat vermək mümkün deyildir. Odur ki burada yalnız ehtimallardan danışmaq olar.

Chinese Whispers-Çincə pıçılıtlar dedikdə nəyin nəzərdə tutulduğuna diqqət yetirək. Biz bu idiomu müəyyən mənada **It is all Greek to me** ilə müqayisə edə bilərik. Shakespeare və İngilis dili haqqında danışarkən bu idiomdan geniş bəhs etdiyimiz üçün burada sadəcə olaraq onun hansı mənə ifadə etdiyini xatırlamaq yetərli olacaqdır. Məlum olduğu kimi, it is all Greek to me deyən biri qarşısındakı şəxsi başa düşmədiyini bildirmək istəyir. Demək olar ki, bu qayda Chinese whisper üçün də keçərlidir. Lakin burada

danışanı başa düşməmək səbəbimiz fərqlidir. Danışanın verdiyi məlumat dildən dilə keçərək öz dəqiqliyini itirdiyi üçün çincə deyilmiş pıçıltı kimi səslənir. Bu idioumun mənşəyi, əsasən, Chinese whisper adlandırılan və uşaqlar arasında oynanılan oyun qəbul edilir. Oyun 6 və ya daha çox adam arasında oynanılır. Burada bu 6 şəxsdən birincisi nəzərində tutduğu bir hekayəni digərinin qulağına pıçıldayır, və o şəxs də növbəti oyunçunun qulağına pıçıldayır və beləliklə, ən sonuncu oyunçunun da qulağına pıçıldadıqdan sonra, həmin sona qalan oyunçudan bu hekayəni söyləməsi tələb olunur. Hekayə qulaqdan qulağa keçərək sonuncu oyunçuya tam fərqli şəkildə deyildiyindən onun danışdıqları birincinininki ilə üst-üstə düşür. İdioumun mənşəyinin buradan götürdüyünü demək nə qədər mümkündürsə, qeyd olunduğu kimi, bunun məhz nə üçün çincə ilə bağlandığını demək bir o qədər çətinidir. Yuxarıda bunun bir ehtimalını, yəni çin xalqına qarşı mənfi münasibətin nəticəsi olduğunu qeyd etdik. İkinci digər mümkün ehtimal isə Çin dilinin müəyyən mənada çətin olmasıdır. Ən azından, ona görə ki, çincə yazılmış bir qəzeti oxuya bilmək üçün minimum 2000 heroqlif bilmək lazımdır. Sonra isə cümlə quruluşu məsələsi gəlir. Belə ki, şəkilçilər olmadan sadəcə köklərin bir-birinə yanaşaraq cümlə yaratdığını və bir məna kəsb etdiyini təsəvvür edin. Hər nə qədər kontekstdən sözə, təxmini, bir çəkilçi artırmaq kimi şansımız olsa da, bu hər zaman üçün keçərlı olmadığından çincə yazılmış bir mətni oxuyub düzgün başa düşmək o qədər də asan iş deyildir. Lakin əvvəldə də deyidiyi kimi bu sadəcə bir ehtimaldır və bu ehtimalın doğruluq payı nə qədərdirsə, əvvəldə qeyd etmiş olduğumuz ehtimalın da doğruluq payı o qədər və bəlkə də, daha çoxdur. Daha çox olmasını isə aşağıdakı digər iki idiomdan da görəcəyik.

İkinci idiom isə **(it is) not Chineman's chance** (bir çinlinin şansı qədər də şans yoxdur). Çox cüzi belə olsa şans olmadığıda bu idiomdan istifadə olunur. Və idiomdan da məlum olur ki, ingilis xalqının düşüncəsinə görə çinlilər şansa sahib bir xalq deyildir. Və burada qeyd olunan idiomda yuxarıdakı kimi müsbət bir ehtimal da görünmür. Əksinə, bu idiom bizə yuxarıdakının da eyni psixologiya ilə – Çinlilərin sivilizasiyadan kənar olması ilə bağlı olaraq yaranmasını düşünmək üçün əsas verir. Son olaraq haqqında danışacağımız idiom isə **all Lombard street to a China orange** (bütün Lombard küçəsi Çin portağalına əvəz)dir. Hər hansı adi bir şeyi

Lombard street

dəyərli, möhtəşəm olanla müqayisə etdikdə bu idiomdan istifadə edilir. Buradakı idiomda isə dəyərli olan Londonda yerləşən Lombard küçəsi (bura Lombardy-dan olan bankirlərin əsas yaşayış yerləri olmuşdur) və dəyərsiz olan isə çin portağalı şəklində göstərilmişdir. Bu idiomda Çin portağalına nisbətən Lombard küçəsinin nə üçün üstün tutulduğunu başa düşmək o qədər də çətin deyil. Çətin olan nə üçün yenə hədəf olaraq Çinin seçildiyini müəyyənləşdirməkdir. Dəqiq olan bir şey varsa, o da bu idiomun 19-cu əsrdən etibarən işlənməsinə baxmayaraq, Çin portağalının dəyərsiz bir şey mənasında istifadəsi 19-cu əsrdən daha erkən qeydə alınmış olmasıdır. Burada da Çinə qarşı olan mənfi münasibət göz qabağındadır. Amma bunun konkret səbəbi isə yox. Hətta ingilislərə görə çinlilərin mədəniyyətdən kənar bir xalq kimi qəbul olunduğunu qəbul edib bu məsələni aydınlığa qovuşdursaq da, ingilislərin belə düşünməyinə səbəb olan şeyin nə olduğunu aydınlaşdırmaq çətinidir. Bu məsələ haqqında mülahizələrimizi davam etdirsək belə, dəqiq bir yekuna gəlmək mümkün olmayacaq. Belə ki, hədəf olaraq çinin seçilməsinə səbəb kimi onun şərq xalqlarında biri olmasını (tarixən avropalıların şərqliləri mədəniyyətdən kənar hesab etdiyi məlumdur) götürsək belə ortaya yeni sual çıxarmış olacağıq: “Axı niyə başqa bir şərq xalqı, məsələn hindlilər yox, çinlilər?” Odur ki burada sadəcə ehtimallarla kifayətlənməyi lazım bilirik.

Türklər tarix boyu öz fəthləri ilə məşhur olmuşdurlar. Lakin özü işğalçı tərəfdə olanda yeni bir torpaq almağı fəth hesab edənlər, bunun əksinin olduğu zamanlarda qarşı tərəfi işğalçı, tiran adlandırdığından türklər də digər xalqların nümayəndələri tərəfindən bu şəkildə adlandırılmışdır. Şübhəsiz, burada obyektiv yanaşmağı bacaranlar da olmuş və onlar türklərin fəth etdikləri torpaqları talan etmədiyini, burada olan əhaliyə qarşı ədalətli davrandıqlarını qeyd etmişdir. Məsələn, fransız yazıçısı Volter “Türklər, müsəlmanlar və başqaları” adlı əsərində avropalıların özlərindən fərqli olaraq türklərin avropaya girdiyi zaman onların dini yerlərini kirləndirmədiklərini və əhalinin dini görüşlərinə hörmət etdiklərini bildirmişdir. Hər halda, belə müəlliflər azlıq təşkil edir və türklər haqqında avropalılar arasında formalaşmış əsas fikir onların tiran olmasıdır. Bunun nəticəsində də burada haqqında danışacağımız iki idiom əmələ gəlmişdir – **somewhere to the right of Genghis Khan; catch a Tartar.**

“**Somewhere to the right of Genghis Khan**” (Çingiz xanın sağında olmaq) idiomu həddindən artıq sağ-qanad görüşlərinə sahib olmaq mənasına gəlir. Bu idiomda Çingiz xan tiran olaraq nəzərdə tutulduğundan, onun sağında duranların da ondan geri qalmayacağını və vermiş olduğu əmrləri lazımınca yerinə yetirdiklərini nəzərə alsaq, sağda duran bu şəxsləri də işğal-

çıya bərabər tutmaq olar. Çingiz xan isə bildiyimiz kimi Monqol imperatorluğunun banisi və bir çox işğalların rəhbəridir. Bu idiomda bəzən Çingiz xanın yerinə Qərbi Hun imperatoru Attilanın adına da rast gəlinir ki, bu da ingilislər görə Atilla-nın da Çingiz xan kimi tiran olaraq qəbul olunması ilə bağlıdır. Görünür, xalq sağ-qanada xidmət edən siyasətçiləri Çingiz xanın sağında durub onun əmrlərini yerinə yetirənlərə bənzətməklə bu qəbildən olan siyasətçilərə qarşı inamsızlığını bildirməyə çalışmışdır. Xalqın siyasətçilərə inanmaması isə yeni bir şey deyildir. Amerikan ingiliscəsindəki hökumət haqqında deyilən **necessary evil (zəruri şeytan)** ifadəsi isə ağacı tam kökündən baltalamışdır.

Türklərlə bağlı olaraq yaranan ikinci idiom isə **“catch Tartar”(Tatara rast gəlmək)**-dir. Bu idiom nə idarə oluna bilən, nə də əlindən qaçmaq mümkün olmayan birinə rastladıqda onun haqqında deyilir. Buradakı Tartar Tatar şəklində də işləyə bilər. Hər iki halda Monqollar və türklər nəzərdə tutulur. Bu ingilislərin düşüncəsinə görə (həmçinin tarixən də real olana istinadən) türklərlə başa çıxmağın mümkün olmadığını göstərir.

İngilislər və fransızlar tarixən dost münasibətindən daha çox düşmən münasibətində olmuşlar. 100 illik müharibəyə imza atan bu iki xalqın dilləri də qarşılıqlı əlaqədə olub. Belə ki, bu gün ingilis dilində çox sayda fransız dilindən alınmış söz mövcuddur. Təbii ki, dilə daxil olduğu zaman bu sözlərin tələffüzü ilə bağlı da problemlər mövcud idi. Lakin zaman keçdikcə həmin sözlər ingilis dilinin qanunlarına uyğunlaşaraq dildə öz yerini möhkəmləndirmişdir. Bu sözlərin prosesini əsas olaraq göstərməyə tərəfdar olanlar aşağıdakı idiomu məhz bu proseslə əlaqələndirirlər: **Excuse (or pardon) my French (fransızcama görə məni üzrlü say)**. Bu idiomun işlənmə situasiyasına gəldikdə isə, söyüş söydükdən (böyük bir ehtimalla əsəbi də sakitləş-dikdən) sonra söyüş söyən şəxs dediklərinə görə üzr istədiyi zaman qeyd olunan idiomdan istifadə edir. Odur ki biz bunun sözlənmə prosesi ilə əlaqəli olmadığını qənaətindəyik. Nəticə də nəzərə alsaq ki, 19-cu əsrdən etibarən bir dilə “fransız dili kimidir” dedikdə bu o dilin pis bir dil olması anlamını vermişdir, deməli, ingilislər fransız dilinə və xalqına də yunan (it is all Greek to me), Çin (Chinese whisper) dilinə, dolayısı ilə də yunan, çin xalqına bəslədiyi kimi mənfi münasibət bəsləmişdir.

CHRISTMAS BAYRAMI VƏ İNGİLİS DİLİ

Krismas ingilislərin vacib və sevilən bayramlarından biridir. Bu bayram İsa peyğəmbərin doğumu münasibətilə qeyd olunur. Xristianlara görə İsa 25 dekabrda dünyaya gəlmişdir. Odur ki Krismas bayramına, əslində, 26 dekabrdan etibarən başlayaraq 6 yanvarda sonlandırırlar. 12 gün boyunca isə Krismas Carol (krismas nəğməsi)lar səsləndirilir. Bayramın ayrılmaz parçalarından olan Santa Claus və Krismas ağacı isə bu müddət ərzində insanların əsas əyləncəsidir. Bu ağacın bəzənməsi belə xüsusi diqqət tələb edir. Biz burada bu bayramı qeyd edən bütün xristianlar haqqında danışmadığımızdan yalnız ingilislərin bayrama hazırlıq üçün etdikləri bəzi məsələlərdən bəhs edəcəyik. Şübhəsiz, ağacı sadəcə işıqlarla bəzəmək, sırf bu bayram üçün nəzərdə tutulmuş xüsusi corablar başqa xristianlarda da, təxminən, bu şəkildədir. Lakin bayram zamanı alkoqol qatışdırılaraq hazırlanan xüsusi şirniyyat, süfrənin ayrılmaz bir parçası olan bütöv qızardılmış hinduşka, Krismas Crakerləri (krismas krakeri) isə ingilislərin mədəniyyətinin bir parçasıdır. Bu bayramın xalq üçün çox önəmli bir bayram olduğundandır ki, dilə də öz təsirini göstərmədən keçməmişdir. Belə ki, bu bayramla əlaqədar bir sıra idiomlar yaranmışdır və biz burada onların bəzilərinə nəzər salacağıq.

İngilislər çox sevincli olan birinin sevincini ifadə etmək üçün müxtəlif söz və idiomlardan istifadə edirlər. Onlardan biri də belədir: **To be in a the Christmas spirit** (Krismas əhval-ruhiyyəsində olmaq). Bu bayramın əhval-ruhiyyəsinin necə olmasına gəldikdə isə bu haqda Charles Dickens-in A Krismas Carol əsərində danışmışdıq. Dickens və digər yazıçıların da bu mövzuya istinad etmələrindən məlum olur ki, bu bayram təkəcə dilə yox ədəbiyyata da yetərinəcə təsir göstərmişdir. Əsərdən də bəlli olmuşdu ki, Bu bayramdan bir neçə gün əvvəl insanlar bir-birini təbrik etməyə başlayırlar. Nəhayət, bayrama bir gün qalmış isə bu təbriklərin sayı artır. Bayram günü yaxın qohumlar bir yerə toplanır və qonaqlıqda birgə iştirak edirlər. Hər kəs xoş bir tələş içində bütün hazırlıqlarını edib süfrə başına əyləşdikdə isə hamının üzündə sevinc duyulur. Bu elə bir bayramdır ki, Dickens baxışı ilə yanaşsaq, Scrooge kimi bir adamı belə simicliyi və deyingənliyindən qurtararaq öz yaxınları ilə bir süfrə başına gətirir. Bütün bunları nəzərə alan ingilis xalqı çox sevincli olduğunu ifadə etmək istədikdə **I am in the Christmas spirit** (mən Krismas əhval-ruhiyyəsindəyəm) deyir.

Birinin sevincli olduđu üçün üzündən işıq saçılırsa, o zaman belə bir insan haqqında ingilislər: **to light up like a Christmas tree** (Krismas ağacı kimi işıq saçmaq). Həmin ağacın buradakı şəklinə istinadən də üzü bu ağac kimi parıldayan birini təsəvvür etmək çətin deyildir.

Bir şəxsin gözəl olduğunu bildirmək üçün istifadə olunan idiomlardan biri də Christmas Crackerləri ilə bağlıdır. Ona görə də əvvəlcə bu krakerlə yaxından tanış olaq. Bu krakerlərin yaradıcısı Thomas Smith (1823-1869) hesab olunur. Belə ki, 19-cu əsrdə bu şəxs öz şirniyyatlarını satmaq üçün əvvəlcə onları xüsusi şəkllə malik kağıza bükmüşdür. Daha sonra satışı artırmaq üçün fərqli ideyalar üzərində düşünməsinin nəticəsində bu kağızın içərisinə sevgi mesajları əlavə etməyə başlamışdır. Bu ideyalarla birgə sonralar şirniyyatların yerləşdirildiyi kağıza xüsusi çubuq qoyulur ki, bu da kağız açılan zaman (adətən iki şəxs hərsi onun bir tərəfindən tutaraq dartıb açırlar) kiçik partlayışa bənzər səsini çıxmasına səbəb olur. Bununla yanaşı, artıq zaman keçdikcə bu kağızın içində müəyyən bəzək əşyaları da qoyulmağa başlayır. Beləliklə, Thomas Smithin krakerləri məşhurlaşaraq bu gün Krismas bayramının ayrılmaz bir parçasına çevrilmişdir. Müasir krakerlərin əsas fərqi isə onların müxtəlif bəzəklərə malik olan kağızlara bükülməsidir. Bu Crackerlərin xalq tərəfdən sevilməsi dilə də öz təsirini göstərmişdir. Odur ki ingilislər birinə **you are Cracker**

Christmas Cracker

(sən krakersən) deyəndə burada Krismas Crackerlərini nəzərdə tutduđu üçün həmin insanın gözəl, sevimli olduğunu vurğulayır. Son olaraq nəzər salacağımız idiom isə bu bayramın ayrılmaz bir parçası olan hinduşkalar haqqındadır. Belə ki, hər hansı bir hərəkət və ya qərar uğursuzluğa məhkum dursa, bu hərəkət və ya qərar haqqında belə deyilir: **(it is) like turkeys voting for Christmas** – ((bu) Krismas bayramına hinduşkaların səs verməsi kimi(dir)). Və bu

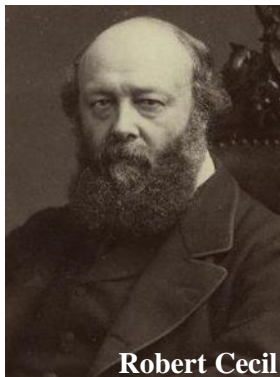
bir hinduşkanın səs verməsi inandırıcı olmadığından onun Krismasın keçirilib-keçirilməyəcəyi haqqında əgər təsadüf nəticəsində hər hansı bir fikri olmuş olsaydı belə, bunu heç kim nəzərə almazdı.

İNGİLİS TARİXİ VƏ İNGİLİS DİLİ

Burada biz İngiltərənin tarixində baş vermiş olan bəzi hadisələrin təsiri ilə yaranmış idiomlara nəzər salacağıq. Şübhəsiz bu idiomlar say etibarilə çoxluq təşkil edir. Amma burada onlardan sadəcə bir neçəsinə diqqət yetiriləcəkdir. Haqqında danışılacaq idiomlar aşağıdakılardır:

Bob's your uncle; Read (to someone) the Riot Act; Set the Thames on Fire; Meet your Waterloo; Turn blind eye (və ya "turn a Nelson eye"); Blood sweat, and tears;

Bob's your uncle – Bob sənin dayındır idiomu hər hansı bir işin çox rahat olduğunu və demək olar ki, heç bir çətinlik çəkmədən yerinə yetirilə biləcəyini ifadə etmək üçün istifadə olunur. Məsələn, oxumalı olduğu bir kitabı oxumaq arzusunda olmayan biri bu kitabı oxumamaq üçün tənbellikdən qaynaqlanan müxtəlif səbəblər irəli sürür və nəhayət, siz ona belə deyirsiniz: deməli belə, durursan ayağa, üzünü yuyursan, gəlib otursan stolun başında və kitabı açıb oxumağa başlayırsan, yəni gördüyün kimi Bob's your uncle-Bob sənin dayındır. Misaldan da məlum olur ki, bu idiomun istifadəsindən məqsəd lazım olan kitabı oxumağın nə qədər asan başa gəldiyini göstərməkdir. Lakin məlum olmayan şey isə odur ki, axı bəs bu Bob kimdir ki, o mənim dayımdırsa, hər hansı bir iş görərkən heç bir problemlə qarşılaşmayacam. Bu idiomun mənşəyi haqqında birmənalı fikir olmasa da, biz burada daha çox qəbul edilən və bizim də doğru hesab etdiyimiz fikrə görə Bob-un kimliyi və idiomun mənşəyini göstərəcəyik. Bunu müəyyənləşdirmək üçün İngiltərə tarixinə nəzər salmaq lazımdır. Belə ki, burada adı çəkilən Bob İngiltərənin baş naziri olmuş **Robert Cecil**-dir. Onun xalq arasında Bob adı ilə də tanınmış olduğu deyilir. O 1830-1903-cü illər arasında yaşamışdır. 17 yaşından etibarən siyasətə ciddi maraq göstərməyə başlamış, lakin az sonra sağlamlığında yaranan problemlər səbəbi ilə bu işlərdən uzaqlaşmalı olmuşdur. Onun böyük qardaşlarının da müəyyən xəstəliklərdən əziyyət çəkdiyini və bir qardaşının isə körpə ikən öldüyünü nəzərə alan atası 1855-ci ildə uzunmüddətli bir səyahətə çıxması üçün ona icazə verir. Bu səyahət 22 ay davam edir. Bu müddət ərzində Cecil Cənubi Afrika, Avstraliya və Yeni Zelandiyada olur. Yekunda isə o xəstəliyindən sağalmış və dünyagörüşü daha da genişlənmiş

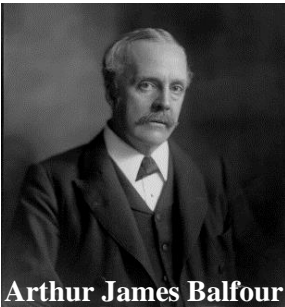

Robert Cecil

şəkildə geri dönmüşdür. Burada siyasət sahəsində karyerasını inkişaf etdirmək baxımından müəyyən problemlərlə qarşılaşdığı üçün öz statusunu böyütmək naminə hakim qızı olan Georgina Alderson ilə evlənir. Lakin bu qıza hər hansı bir cəhiz verilmədiyindən o maddi cəhətdən özünü təmin etmək üçün jurnalistliyə başlayır və bu müddət ərzində yazdığı məqalələr, araşdırdığı şəxslər, mövzular ilə siyasətlə bağlı bilgilərini daha da dərinləşdirir. Bütün bunların gedişində isə Cecil ailə həyatında heç də xoşbəxt ola bilmir. Sonralar Lord Blake onlar haqqında yazarkən bildirirdi ki, bu iki insan birbirindən fərqlidir. Belə ki, qadın əyləncəli, insanlara tez qaynayıb-qarışan, özünəqapalı olmayan biri idi. 42 il evlilikləri boyu isə Cecil üçün əhəmiyyətsiz biri olaraq qalmışdır. Lakin, Blake bu qadını Cecil-in həyatında vermiş olduğu ən ağıllı qərarlardan biri kimi qiymətləndirmişdir.

1868-ci ilin aprelində isə atası vəfat etdikdən sonra varislik hüququna əsasən onun yerini Lordlar Palatasında Robert Cecil tutur. Tutmuş olduğu bu yeni yer ilə isə artıq o siyasətlə bağlı planlarını rahatlıqla həyata keçirmə şansı qazanmış oldu. 1869-cu ildə isə Oxford universitetinin rektoru seçilir. Bunun ardınca Lordlar Palatasında görmüş olduğu işlərlə də məşurlaşmağa başladı. Daha sonra 1885-86; 1886-92; 1895-1902-ci illərdə İngiltərənin baş naziri olmuşdur. 1887-ci ildə Türkiyə və Rusiya arasında baş verən müharibənin sakitləşdirilməsi və rusların Konstantinopola girməsinin qarşısının alınmasında isə fəal iştirak etmişdir. Kraliça Victoriya-nın 1901-ci ildə ölümündən sonra 1902-ci ildə öz vəfatına qədər fəaliyyətini davam etmişdir.

Artıq idiomda sözü gedən Bob-un kim olduğu və çalışaraq öz siyasi statusunu necə müəyyənləşdirməsi bizə məlumdur. İndi isə onun kimin dayısı olmasını müəyyənləşdirmək lazımdır. Bu şəxs isə **Arthur James Balfour (1848-1930)**-dur. O İngiltərənin ən ağıllı və mədəni baş nazirlərindən biri olmuşdur. Lakin onun bu yerə yük-

Arthur James Balfour

səlməsini təmin edən şəxs isə dayısı Robert Cecil hesab olunur. Arthur-un anası xanım Blanche Balfour ərəi 36 yaşında ikən öldüyündən onu və digər 7 uşağını tək böyüdüb tərbiyə etmişdir. Bu müddətdə hələ baş nazir seçilməmiş olan dayısı Robert Cecil də ən çox Arthur-un qayğısına qalır və onu digərlərindən daha çox sevirdi. Arthur Cambridge-də təhsil aldığı illərdə burada Spencer Lyttelton və onun gənc qardaşı Alfred ilə dostluq əlaqələri olmuşdur. Onlar yaxın dost olduqlarından 1875-ci ildə Spencer-in bacısı May Lyttelton və Alfredin ölümü Arthur üçün həyatındakı ən böyük faciələrdən birinə çevrilir. Arthurun bu müddətdə

siyasət sahəsində də uğur qazandığı deyilə bilməzdi. Belə ki, dayısı vasitəsilə siyasi mühitə girdikdən sonra ilk çıxışını etmək üçün 2 il gözləmişdir. Odur ki, Cecil ona yenidən təkan verməli olduğunu düşünərək 1878-ci ildə onu şəxsi katibi olaraq Berlin Konqresinə aparmışdır. Bunun ardınca ona daha böyük siyasi məsuliyyətlər verməsinə baxmayaraq, Arthur əvvəldən də marağının olduğu fəlsəfəyə qayıdır və 1879-cu ildə “A Defence of Philosophic Doubt” (Fəlsəfi şübhənin müdafiəsi) əsərini çap etdirir. Arthurun bu cəhətlərini nəzərə alaraq onun adına müəllifi bəlli olmayan aşağıdakı musiqi yazılmışdır:

Playful little Arthur, he
Plays with things so prettily
To him everything's a game
Win or lose it's all the same
... Plays with politics or war
Trivial little games they are-
... Play with philosophies,
Faiths and minor things like these
... Playful little Arthur, he
Cannot take things seriously.

Nadinc balaca Arthur, o
Şeylərlə çox gözəl oynayır
Ona görə hər şey oyundan ibarətdir
Qalibyyət və ya məğlubyyət hər ikisi eynidir.
... Siyasət və ya müharibə ilə oynayır
Onlar əhəmiyyətsiz balaca oyunlardır-
... Fəlsəfələrlə, inam və bu
Kimi kiçik şeylərlə oynayır.
... Nadinc balaca Arthur, o
Heç nəyə ciddi yanaşa bilmir.

Lakin 1880-ci ildən sonra Torilər seçkilərdə uduzur və bunun ardınca Arthur Balfour nümayəndələr palatasında fəal rol oynamağa başlayır. Belə ki, öz yerini tamamilə möhkəmləndirən Cecil Arthur-u Yerli Hökumət başçısı təyin edir. Və bundan sonra məşhur ifadə olan **Bob's your uncle** dilə daxil olur. 1891-ci ildə isə Cecil onu Nümayəndələr palatasının rəhbəri vəzifəsinə təyin edir. 1902-ci ildə əmisinin ölümündən sonra onun yerinə Baş

nazir olaraq fəaliyyətə başlasa da qısa bir zaman sonra 1905-ci ildən etibarən, bu statusu itirir. Nəhayət, o yenidən fəlsəfəyə qayıtmışdır.

Bələliklə məlum olur ki, Arthurun siyasi səriştəsi olmayıb. Amma hər şeyə rəğmən, onu bu mühitdə irəlidə görmək istəyən dayısı Cecil isə müxtəlif üsullarla onun siyasətdə özünə yer tutması üçün çalışmışdır. Və nəhayət dayısının ona dəstəyi nəticəsində Arthur Baş Nazir statusuna qədər yüksəlmişdir. Yuxarıdakı mahnıdan da görüldüyü üzrə bu proseslər xalqın gözündən qaçmamış, sonda isə xalqda belə bir düşüncə yaranmışdır ki, əgər bir insanın dayısı Bob-dursa, onun narahat olmağa heç bir əsası yoxdur və hətta mümkünsüz olan bir iş belə dayısı Bob olan biri üçün çox asandır. Bunun da nəticəsində Bob's your uncle idiomu dilə daxil olmuşdur.

1715-ci ildə İngiltərədə Jacobite üsyanının alavlanmasının ardınca Britaniya Hökuməti **Riot Act** (Üsyan aktı) qəbul etmişdir. Bu akt 2 hissədən ibarət olmaqla 17 qərarı birləşdirirdi. Və akta görə aktdan xəbərdar olduqdan bir saat sonra 12 və daha çox insanın toplanmış olduğu qrup dərhal dağılmazsa, cinayət məsuliyyəti daşımış hesab olunacaqdı. Bu aktda qeyd olunan qərarların kraliçanın adından verildiyi də bildirilirdi. Qərarların kraliça adından verilməsini müxtəlif daha dəqiq məlumat aktının 3 nömrəli qərarında aşağıdakı şəkildə qeyd olunur:

“Our Sovereign Lady the Queen chargeth and commandeth all persons being assembled immediately to disperse themselves, and peaceably to depart to their habitations, or to their lawful business, upon the pains contained in the Riot Act-God Save the Queen.”

“Bizim Ali Rəhbərimiz Xanım Kraliça bir yerdə qrup olaraq toplanmış olan şəxsləri təqsirkar hesab edərək onlara dərhal dağılışmalarını və Riot Aktına daxil edilmiş cəzaları nəzərə alaraq xoşluqla mənzillərinə və ya qanuni işlərinə getmələrini əmr edir. Allah Kraliçanı Qorusun.”

Bu aktda verilmiş olan qərarlara uymayaraq dağılışmayanları isə ciddi cəza tədbirləri gözləyirdi. Akta tabe olanlar isə ətrafa vurduqları ziyana görə kompensasiya ödəməli idilər. Bu, aktın 8 nömrəli qərarında aşağıdakı kimi əks olunub:

“Where any machinery, or any house, shop or building, (inculiding any premises appurtenant to the house, shop or bulding) has, wholly or partly, been demolished or pulled down by persons riotously and tumultuously assembled together, compensation shall be payable subject to ...”

“Üsyankarcasına və səs-küyə səbəb olaraq bir yerə toplanmış olan şəxslər tərəfindən harada tam və ya qismən uçurulmuş və ya dağıdılmış bir texnika, ev, mağaza və ya bina (bu ev, mağaza və binalara daxil olan mülklər də nəzərə alınmaqla) varsa, onlar üçün kompensasiya mütləq ödənməlidir.”

Göründüyü kimi, bu akt üsyankarları cəzalandırmaq və gələcək üsyanların qarşısını almaq məqsədi ilə qəbul olunmuşdur. Və akt qəbul olunduğu dövrdə Britaniyanın hakimiyyəti altında olan digər ərazilərə də şamil edilirdi (həmin dövrdə Britaniya Amerika, Kanada, Yeni Zelandiya, Avstraliya kimi böyük müstəmləkələrə sahib idi).

Bu qədər önəmli bir tarixi hadisə xalqı düşündürməyə və yaddaşında iz buraxmaya bilməzdi. Odur ki, məhz bu tarixi hadisənin təsiri ilə **Read the Riot Act (Riot Akt oxumaq)** idiomu yaranmışdır. Bu idiom kiməsə davranışlarını düzəltməli olduğu haqqında ciddi xəbərdarlıq edilərkən deyilir. Yəni, məsələn, təsəvvür edək ki, “adətən, mübahisələrdən kənar olan bir tələbə bu dəfə universitetdə baş verən bir mübahisəyə qarışmış və bunun nəticəsində töhmət alaraq evə gəlmişdir. Onsuzda psixoloji durumu heç də yaxşı vəziyyətdə olmayan bu tələbə evdə də valideynlərinin onu danlamasını, ona elədiyi nəsihətləri eşitmək məcburiyyətində qalır və nəhayət, bütün bunlara dözməyərək əsəbi halda belə deyir: Stop reading me Riot Act – mənə Riot Akt oxumağı dayandırın. Bunu deyən tələbənin nəzərdə tutduğu isə budur: mən bir cinayət işləməmişəm, üsyan törətməmişəm, odur ki Riot Aktda cinayətkarlar və üsyançılar haqqında verilən cəzalar səviyyəsində bir cəzaya layiq olmadığımıdan bu danlaqlara da bir son verin”.

Bu idiom bir daha sübut edir ki, Riot Aktın sonralar Britaniya Hökuməti tərəfindən ləğv olunması onun xalqın düşüncəsində buraxdığı izin də ləğv olunması demək deyildir. Və bu izi daşımaq məsuliyyəti isə dilin üzərinə düşmüşdür.

1666-cı il... Pudding Lane küçəsi ... London dar küçələri olan qədim bir şəhər idi. Və əksər insanlar isə küçələrdə və evlərdə insanlara rahatlıq verməyən siçovullara görə xəstə idi..... Çörəkçi Thomas Farriner və qızı Harriet gecələrin birində çörək bişirməklə məşğul idilər. Thomas sabah üçün krala çörək hazırlamalı olduğundan gec olmağına baxmayaraq evə getməmişdi. Bir az sonra Thomasın köməkçisi olan Mary də gəldikdə bir yerdə işlərini davam etdirdilər. Lakin, bir müddət sonra çörəkçinin arvadı Anne gələrək artıq gec olduğunu deyib onları yatmaq üçün çağırırdı. Thomas qızı və yardımçısını göndərüb özü işinə davam etdi. Az sonra o da işini bitirib yatmağa getdi, amma unutduğu bir şey var idi. Ocağın qapısını açıq qoymuşdu. Və bir saat sonra çörəkçinin mağazası alovlar içərisində idi. Bundan xəbər tutan Anne tez evdəkiləri oyatdı. Thomas hamıya evin damı üzərinə çıxmalarını tapşırırsa da, Mary mağazanın damı üzərindən evin damına tullanmağa qorxdığı üçün ora keçə bilməmişdi. Az sonra ev də yanmağa başladı və ətrafdakıların köməyi ilə Thomas və ailəsi nərdivanla yanan evin damından aşağı düşdü. Lakin Mary artıq ölmüşdü. Yanğın isə bütün Pudding

Lane küçəsinə yayılmaqda davam edirdi. Buna səbəb isə həmin gecə yanğını müşayiət edən dəhşətli külək idi. Təxminən 20 dəqiqə sonra yanğın söndürənlər çatdı, amma hələ buna qədər də əhali yanğını söndürmək üçün əlindən gələni etməyə başlamışdı. Edilən işlərin mənasız olduğunu və yanğının bütün şəhərə yayılmağa davam etdiyini görən insanlar Londanda çox vacib bir şəxs olan Lord Mayor-u axtarmağa başladılar. Onu axtarmaqda məqsəd isə səlahiyyətli biri olduğundan yanğının söndürülməsi üçün xalqdan daha çox şey edə biləcəyinə olan inam idi. Amma onu heç yerdə tapmaq mümkün deyildi. Vəziyyəti belə görən Thomas və ailəsi Temza çayına doğru qaçmağa başladı ... Elə bu vaxt şəhərin başqa bir hissəsində dövlətə xidmət edən Pepys yatmaqda idi. Gecə saat üç radələrində xidmətçisi ona yanğın haqqında xəbər verdi. O isə pəncərədən baxıb bunun elə də böyük bir yanğın olmadığını deyərək yatağına qayıtdı. Bir saat sonra xidmətçisi gəlib üç yüzdən çox evin yandığını dediyi zaman isə Pepys cəld yerindən qalxdı və London qalasından hər şeyi aydın görə bilmək üçün oraya yol aldı. Dostu Moore də London qalasına getdiyindən ikisi birgə ora üz tutdular. Və çatdıqda qaladan bütün şəhərin alovlar içərisində olduğunu və insanların qayıqlara doluşaraq Temza çayı vasitəsilə qaçmaqda olduqlarını gördülər. Maraqlı olan şey isə bu şəxslərin önündə Thomas Farri-ner və ailəsinin

olması idi. İnsanlar ondan yanğın haqqında soruşduqlarında o çörəkçi olmadığını bildirib qayıqla Temza çayının sularında gözdən itdi. Yanğınsöndürənlər isə əllərindən gələni etsələr də bir nəticəsi yox idi. Pepys onlardan daha səlahiyyətli olan birinə yanaşaraq binaları uçurub alovun qarşısına tökməyi təklif etdi. Amma o şəxs Pepys-ə bunun üçün əvvəlcə Lord Mayor ilə məsləhətləşməli olduqlarını bildirdi. Mayor isə heç kim tapa bilmirdi. Vəziyyəti belə görən Pepys və dostu Moore kral ilə görüşüb onu olanlardan xəbərdar etmək və həll yolunu demək üçün yola düşdülər. Və nəhayət ora çatdılar. Amma kral təkcə Pepys ilə görüşməyi qəbul etdi. Görüş zamanı onun həll yolunu dəstəklədiyini bildirib Lord Mayora da bir məktub yazaraq ona Mayorun Yanına gedib məsələsini həll etməyi tapşırırdı. Hətta Pepys Lord Mayor-u tapmaq mümkün olmadığını dedikdə kral ona öz faytonlarından birini verərək Mayoru tapmaq vəzifəsini onun yerinə yetirməli olduğunu bildirdi. Pepys və Moore buradan ayrılıb Lord Mayoru axtarmağa başladılar.

Nəhayət, onu tapıb məktubu ona verdikdə o bunu bil-diyini və tətbiq etməyə çalışdıqda isə insanların müqaviməti ilə rastlaşdığını söylədi. Bir az sonra kralın əsgərləri gəldikdə müqavimət yox idi və binalar dağıdılaraq yanğının qabağına yığılmağa başlandı. Bu əsnada yorğun olduğunu bildirən Mayor isə paltarını dəyişmək və dincəlmək üçün heç nə olmamışcasına oradan ayrıldı. Səhər saat doqquzda isə əsgərlər işlərinə davam edərkən Pepys və Moore evə yollandılar. Və daha 3 gün London alovlar içərisində yanmağa davam etdi. Yanğın ən vacib binalara və kilsələrə yayılmağa davam etməkdə idi. Qədim St Paul kilsəsi isə bir gün bir gecə boyunca yanıbmışdı. Bu müddət ərzində yanğınsöndürənlər və əsgərlər yanğının qarşısını almaq üçün əllərindən gələni etdilər. Külək isə var gücü ilə onlara mane olmağa davam edirdi. Nəhayət, 4-cü gün külək öz istiqamətini dəyişdi və yanğın yavaş-yavaş dayanmağa başladı. Tam söndüyü zaman isə minlərlə ev və 90-a qədər kilsə yanib kül olmuşdu. Və artıq nə o Qədim Londondan, nə də siçovullardan əsər yox idi ...

Yuxarıda danışılanlar İngiltərə tarixində baş vermiş çox önəmli bir hadisə olan Böyük London Yanğınının qısa və, təxmini, şəkildə təsvirindən ibarətdir. Bu yanğından sonra Londonda yenidənqurma və bərpa işləri aparılmış və bunun nəticəsində onun çox qədim binalarının yerini yeniləri, dar küçələrinin yerini isə genişləri əvəz etmişdir. Bu hadisənin ardından 18-ci əsrdən etibarən dildə “**set the Thames on fire**” (**Temza çayını yandırmaq**) ifadəsi işlənməyə başlamışdır. Bu ifadənin hansı mənani verməsinə gəldikdə isə burada iki versiya mövcuddur. Beləki biz hər hansı bir şəxs haqqında bu idiomu işlədiriksə, onun ağılsız hərəkətlər edən, dar düşüncəli olduğunu bildirmiş oluruq, amma bir iş haqqında istifadə olunduqda isə idiom çoxlu həyacana, diqqətə səbəb olan mənalara gəlir. Bunu aşağıdakı misalda daha aydın görmək olar:

Təsəvvür edək ki, siz uşaq olanda qonşuluqda sizinlə eyni yaşda daha biri yaşayıb və sizdə zamanla onunla danışmağa başlamışsınız. Onunla vaxt keçirdikdən sonra siz bu şəxsin tez-tez mənasız işlər görərək valideynlərinə problem yaratdığını, sözə qulaq asmayaraq boş işlərinə davam etdiyini görürsünüz. Nəhayət, sizdə belə bir təsəvvür yaranır ki, “**This person can set the Thames on fire**” – “bu adam Temza çayını belə yandıra bilər”. Bir müddət keçəndən sonra hər ikiniz universitetə daxil olursunuz. Və siz bir də xəbər tutursunuz ki, Temza çayını yandıracaq qədər ağılsız və yaramaz olan o şəxs böyük bir uğurla dissertasiyasını etmişdir. Bunu eşitdikdə isə siz deyirsiniz: “**His dissertation set the Thames on fire-onun dissertasiyası böyük marağa səbəb olmuşdur**”.

Yuxarıdakı misaldən bu idiomun ifadə etdiyi mənalər tam aydın olur. Burada maraqlı olan şey isə bu idiomun mənşəyidir. Hər halda, haqqında danışdığımız London yanğınından sonra bizim bu idiomun mənşəyi haqqında nə düşündüyümüz ortadadır. Belə ki, qeyd olunan idioma yalnız həmin yanğınadan sonra rast gəlinmişdir. Bizim idiomun birinci mənası haqqında danışdıqlarımız bu yanğına səbəb olan çörəkçiyə istinadən ortaya çıxmışdır. Nəticədə üç gün boyunca Londonu alovlar içində qoyan və kifayət qədər böyük bir zərərə səbəb olan biri haqqında xalq yaxşı bir qənaətdə ola bilməzdi. Həmçinin çörəkçinin yanğına səbəb olduğundan sonra Temza çayı vasitəsilə aradan çıxması haqqında da (yuxarıdakı qeydlərdən də məlum olduğu kimi) məlumatlar vardır. Böyük bir ehtimalla çörəkçinin çayda qayıqla getdiyini görəndə xalq “Şəhəri yandırdığı bəs deyir, indi də Temzanı yandıracaq” da demişdir. Hər iki düşüncədən yanaşdıqda bu idiomun birinci mənasının mənşəyinin bu yanğıla bağlı olduğu görünür. İkinci mənası isə bir o qədər də qaranlıq deyildir. Belə ki, London yanğını doğurdan da həyəcan doğurub və insanların diqqətini özünə çəkmişdir. Amma bu həyəcan müsbət mənada yox, mənfi mənada olmuşdur. İdiomun bu gün ifadə etdiyi ikinci mənası isə insanların xoş bir səbəbdən həyəcanlanmasını bildirir. Lakin, bu heç də onun mənşəyini həmin yanğından ayırmır. Belə ki, bu hadisə tarixdə və insanların düşüncəsində ciddi bir iz buraxmışdı və dildə də bu və ya digər şəkildə öz əksini tapmalı idi. Amma idiomun mənşəyinin buradan gəldiyini düzünənlərlə bərabər, bunu müxtəlif qəzətlərdə, yazıçıların əsərlərində olan istifadəsi ilə də bağlayanlar vardır. Biz burada onlar haqqında danışmasaq da, onu qeyd etməliyik ki, idiomun qəzətlərdə və yazıçıların dilində istifadəsi də London yanğınından sonrakı dövrə təsadüf edir. Odur ki, ilk dəfə onu istifadə edən bir yazıçı, qəzet və ya xalq olmasının elə də bir fərqi yoxdur. Çünki bu istifadə yerləri idiomun mənşəyi deyil, ilk istifadəsini göstərir. Lakin, mənşə isə dəyişməz olaraq qalır – Böyük London Yanğını.

Nəzər salacağımız növbəti idiom **meet your Waterloo (öz waterloo-n ilə üzləş)**-dur. Bu idiom son, həlledici məğlubiyyətlə üzləşmək mənasına gəlir. Lakin, kiməsə müraciətlə deyilən və ya istinad edildiyi zaman da bir o qədər müsbət məna vermir (Bunun səbəbini idiomun mənşəyinə baxış keçirdikdən sonra görəcəyik). Məsələn, neçə illərdir dövlətdə rəhbər vəzifələrdən birində olan şəxs yerini artıq başqa birinə verməyə məcbur olduqda iş yoldaşlarından biri ona belə deyə bilər: “meet your Waterloo-get və öz məğlubiyyətlə üzləş.” İdiomun mənşəyi isə İngiltərə tarixi üçün də önəmli yerə sahib olan Waterloo döyüşü ilə bağlıdır. Bu idiomun mənşəyi və ifadə etdiyi mənanı dərk etmək üçün tarixə qısa bir nəzər salaq. Məlumdur ki,

Napoleon Bona-part Fransa tarixində önəmli yerə malikdir. O, imperator adını almamışdan öncəki dövrdə də siyasi məsələlərdə öz sözünü demişdi. Lakin 1804-cü ildə Fransa Senatı Napoleon Bonapartı imperator elan etdikdən sonra o, öz fəaliyyətini daha da genişləndirməyə başladı. Bunun ardınca Fransaya qarşı Avropa dövlətlərinin İngiltərə, Rusiya, Avstriyadan ibarət yeni koalisiyası yarandı. Bu zaman Napoleon Avstriya tərəfdən daha çox təhlükə gözləndiyini nəzərə alıb Britaniyaya qoşun çıxarmamışdı. Lakin ingilis donanması Trafalqar döyüşündə fransızları məğlub etdikdən sonra Napoleon 1805-ci il dekabrın 2-si Austerlis döyüşündə Rusiya, Avstriya, 1806-cı ildə isə Prussiyanı məğlub edərək Berlinə daxil oldu və burada “Kontinental blokada” haqqında dekret imzaladı. Bu dekretə görə Fransadan asılı ölkələrə İngiltərə ilə ticarət etmək qadağan olundu. 1807-ci ildə Fridland döyüşündə məğlub olduqdan sonra Rusiya da Kontinental blokadaya qoşuldu. Beləliklə, Fransa İngiltərəyə qarşı yeritmiş olduğu siyasətdə məharətlə irəliləməkdə idi. Lakin 1812-ci ildə Rusiyada məğlubiyyətə uğraması ilə Napoleonun nüfuzu zəifləməyə başladı. Və 1813-cü ildə yaranan koalisiyanın fəaliyyəti nəticəsində “Xalqlar döyüşü”n də Napoleon ordusu məğlub edildi. Nəhayət, 1814-cü ilin yanvarında sərhədi keçərək Parisə daxil olan müttəfiqlər Napoleonu Elba adasına sürgün etdilər. Amma Napoleon 1815-ci ildə Elbadan qaçaraq Parisə daxil oldu və taxta çıxdı. O, 100 gün hakimiyyətdə qala bildisə də, 1815-ci ilin iyununda Belçikaya qoşun yeridərkən İngiltərə və Prussiya qoşunları tərəfindən məğlubiyyətə uğradıldı. Yəni Napoleon öz Waterloo-su ilə qarşılaşdı. İngiltərə isə, nəhayət, ona qarşı sərt münasibət bəsləyən bu şəxsə qalib gəldi. Napoleonun İngiltərə iqtisadiyyatına vurduğu zərər bizə artıq məlumdur. Fransa və İngiltərənin isə vahid düşməne qarşı eyni mövqedə olmaları xaricində əzəli düşmənçilik münasibətləri də tarixi bir reallıqdır. Odur ki hər iki səbəbdən ötürü bu qalibiyyət ingilis xalqı üçün böyük bir əhəmiyyətə malik idi. Elə bu səbəbdən də Waterloo döyüşünün ardından yuxarıda qeyd etdiyimiz idiom ingilis dilinə daxil oldu. Və o, təbii olaraq birinə qayğı ilə deyilə bilməzdi. Yəni, məsələn, bir şəxs dostuna get və waterloo-n ilə üzləş deməz. Nəticədə bu döyüşdə qalib olanda ingilis xalqı bunu Napoleona kinayə ilə yaradaraq dilə daxil etmişdir. Lakin dilin yerində donub qalmadığını nəzərə alsaq deyə bilərik ki, bəlkə də biz bu sətirləri yazarkən belə İngiltərənin hər hansı bir hissəsində iki dostdan biri işindən

**Admiral Horatio
Nelson**

çıxarımaq üzrə olan dostuna motivasiya vermək naminə zarafatla get və öz Waterloo-n ilə üzləş deyər müraciət edir.

Admiral Horatio Nelson (1758-1805) İngiltərə tarixində iştirak etdiyi döyüşlər etibarilə önəmli yerə sahibdir. Lakin onun adını bu döyüşlərdəki qalibyyəti deyil, tamamilə başqa bir hadisə ingilis dilinə gətirmişdir. Odur ki bizdə onun şücaətlərindən deyil, qeyd olunan hadisə haqqında danışmağı lazım bilirik. Əvvəlcə onu qeyd edək ki, Nelsonun bir gözü kor olmuşdur. Şübhəsiz bu cəhət ona bəzi maneələr yaratsa da, ümumən iştirakçısı olduğu döyüşlərdə ciddi bir problemlə rastlaşdığı deyilə bilməz. 1801-ci ildə baş vermiş olan Kopenhagen döyüşündə isə hətta korluğunun ona vermiş olduğu üstünlükdən də lazımınca istifadə etmişdir. Yuxarıda qeyd olunan hadisə də bu döyüşdə baş yaşanmışdır. Əldə olan məlumatlara görə döyüş əsnasında o, teleskopu kor gözünə qaldırmış və bunun nəticəsində də ondan daha çox səlahiyyətli olan şəxsin hərəkəti dayandırmaq haqqında verdiyi sinqalı görməmişdir. Buradaca onu qeyd edək ki, deyilənə görə, Nelson bunu döyüşü davam etdirmək üçün məqsədli şəkildə edib. İndi haqqında danışacağımız idiom da bu deyiləni təsdiqləyəcəkdir. Belə ki, bu hadisədən sonra ingilis dilinə aşağıdakı idiom daxil olmuşdur:

Turn a blind eye (kor gözlə bax) və ya **turn a Nelson eye** (Nelsonun gözü ilə bax). Bu idiomların ifadə etdiyi mənaya gəldikdə isə, bir şəxsin mənafeyinə uyğun olmayan şeyləri qəsdən görməzdən gəlməsi nəzərdə tutulur. Məsələn, aşağıdakı misaldə olduğu kimi:

“I and Fuad argued at school and so director called us. Then he asked that what is a problem? I told everything to him and it was obvious that I am right, but he **turned a blind eye** and said I am wrong. Because Fuad was his nephew – Fuad və mən məktəbdə mübahisə etdiyimiz üçün direktor bizi yanına çağırırdı. Sonra isə bizdən problemin nə olduğunu soruşdu. Mən ona hər şeyi danışdım və mənim haqlı olduğum göz qabağında idi, amma o bunu görməzdən gəldi və dedi ki, mən haqsızam. Çünki Fuad onun qardaşı oğlu idi.”

Misaldan da göründüyü kimi, bu idiomdakı korluq qəsdən, bilərək və istəyərək olan korluqdur.

Son olaraq haqqında danışacağımız idiom “**blood, sweat, and tears** – qan, tər və göz yaşları”dır. Həddindən artıq dərəcədə çətin olan və durmadan üzərində çalışılmalı olan işi təsvir edərkən istifadə olunur. Bu sözləri Winston Churchill 1940-cı ildə Nümayəndələr Palatasında etdiyi çıxışda işləmiş və bundan sonra həmin sözlər idiom halını alaraq dildə öz yerini möhkəmlətməmişdir. Belə ki, Churchill 1940-cı il 10 may tarixində Baş Nazir seçilir və 13 mayda etdiyi çıxışda aşağıdakı sözləri deyir:

“I have nothing to offer but blood, toil, tears and sweat – Mən sizə qan, zəhmət, göz yaşları və tərdən başqa heç nə vəd edə bilmərəm.”

Churchill bu çıxışı edərkən ikinci dünya müharibəsi də öz miqyasını genişləndirməkdə idi. Odur ki faşist Almaniyasının qəti əleyhdarı olan Churchill də bu çıxışında faşistlərə qarşı mübarizə aparmalı olduqlarını və bu müddət ərzində onları qan, zəhmət, göz yaşları, tərdən başqa heç nə ilə qarşılaşmayacaqlarını bildirmək üçün yuxarıda qeyd olunan sözləri deyir. Bunun ardınca isə tək məqsədlərinin qələbə olduğunu da vurğulayır. Nəhayət, danışığının əvvəllərində ona laqeyd yanaşanlar belə bu alovlu çıxışdan sonra onun sözlərinə inanırlar. Churchill-in tərəfdarı olmayan siyasətçilərə belə təsir edə bilən bu çıxış xalqa təsir etməyə bilməzdi. Odur ki xalqın düşüncələri bu dəfə də dilində əksini tapdı və nəticədə yuxarıdakı idiom dilə daxil oldu.

“Honour thy father and thy mother: and, Thou shalt love thy neighbor as thyself (Matthew)”.

“Ata və ananı şərəfləndir: və Sən qonşunu özünü sevdiyini kimi sevməlisən.”

Xalqın mənəvi mədəniyyətinin bir parçası olan din onun həyatında çox mühüm yerə sahibdir. Əsrlər keçsə də, texnologiya inkişaf etsə də, insanlar aya, kosmosa çıxsın da yenə də dinə inanan, haqlı olaraq bu dünyanın çirkin-dən qurtulmağa çalışan və bunun yolunu Allaha sığınmaqda görən kifayət qədər insan vardır. Elə buna görə də din öz mövqeyini bu günə qədər qoruya bilməmişdir. Müasir dövrdə isə müxtəlif xalqlar fərqi dinlərə sitayiş etsə də, bu sitayişin səbəb və məqsədləri və ən önəmlisi bu sitayiş zamanı üz tutulan Allah birdir. Nəzərə alsaq ki, ardıcıl olaraq bir-birini izləyən peyğəmbərlər də bir-birini danmamış, özündən əvvəlki peyğəmbərin gətirmiş olduğu dinə hörmət etməklə bəzi dəyişikliklər həyata keçirmişdir, o zaman bu dinlərin bizə göstərmiş olduğu Allahın birliyinə, demək olar ki, şübhə qalmaz. Lakin bütün bunlara baxmayaraq bu dinlərinin hər birinin də özünəməxsus cəhətləri vardır. Məsələn, Jesus (İsa) Peyğəmbər Allahın oğlu olduğunu və yer üzündə onun əmrlərini yerinə yetirdiyini qeyd etməklə bərabər zaman-zaman sufizmdə yer alan ənalhəq fikrini söyləməkdən çəkinmir. Onun çıxışlarında mən Allahla qovuşmuşam deməsi əvvəllər xoş qarşılanmasa da, görünür, sonralar xalq arasında onun nəinki, Allahın oğlu, elə Allahın özü olması ideasını formalaşdırmışdır. Lakin Quranda qeyd olunur ki, bu Jesus peyğəmbərin günahı deyildir. Belə ki, o Allah olduğunu iddia etmədiyi üçün bütün bu düşüncə yalnız xalqa məxsusdur. Buradan belə bəlli olur ki, islam xristianlığı təkzib etmir, lakin digər tərəfdən isə islam Allah doğmaz və doğulmazdır deyir. Yəni Allah Jesusun atası ola bilməz. Bu Jesus peyğəmbərin Musa peyğəmbəri müdafiə etməsinin yanısıra dediyi, bəli Musa sünnəti lazım bilməmişdir, lakin mən isə insan oğlunun bədəninin bütövlüyünü lazım bilərək bu qanunu yığırdırıram deməsinə bənzəyir.

Dinin qanunları isə müxtəlif kitablarda toplanır. Şübhəsiz, bu qanunlar da o kitaba bu və ya digər bir dildə yazılır. Yəni dinin dil ilə əlaqəsi hələ burdan başlayır. Lakin bir din konkret xalqın nümayəndələri arasında yayılmağa başladığında isə bu təsir daha böyük bir miqyas alır. Biz bura da Xristianlığın ingilis dilinə qeyd olunan ikinci aspektdən təsirindən danışacağıq. Bunun üçün əvvəlcə Xristianlığın İngiltərə tarixinə gəldiyi zaman haqqında danışmağı lazım bilirik.

İngiltərədə xristianlığın tarixi bizim eramın 2-ci əsrin sonlarından başlayır. Böyük bir ehtimalla bundan öncə də İngiltərədə yaşayıb xristian olan insanlar olmuşdur, lakin konkret faktlara əsasən bunu demək mümkün deyildir. İlk olaraq İngiltərəni bu dinlə tanış edənlər haqqında da dəqiq bir məlumat yoxdur. Bu din yayıldığı zaman İngiltərənin yerli əhalisi olan Keltlər bir çox allaha sitayiş edirdilər. Bu dövrdə orada hakim olanlar isə latınlar idi və onlar xristianlığa tolerant münasibət bəsləmirdilər. Odur ki eramızın 304-cü ilində onlar ilk britaniyalı xristian olan St Alban-ı edam etmişdilər. Lakin 313-cü ildə imperator Constantine xristianlığa sitayiş edənlərə azadlıq verdikdən sonra xristianların sayı İngiltərədə də artmağa başladı. Sonralar 5,6-cı əsrlərdə İngiltərənin Angle, Saxon və Jute-lar tərəfindən işğalı dinə də öz mənfi təsirini göstərdi. Artıq bu vaxt xristianlıq ətraf ərazilər olan Wales, İrland və Scotland-a yayılmaqda davam edirdi. 627-ci ildə isə şimali İngiltərənin kralı Edwin yenidən xristianlığın çiçəklənməsi yolunda addımlar atdı. Ehtimalla görə, onu bu addımları atmağa gətirib çıxaran səbəb xristian olan arvadı Ethelburga olmuşdur. Kralın ölümündən sonra bu dinin İngiltərədəki inkişafı istiqamətində bəzi enişlər olsa da, 7-ci əsrin sonlarında İngiltərə demək olar ki, tamami ilə xristian olaraq tanınırdı. Bundan sonrakı əsrlərdə də başqa xalqların İngiltərəni işğalı nəticəsində bu dinin inkişafında müyyən fərqli cəhətlər özünü göstərsə də, ümumən xristianlıq öz yerini möhkəmlətmək istiqamətində irəliləmişdir.

Xalqın əksəriyyətinin sitayiş etdiyi bu din onun dilinə də təsir göstərmişdir. Məlumdur ki, İncil müxtəlif kitabların toplusudur. Və bu kitablarda Jesus peyğəmbərdən öncəki peyğəmbərlər haqqında məlumat verilməsinə baxmayaraq əsas yeri Jesus geyğəmbərin danışıqları və onun haqqında deyilmiş olan fikirlər tutur. İngilis dilinə də məhz bu hissə daha çox təsirini göstərsə də digərlərinin təsirindən də danışmaq mümkündür. Biz burada mənsəyi İncil olan aşağıdakı idiomlara nəzər salacağıq:

Dust and ashes; fire and brimstone; land of Nod; good Samaritan; prodigal son; to serve two master; a doubting Thomas; a golden calf; wormwood and gall; a fly in the oinment.

Dust and ashes (toz və kül) idiomu həddindən artıq dərəcədə narazılıq hissini və nəyinsə xəyal qırılığını, boş şey olduğunu ifadə etmək üçün istifadə olunur. Məsələn, aşağıdakı misalda olduğu kimi:

“Before I have been to this city, I thought that this city looks like heaven, but when I saw it I realised that it is dust and ashes.”

“Mən bu şəhərdə olmamışdan qabaq fikirləşirdim ki, ora cənnət kimi bir yerdir, amma oranı görəndə başa düşdüm ki, bu şəhər haqqında səhv fikirdə olmuşam, halbuki onu gözümdə bu qədər böyütməyə dəyməzmiş.”

Bu idiomla İncilin “Genesis” və “Job” adlı kitablarının müxtəlif qisimlərində rast gəlinir. Bunlardan biri isə Sodom alması və yaxud da ölü dəniz meyvəsi haqqında olan əfsanə ilə əlaqədar olan epizoddur. Bu meyvənin xarici görünüşü haqqında danışılarkın onun çox gözəl və cəlbedici olduğu vurğulanır. Lakin yeyildikdə verdiyi dad isə **dust and ashes** olaraq izah olunur. Yəni onun düşünüldüyünün əksinə bir xəyalqırıqlığı olaraq heç də xoş bir dada sahib olmadığı göstərilmiş olur.

Fire and brimstone (od və kükürd) idiomu bu gün cəhənnəmdə olan əzabları ifadə etmək üçün işlədilir. Bu idiomla da “Genesis”də rast gəlmək olar. Burada qeyd olunur ki, gecə Sodom ərazisinə mələklər enir və onları görəndə Lot evinə dəvət edir. Lakin mələklərlə yolda gedərkən doğru yoldan azmış bir qrup insanla qarşılaşdıqda Lot mələklərin istəyi əsasında onları mələklərin yanına gətirməyə yollanır. Onlar isə Lot-u təhqir edərək gəlməyəcəklərini bildirirlər. Belə olduqda mələklər bu şəhəri dağıdacaqlarını deyir və əgər ailəsi varsa onları da alıb getməyi Lot-a məsləhət bilirlər. Lot evə gələrək iki qızını və arvadını götürüb gedir. Lakin onlara Allah tərəfindən gedərkən dönüb geriye baxmayın əmrinə uymayan arvadı fəlakətdən xilas ola bilmir. Ona görə də yalnız Lot və qızları qurtulur ki, sonradan bu qızlar insan nəslinin məhv olduğunu düşünərək atalarına şərab içirib onun xəbəri olmadan onunla yaxınlıq edir və atalarından olan övladlar dünyaya gətirirlər. Bu sırada Allahın Sodom və Gomorrhan-ı məhv etməsi isə aşağıdakı kimi təsvir olunur:

“And Lord rained upon Sodom and Gomorrha **brimstone and fire** from the lord out of heaven”.

“Allah cənnətdən Sodom və Gomorrha üzərinə yağış kimi kükürd və alov yağdırırdı.”

Yuxarıdakı misaldan da aydın olur ki, bu atəş və kükürd insanlara etdikləri pis əməllərin qarşılığında cəhənnəmdə vəd olunan əzablardır.

Land of the Nod (yuxu diyarı) idiomu yuxu diyarı və ya insanın yatdığı an kimi mənalar ifadə edir. Ümumən ingilis dilində **“to nod”** başın Azərbaycan mədəniyyətində razılıq əlaməti olan yuxarıdan aşağıya doğru hərəkəti, mürgüləmək, isim olaraq isə mürgü, yuxu mənalarına gəlir. Bu isə insanın yatanda və ya sadəcə mürgüləyəndə başının aşağı-yuxarı enib-qalxması ilə əlaqələndirilir. İdiom öz mənşəyini “Genesis” adlanan kitabda Qabil və Habil haqqındakı əhvalatdan götürmüşdür. Belə ki, Adəmin oğlanları olan Qabil maldar və Habil isə çoban idi. Bir gün onlar Allaha öz töhfələrini gətirirlər. Qabil meyvə, Habil isə heyvanları içərisindən ən yaxşısını, yağlısını gətirir. Və Allah Habilin gətirdiyini yüksək qiymətləndirərək ona hörmət göstərir, lakin Qabilə isə yox. Bundan xəbərdar olan

Qabil Allaha qarşı qəzəblənir və qardaşı Habili öldürür. Vəziyyəti belə gördükdə Allah ondan qardaşına nə etdiyini soruşur. Qabil günahını da etiraf etmək istəmir. Belə olduqda Allah onu Eden-in şərq tərəfinə sürgün edir. Qabilin sürgün edildiyi bu yer isə **Land of Nod** deyə adlandırılmışdı:

“Cain went out from the presence of the LORD, in and dwelt in the **land of Nod**, on the east of Eden”.

“Qabil Allahın hüzurunda çıxdı və Eden-in şərqində yuxu diyarında yaşamağa başladı.”

Qeyd olunan epizoddan da məlum olur ki, idiomun ifadə etdiyi yuxu aləmi, əsasən, müsbət şəkildə istifadə olunsa da (insanın yatarkən bütün dünyadan ayrıaraq heç kimin onu xəyallarından ayıra bilməyəcəyi bir diyara getməsi nəzərə alındıqda bu idiomun müsbət mənada istifadəsi qəribə səslənmir) mənfi istifadəyə də açıqdır. Belə ki, bu elə bir diyardır ki, burada olanlarla heç kim maraqlanmaz. Onlar kimsəsiz biri olaraq bura atılmış və bu yer xaricində olan heç bir şeydən də xəbərdar deyildirlər. İdiomun daha yumoristik istifadəsi isə 18-ci əsrdən etibarən başlayır ki, bu da, xüsusilə, Jonathan Swift-in “Polite Conversation” (Nəzakətli Söhbət) adlı əsəri ilə bağlıdır.

Birinə **Good Samaritan** (yaxşı Samarialı) deyə müraciət etdikdə onun xəyirxah, başqalarına kömək etməyi sevən biri olduğunu bildirmək məqsədi güdülür. İdiom İncilin “Luke” adlı kitabında Jesus tərəfindən deyilən bir məsələ istinadən dilə daxil olmuşdur. Belə ki, Samarialılar İsraildə xüsusi bir dinə sahib toplum hesab olunur. İncildə qeyd olunan məsələ gəldikdə isə bir gün bir hüquqşünas Jesus-dan soruşur ki, əbədi həyata qovuşmaq üçün nə etməliyik? Jesus isə deyir ki, bu haqda qanunda yazılmış olanları bilir, yoxsa yox. Onda hüquqşünas qanuna görə əbədi həyata qovuşmaq istəyən şəxsin Allahı bütün qəlbi, bütün ruhu, gücü, düşüncəsi ilə və qonşusunu isə özünü sevdiyi kimi sevməli olduğunu bildirir. Jesus ona əgər bunları bilirsənsə get və mənə indi dediklərini icra et deyə müraciət edir və qeyd edir ki, o zaman əbədi həyata da qovuşacaqsan. Lakin hüquqşünas bu dəfə də qonşu deyiləndə kimin nəzərdə tutulduğunu soruşur. O zaman Jesus aşağıdakı hekayəni danışır:

“and Jesus answering said, A certain (man) went down from Jerusalem to Jericho, and fell among thieves, which stripped him of his raiment, and wounded (him) and departed, leaving (him) half dead.

And by chance there came down a certain priest that way: and when he saw him, he passed by on the other side.

And likewise a Levite, when he was at the place, came and looked (on him), and passed by on the other side.

But a certain **Samaritan**, as he journeyed, came where he was: and when he saw him, he had compassion (on him),

And went to (him), and bound up his wounds, pouring in oil and wine, and set him on his own beast, and brought him to an inn, and took care of him.

And on the morrow when he departed, he took out two pence, and gave (them) to the host, and said unto him, take care of him; and whatsoever thou spendest more, when I come again, I will repay thee (səh. 2571-James).”

“Və Jesus ona cavab verərək dedi, müəyyən bir adam Yerusəlimdən Jerichoya gəldi və burada oğrular arasına düşdü ki, bu oğrular onun paltarlarını soyundurub yaraladıqdan sonra orada yarımcan halda qoyub getdilər.

Və təsadüfən müəyyən bir din adamının da yolu bu səmtdən düşdü: O bu şəxsi gördükdə başqa tərəfdən keçərək getdi.

Və eynilə Levite də bu yerə gələndə yaxınlaşdı, o adama baxdı və digər tərəfdən keçib getdi.

Amma müəyyən bir Samaritalı səyahət edərkən o adamın olduğu yerə gəldi: və onu gördükdə ona qarşı ürəyində mərhəmət oyandı.

Və ona yaxınlaşdı və yağ və şərab tökərək yaralarını bağladı və onu öz qucağına alaraq mehmanxanaya gətirdi və ona qayğı göstərdi.

Və sabah o (samaritalı-müəllif) oradan ayrılarkən 2 pens götürdü və onları mehmanxana sahibinə verdi və ona dedi ki, bu adama qayğı göstərsin; və o bunun xaricində də nə xərcləsə, mən növbəti gəlişimdə onu da əlavə olaraq ödəyəcəm.”

Bu məsəldən sonra Jesus əbədi həyata qovuşmaq üçün buradakı samaritalı kimi olmağı məsləhət bilir. Onun izahından belə məlum olur ki, qonşu deyiləndə heç də yaxın yerlərdə yaşayan şəxslər deyil, bir-birinə kömək edən hamı nəzərdə tutulur. Odur ki, əbədi həyat üçün qonşunu özünü sevdiyin qədər sevməlisən dedikdə də bütün insanları özümüz qədər sevmək və köməyə ehtiyacları olduğu təqdirdə isə özümüza qarşı necə davranırıqsa o şəkildə davranmalıyıq.

Bugünkü “good Samaritan” idiomunda adı keçən şəxs yuxarıdakı hekayədə oğruların soyduğu və yaraladığı şəxsə yardım edən həmin adamdır. Və artıq bu hekayədən sonra xeyrixah bir adamı good Samaritan deyə adlandırmağın nə qədər təbii olduğunu görürük.

Nəzər salacağımız növbəti idiom isə **prodigal son** (israfçı oğul)-dır. Bu idiom kimin haqqında deyilsə, onun rahat və israfçı şəkildə, istədiyi kimi bir həyat yaşamaq üçün evi tərk etdiyini, lakin sonda peşman olaraq evə döndüyünü başa düşməliyik. Bu idiom da “Luke” kitabında Jesus tərəfindən danışılan bir məsəllə əlaqədardır. Biz bu məsəlin sadəcə qısa məzmunu haqqında danışmağı kifayət hesab edirik. Bu məsəldə bir kişinin daha gənc olan

oğlu atasından ona qalan var-dövləti götürərək evi tərk etmək və istədiyi həyatı yaşamaq istəyir. Nəhayət, atası da oğlunun fikrindən dönmədiyini görüb ona getmək üçün icazə verir. Oğlu isə çox uzun sayılmayacaq bir müddət ərzində bütün pulu xərcləyir, lakin axırda çarəsiz qalıb tövbə edərək atasının yanına qayıdır. Artıq mirasdan öz payını aldığından isə sadəcə bir xidmətçi kimi belə burada qala biləcəyini deyir. Buna baxmayaraq, atası Lev Tolstoyun hər şeyə rəğmən sevgi prinsipini əsas alaraq oğlunu sevinclə qarşılayır və hətta onun üçün kök bir dana da kəsir.

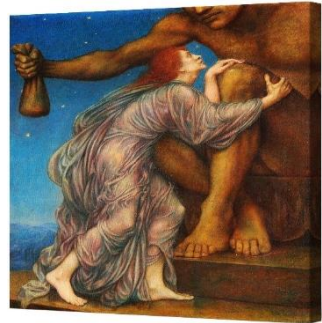
Odur ki, bu məsələ istinadən yaran yuxarıdakı idiomda yer oğul hər nə qədər mənfi xarakterik cəhətlərə sahib olsa da, yenə də haqqında danışılan şəxs haqqında həddindən artıq dərəcə də negativ fikir formalaşdırmır.

Serve two masters (iki ağaya xidmət etmək) idiomu eyni anda bir-birinə zidd olan iki fikri, siyasi görüşü müdafiə etmək, iki fərqli istəyə sahib şəxsdən əmr alıb yerinə yetirmək mənalərini ifadə edir. İdiomun mənşəyi isə “Matthew” kitabıdır. Belə ki, burada insanın Tanrı tərəfindən sevilməsi üçün müxtəlif məsləhətlər verilir. Və sonrasında isə bir şəxsin həm Allaha, həm də pula, var-dövlətə eyni anda xidmət edə bilməyəcəyi aşağıdakı şəkildə qeyd olunmuşdur:

“No man can serve two masters: for either he will hate the one, and love the other; or else he will hold to the one, and despise the other. Ye cannot serve God and mammon.”

“Heç kim iki ağaya qulluq edə bilməz: belə olduqda o birinə nifrət edəcək və digərini isə sevvəcək. Və yaxud birinin tərəfini saxlayıb, digərinə də haqarət edəcək. Sən eyni anda həm Allaha, həm də Pula xidmət edə bilməzsən.”

Burada qeyd olunan mammon pul və ya var-dövlət mənalərini ifadə edir. Belə ki, qədim ibrani dilində bu söz pul, müasir ibrani dilində isə var-dövlət anlamına gəlir. Odur ki qeyd olunan idiom həm yaxşı biri olduğunu iddia edən (yəni özünü “mələk” kimi bir insan sayan), həm də pul üçün lazım olan istənilən alçaq səviyyəyə düşməyə qadir olan insanlara aiddir. Lakin buradan o nəticəyə gəlmək olmaz ki, belə insanların doğru olanı seçmək potensialı yoxdur. Nəticə də əgər bir insan real mənimdən razı olmadığı üçün özünü “mələk” kimi göstərməyə çalışırsa, bu onun ideal mənidir və birgün bu idealın reallaşacağına isə ümid hər zaman vardır. Elə bu cəhət də nəzərə alınaraq İncildə də insanlara doğru yol göstərməyə çalışılmışdır. Axı düz yola gələcəyinə kiçik ümidimizin belə olmadığı

şəxslərə yol göstərməyə də ehtiyac yoxdur. Demək ki, İncilin də insanda real mənə bərabər mövcud olan ideal mənə ümidi olmuşdur.

Konkret, danılmaz dəlil olmadan heç nəyə inanmayan, şübhələnən insanı əvvəlki bölmələrin birində Dutchman (holland) adlandırmışdıq. Burada isə **a doubting Thomas** adlandıracağıq. Thomas “John” kitabında Jesus-un şagirdlərindən biridir. Kitabın sonlarına doğru Jesus-un ölüb yenidən dirilməsi təsvir olunur. Dirildikdən sonra isə Jesus şagirdlərinin yanına gəlir. Lakin o gəldikdə şagirdləri içərisində olmayan Thomas digərlərinin Jesus-u gördüklərini söyləməklərinə rəğmən bunu özü görməzsə inanan bilməyəcəyini deyir:

“the other disciples therefore said unto him, We have seen the Lord. But he said unto them, Expect I shall see in his hands the print of the nails, and put my finger into the print of the nails, and thrust my hand into his side, I will not believe”.

“Odur ki digər şagirdlər ona dedilər ki, biz Jesus-u görmüşük. Amma o, onlara dedi ki, mən onun əllərində dırnaqların izini görüb ona öz barmaqqlarımla toxunmayınca və əlim ona dəyməyincə buna inanan deyiləm.”

Doğurdan da, Thomas ancaq özü Jesus-u, yəni şübhəyə yer qoymayan dəlili gördükdə deyilənlərə inanır. Lakin Jesus bu hərəkətinin qarşılığında ona deyir ki, sən mənə gördüyün üçün inandın, mübarək o şəxslərdir ki, mənə görmədən inanırlar. Jesus-un dediyi sözlərdən də aydın olur ki, qeyd olunan idiomla təsvir etdiyimiz şəxsin şübhəcilliyi həddindən artıq çox və yalnız dəlillərlə yaşamağı isə rahatsızlıq verici dərəcədədir.

Mənasız, dəyərsiz bir ibadət obyektini kimi qəbul edilən nəyəsə (xüsusilə maddi dəyəərə sahib **golden calf** (qızıl buzov) deyilir. Bu idiom “Exodus” kitabında verilən bir epizodla əlaqədar olaraq ortaya çıxmışdır. Kitabda qeyd edilir ki, Musa peyğəmbər Sinai dağında Allahla danışarkən qövmü düz yoldan çıxaraq yenə də əvvəlki adətində qayıdır. Belə ki, yenə də əvvəllər mövcud olan bütərdən istəyirlər. Aaron onların istəklərini yerinə yetirməli olduğunu görərək qızılı əridib bir büt hazırlayır (qızıl buzov). Gəlib bunu gören Musa çox qəzəblənir və:

“And he took calf which they had made, and burnt(it) in the fire, and ground it to powder, and strowed (it) upon the water, and made the children of Israel drink (of it)”.

“Və o onların düzəltmiş olduğu buzovu götürdü və onu alovda yandırdı və əzib toza çevirdi və onu suyun üstünə səpdi və israili uşaqlarına onu içirdi.” Bu buzova sətayiş isə böyük günah olduğundan cəzası da böyük oldu.

Wormwood and gall (yovşan və öd) idiomu acı və kədərli prosesin mənbəyi mənasına gəlir. Bu idiomun İncildə işlənmə yerinə nəzər salmazdan əvvəl idiomda qeyd olunan bitki və orqan haqqında qısaca danışmaq lazımdır. Yovşanın hissələri və yağı dərman olaraq istifadə olunur. O, xüsusilə həzm etmə prosesində yaranan iştahsızlıq, mədə küskünlüyü kimi xəstəliklərin aradan qaldırılmasında faydalıdır. Həmçinin bu bitkidən bəzi spirtli içkilərin hazırlanmasında da istifadə olunur. Qeyd olunan xüsusiyyətləri ilə yanaşı onun digər bir xüsusiyyəti də acı dada malik olmasıdır ki, biz də burada onun bu xüsusiyyətinə əsasən qeyd olunan idiomu izah etməyə çalışacağıq. Öd də öz növbəsində bu idiomun daxilində məhz acılığın əsas alınaraq işlənmişdir. “Lamentation (Mərsiyə)” kitabında Tanrının İsrail xalqını etmiş olduğu günaha görə cəzalandırmasından bəhs olunarkən müxtəlif yerlərdə wormwood və gall haqqında danışılır. Bu danışığın birində Allahın İsrail xalqını etmiş olduğu günaha görə yovşanla bəsləmək və içmək üçün su olaraq da öd vermək haqqında qərara gəldiyi bildirilir:

“I will feed them, (even) this people, with wormwood, and give them water of gall to drink”.

“Mən bu xalqı (hətta) yovşanla bəsləyəcəm və onlara içmək üçün öd suyu verəcəm.”

Göründüyü kimi, burada (o cümlədən, kitabın burada qeyd etmədiyimiz digər hissələrində də) yovşanın heç bir xeyirli cəhətinə işarə edilmir. Nəticədə Allah cəza kimi insanların xoşuna gedəcək bir şey göndərə bilməzdi.

Yuxarıda qeyd olunan idiomlar böyük bir qrup içərisindən seçilmişdir. Odur ki burada haqqında danışmadığımız, amma mənşəyi İncil olan idiomlardan bəzilərini də qeyd edirik:

Out of closet; in Abraham’s bosom; the mammon of unrighteousness; gnash your teeth; milk and honey; fly in the ointment; full of years; credit where credit is due; the powers that be; of good cheer; make bricks without straw; man cannot live by bread alone; built on sand; an eye for an eye and a tooth for a tooth; incline your ear; put (yaxud set) your hand to the plough; a wolf in sheep’s clothing və s.

SON SÖZ YERİNƏ ...

“Mədəniyyətdən dilə açılan qapı” kitabında toxunulmuş məsələlərdən ortaya çıxan nəticə budur ki, xalqın mədəniyyəti və dili bir-biri ilə qırılmaz tellərlə bağlıdır. Və onların qarşılıqlı əlaqəsində isə birinin digəri üzərində dominantlıq təşkil etməsi haqqında danışmaq yersizdir. Bir halda ki, onlar özləri belə bir dominantlıqdan “danışmayaraq” bir-birinin daha da inkişaf etməsinə şərait yaradır, onda bizim gərəksiz mübahisələrə səbəb olacaq fikirlərimizə də ehtiyac qalmır.

MÜNDƏRİCAT

Giriş	5
İngilis dili haqqında	8
Britaniya, Amerika, Avstraliya, Yeni Zenlandiya, Kanada, Şotlandiya, Afrika və s. ingiliscəsi?	13
Çay mədəniyyətinin ingilis dilinə təsiri	21
İngilis ədəbiyyatının ingilis dilinə təsiri	27
• Shakespeare və ingilis dili	28
• Charles Dickens, Lewis Carroll və ingilis dili	50
• Edward Lear, Thomas Grey, Geoffrey Chaucer, John Maddison Morton və ingilis dili	61
• Adolf Huxley, George Orwel və ingilis dili	65
• Şifahi ədəbiyyat və ingilis dili	72
Musiqi mədəniyyəti və ingilis dili	77
İngilislərin başqa xalqlar haqqında Düşüncələri və ingilis dili	83
Christmas bayramı və ingilis dili	89
İngilis tarixi və ingilis dili	91
İncil və ingilis dili	102
Son söz yerinə	110

Narıngül Məlikova

MƏDƏNİYYƏTDƏN DİLƏ AÇILAN QAPI

Çapa imzalanmışdır: 28.09.2021

Formatı 60x84 1/16

Həcmi 7

Sifariş № 457

Tiraj: 100